

Univerzita Karlova v Praze
Přírodovědecká fakulta

Demografie:
Demografie se sociální geografii

Anna Krejčí

Souvislosti vývoje rodinné politiky a plodnosti v Bulharsku a Rumunsku
Relationship between family policies and fertility in Bulgaria and Romania

Bakalářská práce

Vedoucí bakalářské práce: RNDr. Jiřina Kocourková, Ph.D.

Praha, 2012

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem závěrečnou práci zpracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité informační zdroje a literaturu. Tato práce ani její podstatná část nebyla předložena k získání jiného nebo stejného akademického titulu.

V Praze, dne 23. 5. 2012

Podpis

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala své vedoucí práce RNDr. Jiřině Kocourkové, Ph.D. za její odborné vedení, vstřícnost a cenné připomínky při tvorbě této bakalářské práce.

Poděkování patří i mé rodině za podporu a trpělivost.

Souvislosti vývoje rodinné politiky a plodnosti v Bulharsku a Rumunsku

Abstrakt

Cílem této bakalářské práce je porovnat vývoj plodnosti a rodinné politiky v Bulharsku a Rumunsku. Práce se zaměřuje na rozdílná opatření rodinné politiky v obou zemích a snaží se objasnit jejich vliv na plodnost. Sledované období je vymezeno od 60. let s důrazem na změny po rozpadu východního bloku v 90. letech. Základním zdrojem dat je Human Fertility Database, Council of Europe a Eurostat. Metodami analýzy plodnosti jsou transverzální i generační ukazatele. Rozlišení vlivu daného období a kohortní změny je provedeno na základě metody dekompozice odchylek skutečné plodnosti od průměrné.

Klíčová slova: plodnost, rodinná politika, změna demografického chování, Bulharsko, Rumunsko

Relationship between family policies and fertility in Bulgaria and Romania

Abstract

Aim of this work is to analyse trends in fertility and developments in family policy in Bulgaria and Romania. The study is focused on different measures of family policy in both countries and it tries to clarify their impact on fertility. An investigated period starts from 1960's with an emphasis on the changes after the collapse of the Eastern Bloc. The basic source of data is Human Fertility Database, Council of Europe and Eurostat. Transversal and longitudinal indicators of fertility and method of decomposition are used. The principle of this method is breakdown of deviation from the average fertility rates in a given period. The method allows to distinguish influence of given period and influence of cohorts.

Keywords: fertility, family policy, change of demographic behaviour, Bulgaria, Romania

OBSAH

Seznam tabulek	7
Seznam grafů.....	8
1 Úvod	9
2 Použitá data a metody demografické analýzy	11
2.1 Použitá data a literatura	11
2.2 Použité metody demografické analýzy	12
3 Rodinná politika.....	14
3.1 Pronatalitní populační politika před rokem 1990	14
3.2 Rodinná politika	15
3.2.1 Nástroje rodinné politiky	16
3.2.2 Vymezení postsocialistických států v rámci modelů rodinné politiky	17
3.2.3 Vliv rodinné politiky na plodnost	18
4 Pokles plodnosti v Bulharsku a Rumunsku: relevantní teorie a význam rodinné politiky	19
4.1 Druhý demografický přechod.....	19
4.2 Teorie racionální volby	20
4.3 Teorie averze vůči riziku.....	21
4.4 Teorie rovnosti pohlaví	22
5 Vývoj rodinné politiky od 60. do konce 80. let	23
5.1 Porodné a rodinné přídavky	24
5.2 Mateřská a rodičovská dovolená	25
5.3 Interrupční zákony	26
6 Vývoj rodinné politiky od 90. let.....	28
6.1 Porodné a rodinné přídavky	30
6.1.1 Bulharsko	30
6.1.2 Rumunsko	31
6.2 Mateřská a rodičovská dovolená	32
6.2.1 Bulharsko	32
6.2.2 Rumunsko	33
6.3 Zařízení péče o děti	35
6.4 Interrupční zákony	35
7 Analýza plodnosti.....	37
7.1 Transverzální pohled	37

7.1.1 Vývoj úhrnné plodnosti podle pořadí.....	40
7.1.2 Vývoj pravděpodobnosti zvětšování rodiny.....	43
7.2 Longitudinální pohled	45
7.3 Dekompozice kohortního vlivu a vlivu daného období z transverzálních měr plodnosti.....	50
7.3.1 Bulharsko	50
7.3.2 Rumunsko	53
8 Závěrečné zhodnocení vývoje plodnosti a rodinné politiky v Bulharsku a Rumunsku	57
Seznam použité literatury	60
Přílohy.....	66

SEZNAM TABULEK

Tabulka 1	Vývoj porodného, přídavků na děti a příspěvku dětem v první třídě v Bulharsku.....	31
Tabulka 2	Vývoj mateřské dovolené a výše rodičovského příspěvku v Bulharsku	33
Tabulka 3	Vývoj mateřské dovolené a výši rodičovského příspěvku v Rumunsku	33

SEZNAM GRAFŮ

Graf 1	Úhrnná plodnost v Bulharsku a Rumunsku, 1956–2009	38
Graf 2	Vývoj průměrného věku při narození dítěte v Bulharsku a Rumunsku, 1961–2009	38
Graf 3	Specifické míry plodnosti v Bulharsku, 1960–2009	40
Graf 4	Specifické míry plodnosti v Rumunsku, 1960–2009	40
Graf 5	Vývoj úhrnné plodnosti podle pořadí v Bulharsku, 1960–2009	42
Graf 6	Vývoj úhrnné plodnosti podle pořadí v Rumunsku, 1961–2009	43
Graf 7	Pravděpodobnost zvětšování rodiny podle pořadí v Bulharsku, 1960–2009	44
Graf 8	Pravděpodobnost zvětšování rodiny podle pořadí v Rumunsku, 1961–1990	45
Graf 9	Vývoj konečné plodnosti ve vybraných zemích, generace 1935–1973	46
Graf 10	Vývoj úhrnné a konečné plodnosti v Bulharsku, 1960–2009	47
Graf 11	Vývoj konečné plodnosti podle pořadí narození dítěte v Bulharsku, generace 1935–1973	48
Graf 12	Vývoj úhrnné a konečné plodnosti v Rumunsku, 1960–2009	49
Graf 13	Rozklad odchylek od průměrné plodnosti 1960–2009, Bulharsko	52
Graf 14	Rozklad odchylek od průměrné plodnosti 1960–2009, Rumunsko	55

Kapitola 1

Úvod

Porodnost je široce podmíněná složka demografické reprodukce. Ovlivňuje ji celá řada faktorů ekonomických, kulturních i individuálních, mezi nimi i opatření rodinné politiky. Vliv jednotlivých proměnných lze velmi těžce odhadnout, neboť působí komplexně (McDonald, 2004).

V 60. letech úhrnná plodnost ve střední a východní Evropě klesala. Její úroveň byla v celosvětovém porovnání poměrně nízká. Vlády komunistických států na tento vývoj reagovaly přijetím řady propopulačních opatření v 70. a 80. letech, jejichž cílem bylo zvýšení porodnosti a zajištění populačního růstu (Rychtaříková, 1991). Poskytovány byly různé finanční dávky a postupně se zlepšovala dostupnost zařízení péče o děti (Kocourková, 2010). V důsledku populační politiky se až do 90. let úhrnná plodnost v těchto státech udržela na poměrně vysoké úrovni, kolem 2 dětí na ženu (Rychtaříková, 1991).

V 90. letech se totalitní systémy ve státech bývalého sovětského bloku začaly přetvářet na systémy demokratické a v návaznosti na tuto změnu se transformovaly socialisticky plánované ekonomiky na ekonomiky tržní. Rychlá změna vnějších podmínek, vznik diferenciované společnosti a nárůst sociální nejistoty přinesly proměnu demografického chování. Především došlo ke snížení intenzity plodnosti a sňatečnosti, jejich posunu do pozdějšího věku a k nárůstu podílu dětí narozených mimo manželství (Rychtaříková, 1996; Rychtaříková, 2010). Od poloviny 90. let se postkomunistické státy potýkaly s extrémně nízkou plodností¹. Tento pojem, v originálním znění „lowest-low fertility“, zavedli Kohler, Billari a Ortega (2002, s. 640) pro úhrnnou plodnost nižší než 1,3². Propopulační opatření byla přes nepříznivý demografický vývoj v 90. letech v mnoha postkomunistických zemích cíleně opomíjena, dočasnou výjimkou bylo pouze Maďarsko (Kocourková, 2002). Ve většině zemí bylo nezbytné odlišit rodinnou politiku od populační politiky minulého režimu. Dalším důvodem byla nepříznivá ekonomická situace v postkomunistických zemích a nutnost šetřit výdaje státního rozpočtu (Kocourková, 2006). Význam rodinné politiky jako možného řešení pro zlepšení populačního klimatu tedy začal nabývat až po roce 2000.

¹ Kromě postkomunistických států byla extrémně nízká plodnost zaznamenána také u zemí jižní Evropy, Německa a východoasijských států (PRB, 2010).

² Ve stabilní populaci by při této plodnosti docházelo k ročnímu úbytku 1,5 %, takže by se velikost této populace každých 45 let zmenšila na polovinu (Rychtaříková, 2003).

Těžištěm této práce je zkoumání vztahu rodinné politiky a vývoje plodnosti ve dvou vybraných zemích, Bulharsku a Rumunsku. Tyto postkomunistické státy jsou méně probádané než země OECD. Důvodem je problematická dostupnost dat, která se ale postupně zlepšuje. Rumunsko se pro takovou analýzu přímo nabízí, neboť drastické změny v potratové legislativě od 60. let minulého století způsobily v demografickém vývoji takové změny, se kterými se země obtížně vypořádává dodnes. Přestože jsou Bulharsko a Rumunsko sousední státy, jsou si podobné spíše z hlediska socioekonomického a náboženského než z hlediska kulturního. Komunistický režim vykazoval v obou zemích řadu rozdílných aspektů, a proto se odlišovaly i jeho dopady na populační vývoj.

Primárním cílem práce je porovnat časovou souvislost změn opatření rodinné politiky a úrovně či struktury plodnosti v obou zemích, a také zjistit, jaká opatření rodinné politiky měla a mají na plodnost v Bulharsku a Rumunsku největší vliv. Působila podobná opatření v obou zemích stejně? Lze předpokládat, že dopady rodinné politiky se v Bulharsku a Rumunsku více lišily za totalitního režimu, neboť přijímaná opatření v Rumunsku neměla v Evropě téměř obdobu. Obě země čelí od 90. let velmi nízké plodnosti, a proto lze očekávat podobnější zaměření rodinné politiky. Dalším cílem práce je také porovnat účinnost opatření přijatých v rámci pronatalitní populační politiky před rokem 1990 a opatření rodinné politiky rozvíjené v posledním desetiletí.

Práce má následující strukturu. Po úvodní kapitole následuje část věnovaná zdrojům dat a použitým metodám. Teoretická část práce se snaží objasnit souvislosti rodinné politiky a plodnosti a představuje teorie poklesu plodnosti (především teorii druhého demografického přechodu). Další dvě kapitoly se konkrétně zaměřují na rodinnou politiku Bulharska a Rumunska, a to v období od 60. do konce 80. let a v období od 90. let do současnosti. V následující analytické části je popsán vývoj plodnosti podle transverzálního a longitudinálního pohledu a je zkoumán vliv opatření rodinné politiky. Použitá metoda dekompozice odchylek od průměrné plodnosti umožnila odhadnout vliv daného období a kohortní vliv na změnu plodnosti. Závěr obsahuje shrnutí nejdůležitějších výsledků práce a snaží se odpovědět na otázky, které byly položeny v úvodu práce.

Kapitola 2

Použitá data a metody demografické analýzy

2.1 Použitá data a literatura

Základním pramenem demografických dat se pro Bulharsko stala Human Fertility Database, odkud byla použita základní data pro vlastní výpočty. Data za Rumunsko v této databázi nejsou dostupná, a proto bylo nutné využít různých pramenů. Celková úhrnná plodnost byla za období 1956–1974 čerpána z diplomové práce Kryštofa Zemana (1998). Od roku 1975 jsou v databázi Eurostatu k dispozici počty živě narozených podle věku matky a věková struktura podle pohlaví. Pro úhrnnou plodnost podle pořadí a pro průměrný věk v období 1961–1995 (dřívější data nebyla k dispozici) byla data opět převzata od Zemana (1998). Od roku 1996 jsou v Eurostatu dostupné počty živě narozených podle věku matky a pořadí (jen do čtvrtého a dalšího pořadí). Plodnost až do 8. pořadí je publikována v rumunské statistické ročence Anuarul Statistic al României (INS, 2007). Tato ročenka se však v plodnosti čtvrtého pořadí v první polovině 90. let od údajů Eurostatu a Kryštofa Zemana (1998) významně lišila. Proto bylo počítáno pouze s plodností do třetího pořadí a s plodností čtvrtého a dalšího pořadí. Z toho důvodu nebylo možné pro Rumunsko vypočítat pravděpodobnost mít čtvrté dítě. Hodnoty konečné plodnosti Rumunska byly převzaty z demografické ročenky Council of Europe (COE, 2002).

Údaje týkající se rodinné politiky byly čerpány z několika databází. Základním zdrojem se stala Family Policy Database vedená Council of Europe (COE, 2009) a databáze European Alliance For Families (EU, 2010). Zjištěné informace z těchto databází byly doplněny a zkontrolovány z dostupných materiálů na národních webových stránkách příslušných ministerstev a z odborných článků.

Mezi významné zdroje literatury patří projekt REPRO, který se zabývá faktory ovlivňujícími reprodukční chování v současné Evropě. Bulharsko bylo do analýzy tohoto projektu zahrnuto v práci Zsolta Spédéra (2009). Velmi důležitým zdrojem byl i časopis Demographic Research, především jeho speciální kolekce z roku 2008 věnovaná trendům porodnosti a rodinné politiky v Evropě.

2.2 Použité metody demografické analýzy

Podrobněji analyzovaný vývoj plodnosti v Bulharsku a Rumunsku lze najít v mnoha odborných článcích (např. Mureşan et al., 2008; Koytcheva, 2006; Koytcheva a Philipov, 2008; Spéder, 2009). V práci byly použity ukazatele, které napomohou interpretaci vlivu rodinné politiky na plodnost. Mezi analyzované demografické ukazatele patří míry plodnosti podle věku, počítané jako poměr živě narozených dětí ženám ve věku x (N_x^v) ke střednímu stavu žen ve věku x (P_x^z),

$$f_x = \frac{N_x^v}{P_x^z}$$

dále úhrnná plodnost (úp), která představuje součet měr plodností podle věku a lze si ji představit jako průměrný počet dětí na jednu ženu v daném roce (Pavlík, Rychtaříková a Šubrtová, 1986).

$$\text{úp} = \sum_{x=15-19}^{45-49} f_x$$

Změnu časování rození dětí lze zachytit průměrným věkem ženy při narození dítěte. Jeho výpočet je založen na principu průměru (Pavlík, Rychtaříková a Šubrtová, 1986).

$$\bar{x} = (x + 0,5) \cdot f_x / \sum_{x=15-19}^{45-49} f_x$$

Konečná plodnost (kp) se týká žen z jedné generace, které podstupují různé společensko-ekonomické změny ve stejném věku. Je přesnějším ukazatelem než úhrnná plodnost. Pavlík, Rychtaříková a Šubrtová (1986) definují konečnou plodnost jako součet generačních měr plodnosti podle věku, udávající průměrný počet dětí narozených ženám z dané generace.

Dalším ukazatelem je pravděpodobnost zvětšování rodiny, která je v této práci počítána z transverzálních měr úhrnné plodnosti podle pořadí (Rychtaříková, 1996).

$$\begin{aligned} \text{pravděpodobnost mít 1. dítě} &= \text{úp}(1) \\ \text{pravděpodobnost mít } i\text{-té dítě} &= \text{úp}(i) / \text{úp}(i-1) \end{aligned}$$

Pro rozlišení vlivu vnějšího prostředí daného roku a kohortních změn ve vývoji plodnosti byla použita metoda dekompozice (Rychtaříková a Sugareva, 1983). Tato metoda je založena na výpočtu průměrné plodnosti pětiletých věkových skupin za zvolené období. Metoda předpokládá, že plodnost je konstantní (Rychtaříková a Sugareva, 1983). Z toho důvodu bylo období rozděleno na 1960–1995 a 1996–2009, za která byly vypočítány průměrné plodnosti podle věku (\bar{f}_x). Rozdíl skutečných specifických plodností v jednotlivých letech $f_{x,t}$ a průměrné plodnosti podle věku \bar{f}_x ukazuje celkový rozdíl od předpokládané úrovně plodnosti (*celkový vliv* = $f_{x,t} - \bar{f}_x$).

Ten se dále rozkládá na kohortní vliv a vliv daného roku. Pomocným ukazatelem jsou podmíněné míry plodnosti podle věku $f_{x,t}^c$, které přiřazují průměrné úhrnné plodnosti strukturu plodnosti v daném roce t .

$$f_{x,t}^c = \frac{f_{x,t}}{\sum_{x=15-19}^{45-49} f_{x,t}} \cdot \sum_{x=15-19}^{45-49} \bar{f}_x$$

Kohortní vliv na plodnost je vyjádřen rozdílem podmíněných plodností ve věku x v roce t a průměrnou plodností ve věku x ($f_{x,t}^c - \bar{f}_x$). Oba ukazatele mají stejnou úhrnnou plodnost $\sum_{x=15-49} \bar{f}_x$ a dochází pouze ke změně plodnosti věkových skupin. Ta ukazuje právě na změny plodnosti kohortním vlivem.

Vliv daného roku t měříme rozdílem $f_{x,t} - f_{x,t}^c$. Tyto proměnné mají stejné věkové rozložení plodnosti, ale různou úroveň úhrnné plodnosti. Vyjadřují proto změnu plodnosti danou vnějšími podmínkami (populačním klimatem).

Volba jednotlivých období nebyla zcela jednoznačná. Výpočty byly provedeny za dvě varianty, přičemž každá se skládala ze dvou období. První varianta byla rozdělena rokem 1990 na období 1960–1989 a 1990–2009. U druhé varianty, která byla nakonec v této práci použita, představoval předěl rok 1995 (mezi obdobími 1960–1995 a 1996–2009). Obě varianty byly svými výsledky relevantní, nicméně za průkaznější byl zvolen druhý přístup. Největší odlišností mezi oběma přístupy byl zlom v roce 1990, kdy byl v první variantě použit průměr již za druhé období (1990–2009) a ve druhé (1996–2009) ještě ne. Plodnost v Bulharsku i Rumunsku začátkem 90. let klesala z poměrně vysokých hodnot na nízké a po roce 2002 opět začala stoupat. Z toho důvodu se vliv roku 1990 ve variantě 1990–2009 prokázal jako velmi kladný, postupně klesající do záporných hodnot. Záporný vliv daného roku však byl očekáván především v roce 1990 a poté měl podle předpokladů od poloviny 90. let spíše růst. K takovému vývoji vlivu daného roku došlo u druhé varianty za období 1995–2009, a nakonec byla v této práci použita právě ona. Při interpretaci výsledků metody dekompozice odchylek plodnosti od průměru je tedy nutné mít na paměti, že zvolené období má na výsledek dekompozice velký vliv, především co se týče absolutních hodnot.

Kapitola 3

Rodinná politika

3.1 Pronatalitní populační politika před rokem 1990

Populační politika podle Pavlíka, Rychtaříkové a Šubrtové (1986) zahrnuje přijatá opatření, která působí na populační reprodukci nebo na rozmístění obyvatelstva a migraci. Má tedy určitý populační efekt (Pavlík, Rychtaříková a Šubrtová, 1986, s. 630). Höhn (1988) za populační politiku považuje takovou politiku, která explicitně vyjadřuje demografický cíl (např. vyrovnat věkovou strukturu, zvýšit nebo stabilizovat velikost populace nebo její populační přírůstek). Populační politika může být rozlišena na pronatalitní a antinatalitní podle přístupu k úrovni porodnosti. Pronatalitní populační politika podporuje svými opatřeními zvýšení porodnosti. Důvodem této politiky v socialistických státech bylo zvýšit plodnost, zpomalit proces stárnutí obyvatelstva a zajistit vyšší přírůstek pracovní síly, který by umožnil rychlejší pokrok společnosti.

Pronatalitní populační politika se snažila vytvářet takové podmínky, aby rodiny mohly mít tolik dětí, kolik chtěly (Pavlík, Rychtaříková a Šubrtová, 1986). Populační opatření byla přijímána s cílem kompenzovat rodinám zvýšené náklady spojené s výchovou dětí a umožnit ženám zkombinovat zaměstnání a péči o rodinu. Finanční dávky i jiné státní politiky byly nastaveny tak, aby motivovaly k časnému sňatku, po kterém brzy následoval porod dítěte. Výše dávek byla často rozlišena podle pořadí dítěte, čímž byl deklarován ideální počet dětí v rodině.

Vysoká zaměstnanost žen byla nezbytná jak pro stát, který potřeboval početnější pracovní sílu, tak i pro samotné rodiny, které pro zachování přiměřené životní úrovně potřebovaly platy obou partnerů (Kocourková, 2002). Rostoucí potřeba sladit zaměstnání a mateřství vedla v 70. a 80. letech k intenzivnějšímu budování zařízení péče o děti. Péče o malé děti byla přesouvána z rodin do institucionálních zařízení a tím se oslabovala role rodiny. Umísťování dětí do jeslí a školek však nestačilo ke zmírnění napětí mezi rodinnými a pracovními povinnostmi, a proto došlo v mnoha socialistických zemích k prodloužení mateřské dovolené a k zavedení dovolené na péči o dítě (Kocourková, 2002). Umělá přerušování těhotenství byla v socialistických státech zavedena dříve než moderní metody antikoncepce. Interrupce se proto staly součástí plánování rodiny (Rychtaříková, 1999). Velmi důležitým pronatalitním opatřením socialistických států se tak staly zákazy či zpřísňování interrupční legislativy.

3.2 Rodinná politika po roce 1990

Pronatalitní populační politika byla po pádu totalitního režimu kritizována. V postsocialistických státech již nebylo možné podporovat politiku, která ve velké míře zasahovala do soukromého života jednotlivců, upřednostňovala početnější rodiny před méně početnými a cíleně posilovala určitý typ reprodukčního chování (Kocourková, 2006, s. 108). Jednotlivé vlády se na počátku 90. let nejprve snažily snížit ekonomickou závislost rodin na poměrně štedrých finančních dávkách a oslabit svou úlohu v přerozdělování zdrojů. Podporovány byly ve většině postsocialistických zemí pouze takové rodiny, které si samy nedokázaly zajistit minimální životní úroveň (Kocourková, 2006). Některé rodinné dávky přestaly být univerzálními a staly se příjmově testovanými (např. přídavky na děti v Bulharsku). V postsocialistických státech byla v 90. letech zdůrazňována spíše materiální pomoc rodinám. Nová opatření, která by přispěla ke sladění pracovní a mateřské role ženy, nebyla přijímána (Kocourková, 2006). Péče o děti se zároveň přesouvala zpět do rodin a docházelo k prodlužování dovolené na péči o dítě. Ta se stala částečným řešením situace nezaměstnaných žen. Její délka však některé ženy odrazovala od početí potomka z obavy o ztrátu zaměstnání (Kocourková, 2002). Nová opatření na podporu rodin s dětmi a příprava koncepce rodinné politiky se do popředí zájmu politiků dostala v mnoha postsocialistických zemích až na konci 90. let (Kocourková, 2006).

Jednoznačná definice rodinné politiky není ustálena. Rodinná politika je užším termínem než populační politika a zahrnuje „*soubor činností a opatření státu, která vědomě směřují k uznání a podpoře výkonu rodinných funkcí ve společnosti*“ (Národní zpráva o rodině, 2004, str. 12). Rodinná politika nemusí být pouze explicitně definována v zákonech (jako ve Francii), ale podle Matějkové a Paloncyové (2005) může pomocí konkrétních opatření v oblastech zaměstnanosti, genderové politiky, snižování chudoby nebo zajištění dostupnosti služeb péče o děti napomáhat k vytvoření příznivého prorodinného prostředí (např. ve Švédsku).

Cílem rodinné politiky je odstranit znevýhodnění rodin s dětmi, které nesou vyšší náklady (finanční, časové i profesní) oproti jiným formám životního stylu (Kocourková, 2007). Rodinná politika by měla podporovat všechny přirozené funkce rodiny systémem komplexních opatření, nicméně v souvislosti s nízkou plodností může být zdůrazňována funkce reprodukční (Kocourková, 2007). Na individuální úrovni by rodinná politika měla sloužit k podpoře svobodného rozhodování o počtu chtěných dětí a k realizaci tohoto rozhodnutí. Právě uskutečňování plánů ohledně zakládání nebo rozšiřování rodiny velmi citlivě reaguje na tzv. populační klima. Pavlík (2006, s. 103) definuje populační klima jako „*část společenského vědomí bezprostředně ovlivňující realizaci rodičovského plánu, ale také uzavření sňatku, rozvod nebo umělé ukončení těhotenství*.“ Populační klima je silně determinováno změnami v životní úrovni lidí a celkovou atmosférou ve společnosti. K citelné změně populačního klimatu došlo v 90. letech, kdy se oproti předchozímu období zvýšila sociální nejistota, rozrostl se problém nezaměstnanosti a v reakci na tyto změny došlo k prudkému snížení úhrnné plodnosti.

3.2.1 Nástroje rodinné politiky

Nástroje rodinné politiky mohou částečně ovlivňovat populační klima (Kocourková, 2007). Lze je rozdělit podle několika kritérií, nejčastěji na finanční podporu (přímou a nepřímou nebo jednorázovou a pravidelnou), pracovní právo v oblasti rodičovství a institucionální péči o děti (Matějková a Paloncyová, 2005).

Mezi přímé finanční nástroje patří porodné, které se poskytuje při narození nebo adopci dítěte. Může být poskytováno plošně nebo podle příjmu rodiny, stejně tak může zohledňovat i pořadí narozeného dítěte. Další dávkou je příspěvek v mateřství, který se vztahuje na období kolem porodu, kdy je žena neschopna vykonávat práci. Většinou se tento příspěvek hradí z nemocenského pojištění nebo ze zvláštního rodičovského pojištění a představuje určitý procentuální podíl ze mzdy ženy. V některých zemích navíc existuje otcovská dovolená a otcovský příspěvek v období kolem porodu, který funguje na stejném principu jako mateřský příspěvek (Matějková a Paloncyová, 2005). Pro rodiče, kteří pečují o malé dítě do určité věkové hranice, a nemohou se tedy věnovat pracovní činnosti, je určen rodičovský příspěvek při rodičovské dovolené. Tento příspěvek se vyvinul z dřívějšího příspěvku na péči o dítě. V čerpání rodičovského příspěvku se mohou rodiče střídat. Rodičovský příspěvek nemusí být čerpán pouze v celku, ale i přerušovaně do určitého věku dítěte. V některých zemích existuje kvóta pro otce, a pokud není splněna, nárok na příspěvek zaniká (Matějková a Paloncyová, 2005). Jednou z nejtradičnějších dávek jsou přídavky na děti. Ty pomáhají rodinám pokrýt náklady na výživu a výchovu dětí. Výše přídavek na děti se často liší podle věku dítěte, příjmu rodiny, počtu dětí v rodině, někde i podle zdravotního stavu dítěte (Matějková a Paloncyová, 2005).

Do nepřímé finanční podpory patří daňové úlevy. Jejich účelem je vyrovnávat zátěž mezi bezdětnými a rodinami s dětmi, posilovat zapojení rodiče na trhu práce a mohou sloužit jako prevence chudoby (Matějková a Paloncyová, 2005). Daňové úlevy mohou být poskytovány ve formě nezdanitelné částky základu daně z příjmu, která snižuje základ daně ještě před jeho zdaněním. Druhou možnou formou jsou daňové dávky, které snižují celkovou částku až po zdanění (Matějková a Paloncyová, 2005). Odpočitatelnou položku od základu daně (např. na dítě, na partnera, na studium, atd.) uplatňuje osoba s nejvyšším příjmem v rodině, nejčastěji tedy otec (Matějková a Paloncyová, 2005). V některých zemích je zavedena možnost společného zdanění manželů, které je výhodné při výrazné nerovnosti příjmů obou manželů (např. pokud je žena v domácnosti nebo pečuje o dítě).

Pracovní právo v oblasti rodičovství garantuje udržení zaměstnání a určitou náhradu mzdy během čerpání mateřské, otcovské a rodičovské dovolené nebo i dovolené z rodinných důvodů. Zaměstnavatelé mohou získávat finanční výhody, pokud rodičům s malými dětmi umožňují pracovat na zkrácený úvazek nebo ve flexibilní pracovní době. Pro sladění pracovního života a rodičovství dále existují předškolní zařízení péče o děti. Na tyto služby by měli mít nárok všichni rodiče nezávisle na své ekonomické aktivitě. Z jiného pohledu by na ně měly mít nárok všechny děti, protože vzdělání v předškolním věku může pomoci vyrovnávat šance ve vzdělání (McDonald, 2004).

McDonald (2004) uvádí tři kategorie rodinné politiky: finanční pobídky, podporu sladění práce a rodiny (např. rodičovská dovolená, služby péče o děti, pružná pracovní doba) a sociální

změny na podporu rodin s dětmi (např. stimulace pracovních míst pro ženy a mladé lidi, ochrana pracovníků před okamžitým propuštěním, možnost rekvalifikace během rodičovské dovolené nebo urbanistické plánování prostředí přátelského k dětem). Za stěžejní body rodinné politiky se v současné době považuje snaha o sladění pracovního a soukromého života a rovnost žen a mužů v rodině (McDonald, 2004; Neyer, 2009).

3.2.2 Vymezení postsocialistických států v rámci modelů rodinné politiky

Základ typologie sociálních států položil Esping-Andersen, jehož klasifikace byla mnoha autory přejata a upravována. Matějková a Paloncyová (2005) představuje liberální (anglosaský) model, který je typický nízkými sociálními dávkami a rolí odborů na flexibilním trhu práce. Stát zasahuje na podporu rodiny jen v krizových situacích. Rodina je považována za soukromou sféru, a proto je možnost státní intervence v tomto pojetí velmi omezena.

Opakem je sociálně demokratický model (skandinávský), který naopak díky vysokým daním poskytuje vysoké sociální dávky a umožňuje svými zásahy vysokou zaměstnanost žen a sladění práce a rodinného života. Rodičovský příspěvek je vyplácen poměrně krátce (cca 1 rok) a pro péči o dítě je od raného věku využíváno veřejných služeb (Národní zpráva o rodině, 2004).

Konzervativní (bismarckovský) model podporuje tradiční dělbu rolí mezi mužem a ženou a vedle rodiny se zaměřuje na podporu znevýhodněných osob (postižených, nezaměstnaných, atd.). Výše rodičovských dávek umožňuje pečovat o dítě doma, k dispozici jsou i zařízení péče o děti nebo soukromé pečovatelky. Stát preferuje tradiční formu rodiny (Národní zpráva o rodině, 2004). Někteří autoři (Mureșan et al., 2008) řadí právě do tohoto typu Rumunsko a Bulharsko.

Prorodinně orientovaný model (latinský) zasahuje na ochranu osob málo jako liberální typ, ale spoléhá na vlastní pomoc rodiny, resp. na její podpůrnou funkci. Skloubení zaměstnání a péče o rodinu je pro ženy v těchto státech velmi obtížné. Ve společnosti je jasně patrné tradiční rozdělení rolí mezi mužem a ženou.

Státy bývalého východního bloku nelze jednoznačně zařadit do zmíněných typů sociálního státu, a proto se někdy zvlášť uvádí postsocialistický model (Matějková a Paloncyová, 2005). Do druhé světové války tyto státy patřily k bismarckovskému konzervativnímu modelu a po skončení totalitního režimu se snažily vrátit k původnímu modelu. V jednotlivých politikách těchto zemí lze najít znaky liberálního typu státu (větší význam dávek pro nízkopříjmové rodiny), konzervativního (dlouhá rodičovská dovolená) i sociálně demokratického (snaha sladit zaměstnání a péči o dítě). V porovnání s jinými typy sociálních států jsou v postsocialistických zemích nastaveny sociální dávky způsobem, který často demotivuje k účasti na pracovním trhu. Systém institucionální péče o děti, který byl v 90. letech rušen, dnes nedostačuje a neodpovídá novým potřebám rodin (Kocourková, 2010).

3.2.3 Vliv rodinné politiky na plodnost

Efektivnost rodinné politiky se velmi těžko posuzuje, neboť působí společně s dalšími faktory (Pavlík, Rychtaříková a Šubrtová, 1986). Vliv opatření rodinné politiky proto nelze hodnotit izolovaně, ale je nutné zohlednit i vývoj v jiných oblastech státní politiky, v ekonomice a v celkové atmosféře daného období (Kocourková, 2010). Neyer (2003) uvádí, že právě taková opatření, která byla přijata s jiným cílem a účelem než opatření rodinné politiky, mají na plánování rodiny nepřímý vliv, často dokonce větší než samotná rodinná politika. Podle Neyer (2003) sice rodinná politika určitým způsobem plodnost ovlivňuje, daleko větší dopady ale mívají situace na trhu práce, pracovní příležitosti pro ženy a možnost návratu do práce po porodu.

Je nutné rozlišit působení rodinné politiky v autoritativních a demokratických systémech. Autoritativní režimy mají moc prosadit opatření, která potlačují lidská práva a svobody. Vliv takové rodinné politiky proto může být vyšší. Přesto bývají důsledky přijatých opatření většinou pouze krátkodobé (Höhn, 1988). Například zákaz interrupcí se na plodnosti projevuje pouze krátkodobě, velmi brzy bývá využito jiné dostupné možnosti (antikoncepce, případně ilegální interrupce). Přijatá opatření populační politiky navíc nemusí na plodnost působit pouze pozitivně. Nežádoucím dopadem je na příkladu zákazu interrupcí mohutný výkyv porodnosti a v jeho důsledku deformace věkové struktury (Höhn, 1988).

Rychtaříková (1991) hodnotí populační politiku v socialistických státech v porovnání se zeměmi západní Evropy jako účinnou. Höhn (1988) dochází k jinému závěru při srovnání socialistických zemí s pronatalitní politikou a socialistických zemí s vyšší úrovní plodnosti, kde pronatalitní politika nebyla uplatňována (Sovětský svaz, Polsko, Jugoslávie). V takovém srovnání se jako účinná jevila pouze populační politika v Rumunsku (Höhn, 1988).

Demokratické státy mají z hlediska ovlivňování plodnosti značně omezené možnosti, neboť nemají prostředky k významnějšímu ovlivňování soukromí jednotlivců. Při rozhodování o plánování rodiny je velmi důležité stabilní nastavení rodinné politiky. To je podmíněno shodou v koncepci rodinné politiky napříč politickým spektrem. Demokratické státy se mohou snažit vytvořit příznivé populační klima a využívat např. finančních pobídek k rození dětí. V současné době se v oblasti rodinné politiky klade ve většině evropských zemí důraz na sladění zaměstnání a péče o rodinu. Rodinné dávky mají na plodnost pouze omezený vliv. Jejich účelem je snižovat ekonomické náklady na dítě a jen nepřímo zvyšovat plodnost.

Mezi odborníky se diskutuje, zda je pronatalitní politika v demokratických státech účinná. Gauthier (2007) tvrdí, že uplatňování pronatalitní politiky při snaze o dlouhodobé zvýšení plodnosti nemá smysl. Rodinná politika má podle autorky vliv spíše na časování rození dětí než na konečnou velikost rodiny. Z toho důvodu je podle Gauthier (2007) málo významná, neboť jejím cílem by mělo být působení právě na velikost rodiny. Opačný názor zastává McDonald (2004) nebo Neyer (2003), kteří ukazují, že politiky, které jsou skutečně pronatalitní, na plodnost mají vliv. Je však nutné, aby byl zaveden komplex prorodinných opatření i mimo oblast rodinné politiky. Hoem (2008) upozorňuje, že ani při vytvoření kvalitního prorodinného prostředí nelze předem s jistotou vědět, že k nárůstu plodnosti dojde. Není totiž možné určit, jaká jednotlivá opatření působí na plodnost nejvíce, neboť jejich vliv je vždy výsledkem působení celého nastaveného systému.

Kapitola 4

Pokles plodnosti v Bulharsku a Rumunsku: relevantní teorie a význam rodinné politiky

4.1 Druhý demografický přechod

Zřejmě nejrozšířenější teorií vysvětlující pokles plodnosti pod zachovnou hranici reprodukce je teorie druhého demografického přechodu. Tato teorie má širší záběr než další, níže zmíněné přístupy, a vysvětluje změnu demografického chování od konce 60. let. Druhý demografický přechod začal ve státech západní Evropy. Období 60. let bylo dobou ekonomické prosperity, rostoucí úrovně vzdělání a zaměstnanosti žen. Rostl význam tolerance a osobní svobody. Lidé se začali více orientovat na uspokojení svých vyšších potřeb, na dosažení osobní nezávislosti a seberealizace. Jednotlivé životní styly se od sebe začaly více odlišovat (Lesthaeghe, 2010).

S uvedenou změnou ve společnosti souvisí pokles sňatečnosti a podílu ženatých a vdaných mužů a žen. Naopak roste rozvodovost, podíl nesezdaných soužití a mimomanželských dětí³. Dochází k tzv. sexuální revoluci. Ženy mají díky rozšíření spolehlivých metod antikoncepce možnost regulovat svoji plodnost a sex přestává být vázán na manželství. Rození dětí je více plánované rozhodnutí páru, který bere v potaz nejen své osobní zájmy, ale i potenciální blahobyt dítěte (Frejka et al., 2008). Navíc klesá motivace mít více než jedno dítě, která dříve pramenila z potřeby zajištění rodičů na stáří. Plodnost dále klesá i kvůli odkladu mateřství do pozdějšího věku a spolehlivé antikoncepci. Zároveň roste průměrný věk při narození prvního dítěte i při prvním sňatku a roste dobrovolná bezdětnost (Lesthaeghe, 2010).

Frejka et al. (2008) uvádí dva různé průběhy druhého demografického přechodu. Originální popisuje hodnotové změny (rostoucí individualismus a důraz na sebenaplnění), které byly umožněny ekonomickým rozvojem a změnily rodinné chování v celospolečenském měřítku. Druhý průběh, typický pro postkomunistické státy, vede nejprve ke vzniku nových rodinných forem u znevýhodněné části populace, která tak reaguje na měnící se podmínky ve společnosti. Poté je toto chování postupně přejato celou společností. Samotný Lesthaeghe (2010) tvrdí, že aplikace druhého demografického přechodu je u států střední a východní Evropy možná, avšak

³ V Rumunsku tvořil podíl dětí narozených mimo manželství v roce 1980 2,8 %, v Bulharsku 10,9 %. V roce 2004 toto zastoupení vzrostlo na 30 % v Rumunsku (Mureşan et al., 2008) a v Bulharsku v roce 2002 na 43 % (COE, 2003). Podle sčítání lidu z roku 2001 žilo v Bulharsku v nemanželském soužití 8 % žen ve věku 18–34 let. Necelá polovina z těchto žen byla romského původu (Koytcheva a Philipov, 2008). V Rumunsku podle sčítání lidu z roku 2002 žilo v kohabitaci méně než 5 % žen starších 15 let (Mureşan et al., 2008).

nezastupitelný vliv na destabilizaci dřívějšího demografického chování měla ekonomická a společenská krize v 90. letech.

Rychtaříková (1999) zdůrazňuje odlišnost vnějších podmínek postkomunistických zemí oproti západní Evropě. V postkomunistických státech dochází k rychlejší změně demografického chování. Průměrný věk při prvním sňatku a při narození dítěte je však stále nižší než v západoevropských zemích. Tyto odlišnosti podle autorky svědčí spíše o změně reprodukčního chování jako reakci na krizi než kvůli záměrné volbě.

Koytcheva (2006) přímo odmítá vysvětlení vzestupu kohabitací v Bulharsku rozšířením liberálních postojů, jako tomu je v teorii druhého demografického přechodu. Za důvod považuje špatnou ekonomickou situaci a kulturní rys romské populace. Změny v alternativních formách partnerského soužití v případě Bulharska zavádějí spíše méně vzdělané ženy. Autorka tuto skutečnost vysvětluje právě ekonomickou nejistotou, která ženám s horším společenským a ekonomickým postavením přiděluje i horší pozici na sňatkovém trhu. V Rumunsku se nárůst narozených mimo manželství týká spíše svobodných matek, protože oproti Bulharsku zde nejsou nesezdaná soužití tolik rozšířena a jsou vnímána spíše jako stav předcházející manželství (Mureşan et al., 2008; Koytcheva a Philipov, 2008). Rozvodovost je v obou zemích v porovnání s jinými vyspělými státy stále nízká. Důvodem je negativní stigma rozvedených ve společnosti a jejich výrazně zhoršená ekonomická situace (Koytcheva a Philipov, 2008).

McDonald (2004) proti teorii druhého demografického přechodu uvádí argument, že ženy chtějí mít více dětí, než skutečně mají. To je podle něj způsobeno ekonomickou nejistotou, výdaji a charakterem sociálních institucí, avšak ne změnou hodnot (McDonald, 2004). Autor se pozastavuje nad vyšší plodností v liberálnějších vyspělých zemích než ve vyspělých zemích s tradičněji založenou společností. Domnívá se, že důvodem je odlišná rovnost pohlaví.

4.2 Teorie racionální volby

Teorie racionální volby podle McDonalda (2004) předpokládá, že lidé se rozhodnou mít dítě, pokud jeho přínos převáží vynaložené náklady. Na rozdíl od nákladů je přínos nevyčíslitelný, protože se skládá z psychologických dimenzí. Přínos dítěte se liší podle jeho pořadí, nejvyšší je u prvního dítěte. S rostoucím věkem přínos klesá kvůli vyšším psychologickým nákladům v pozdějším věku.

Vyčíslitelné náklady McDonald (2004) rozlišuje na přímé a nepřímé. Přímé náklady zahrnují skutečné peněžní výdaje na dítě, které jsou snižovány daňovým zvýhodněním, přídatky na děti nebo bezplatnými službami apod. Nepřímé náklady vznikají v souvislosti s porodem a péčí o dítě, během nichž rodiče přichází o část možného zisku.

Rodinná politika by se podle teorie racionální volby měla zaměřit na snižování ekonomických nákladů na děti (např. daňovými výhodami, bezplatnými službami pro rodiny s dětmi apod.) nebo na zvyšování psychologického přínosu. Z mnoha výzkumů vyplývá, že

snížování nepřímých nákladů má na plodnost pozitivní vliv. Státy s vysokou zaměstnaností žen a podporou časného návratu žen do zaměstnání mají vyšší plodnost⁴ (McDonald, 2004).

4.3 Teorie averze vůči riziku

Teorie racionální volby je doplněna teorií averze vůči riziku. Ta vychází z teze, že všechny předpokládané náklady i přínosy se týkají budoucnosti, a proto mohou být chybně odhadnuty. Pokud se tedy potenciální rodiče cítí nejistě ohledně své budoucnosti, mohou se rozhodnout dítě (prozatím) nemít, aby předešli riziku spojenému se změnou života po narození dítěte (McDonald, 2004).

Tato teorie lépe vysvětluje odklad nebo neuskutečnění plánů mít děti v postkomunistických státech začátkem 90. let. Ekonomická nejistota je spojena se zvyšováním cen bydlení, změnou úrokových sazeb, které mají velký význam hlavně pro mladé páry, a především s nejistotou zaměstnání. Státní příspěvky navíc v 90. letech nekryly zvyšující se životní náklady. V takových nepříznivých podmínkách spatřují lidé východisko ve spojení, vzdělávání se, věnují čas svému zaměstnání a nemají chuť zvyšovat riziko založením (zvětšením) rodiny (McDonald, 2004).

Nezaměstnanost žen má však podle některých autorů na plodnost nejednoznačný vliv. Philipov, Spéder a Billari (2006) podle výsledků svého výzkumu upozorňují, že nižší obětované příležitosti nezaměstnaných žen mohou v kombinaci s dostatečným příjmem partnera přispět k rozhodnutí ženy mít dítě. Na druhou stranu, pokud je příjem partnera nedostatečný, případně žena touží po seberealizaci, může nezaměstnanost vést k odkladu mateřství. Autoři také uvádí vliv sociální anomie na plodnost, především na její časování. Anomii vysvětlují jako období, během něhož již neplatí staré sociální normy, ale ještě nevzešly v platnost ani nové, teprve se tvořící hodnoty. Takové období, zažité po pádu komunismu začátkem 90. let, se vyznačuje sníženou orientací lidí v novém společenském prostředí, zhoršením životních podmínek, vysokou nejistotou a zvýšením příjmové nerovnosti obyvatel. V nejistém období dochází ke zvýšení důležitosti osobního sociálního kapitálu, neboli míry, do jaké se lidé mohou spolehnout na pomoc svých přátel, příbuzných, kolegů atd. (Philipov, Spéder a Billari 2006).

Koytcheva (2006) a Philipov, Spéder a Billari (2006) přináší zajímavé výsledky z šetření provedeného v Bulharsku v roce 2002, které se týkalo reprodukčních záměrů. Záměr mít první dítě je podle výzkumu téměř univerzální, nemají na něj vliv žádné demografické, ekonomické ani psychologické proměnné. Ukázalo se, že ekonomická krize má větší vliv právě na rození dětí druhého a vyššího pořadí. Koytcheva (2006) zaznamenala stejné změny demografického chování ve stejném čase u skupin podle vzdělání, rodinného stavu i etnika. Autorka z tohoto zjištění vyvodila, že změny byly způsobeny ekonomickými a společenskými faktory.

Pro podporu porodnosti by rodinná politika podle teorie averze vůči riziku měla zajišťovat stabilní prostředí a stát by měl poskytovat poměrně vysoké sociální dávky v případě krizové

⁴ Výzkumy ukázaly, že se vztah zaměstnanosti žen a úrovně plodnosti v průběhu let obrátil. V 70. letech vykazovaly země s vysokou zaměstnaností žen nízkou úhrnnou plodnost, zatímco v 90. letech můžeme sledovat opak (Neyer, 2009). V postkomunistických státech však byla situace komplikovanější. Zaměstnanost žen byla uměle udržována na velmi vysokých hodnotách (podobně jako podporovaná porodnost) a po roce 1990 společně s hodnotami plodnosti významně klesla.

situace – např. v nezaměstnanosti, při úhradě léčby vážné nemoci apod. (McDonald, 2004). Stát se však snaží přesouvat odpovědnost za rodinu na bedra rodičů. Z toho důvodu jsou rizika spojená se založením rodiny v mnoha postkomunistických státech stále vysoká.

4.4 Teorie rovnosti pohlaví

Teorie rovnosti pohlaví říká, že plodnost klesá s vyšší rovností pohlaví uvnitř institucí zaměřených na rodinu (pracovní podmínky, služby pro rodiny, daňový systém, samotná rodina). Nižší plodnost žen vede k růstu rovnosti pohlaví v institucích orientovaných na jednotlivce (vzdělání, zaměstnání), což se odráží ještě v nižší plodnosti (McDonald, 2004). Pokud je rovnost pohlaví v rodině nižší a naopak je vysoká rovnost pohlaví v institucích zaměřených na jednotlivce, působí tato kombinace na plodnost negativně (McDonald, 2004). Ženy totiž podle McDonalda (2004) sníží svoji plodnost, pokud mají stejné příležitosti ve vzdělání a zaměstnání jako muži. Příchod dítěte by jim tyto příležitosti značně omezil. Tato teorie by vysvětlovala nízkou plodnost v jižní Evropě nebo v Japonsku, kde převládá tradiční model rodiny s mužem živitelem. Koytcheva (2006) tento závěr potvrzuje zjištěním, že v Bulharsku ženy s vyšším vzděláním skutečně výrazně odkládají rození dětí a mají jich méně, pravděpodobně kvůli vysokým vkladům do svého vzdělání a pracovním aspiracím. Podle Koytchevy (2006) se mateřství a zaměstnání stalo v Bulharsku méně slučitelné než v minulém režimu. McDonald (2004) předpokládá, že velmi nízká plodnost se mírně zvýší, pokud vzroste rovnost pohlaví v institucích zaměřených na rodinu.

Kapitola 5

Vývoj rodinné politiky od 60. do konce 80. let

Rodinná politika byla v Bulharsku i Rumunsku silně pronatalitní. Zvýhodňovány byly početnější rodiny a mladí lidé byli povzbuzováni k časnému rození dětí. Na druhou stranu totalitní režim umožňoval postihnouti určitých skupin obyvatel sankcemi. V Bulharsku byly zavedeny speciální daně pro svobodné a bezdětné v reprodukčním věku. V období 1951–1990 platili svobodní muži a ženy starší 21 let 5% daň ze svého hrubého měsíčního příjmu. Svobodní muži ve věku 35–50 let a ženy 35–45 let platili daň 15 % (Pamporov, 2010; Koytcheva, 2006). Zdanění svobodných bylo deklarováno v Dekretu na podporu porodnosti, který platil až do roku 2002⁵. Samotné zdanění však bylo zrušeno v roce 1990 (Pamporov, 2010).

Rumunsko se naopak vydalo cestou pozitivní motivace. Početným rodinám byly poskytovány významné úlevy na dani. Od roku 1977 měly rodiny s 5 a více dětmi nárok na 50% slevu na dani (Zeman, 1998). V roce 1985 ale Ceaușescu přístup změnil a zavedl daně pro svobodné starší 25 let a pro bezdětné páry po 2 letech manželství (10 % měsíčního platu).

V obou socialistických státech byla nejúčinnějším opatřením populační politiky korekce interrupčních zákonů. Interrupce byly v Bulharsku legalizovány již v roce 1956 a v Rumunsku o rok později. Jejich legalizace však nebyla doprovázena možností užívání spolehlivější antikoncepce, a proto se interrupce staly kromě tradičních metod (přerušovaná soulož, metoda neplodných dnů) běžným prostředkem zabránění nechtěného těhotenství. Masové rozšíření interrupcí vedlo u věřící a konzervativní společnosti k tolerování interrupcí. Kvůli obrovskému nárůstu počtu interrupcí a zároveň poklesu plodnosti však došlo na konci 60. let v obou zemích k omezení dostupnosti umělých přerušení těhotenství.

Nejdramatičtější opatření bylo přijato v Rumunsku. Pod vedením diktátora Ceaușesca byly 1. října 1966 zákonem č. 770 interrupce prakticky zakázány. Jejich legální provedení bylo možné jen ze zdravotních důvodů ženy (Zeman, 1998). V Bulharsku k tak drastickému opatření nikdy nedošlo. Dostupnost interrupcí byla v roce 1968 významně omezena bezdětným ženám, a podobně jako v Československu byly zřízeny interrupční komise (Pamporov, 2010). K dalším zpřísněním docházelo v obou zemích v první polovině 70. let a v Rumunsku poté ještě v letech 1984 a 1985 (Zeman, 1998). Z výše uvedených důvodů nebylo v Bulharsku ani Rumunsku mnoho prostoru pro plánování rodiny. Rodil se velký počet nechtěných dětí a dětí počatých před uzavřením manželství (Todorova, 2000).

⁵ Dekret na podporu porodnosti byl nahrazen Zákonem o rodinných příspěvcích na děti (Pamporov, 2010).

Bytová situace mladých lidí a rodin byla krajně neuspokojivá. Státy sice poskytovaly např. příspěvky na vybavení domácnosti nebo novomanželské půjčky na získání vlastního bydlení, na druhou stranu však lidé dlouho čekali na vlastní bydlení zapsané v pořadnících. Založení rodiny byl často jediný způsob, jak získat samostatné bydlení. Mnoho mladých párů bylo nízkými příjmy a neuspokojivou situací na trhu s bydlením nuceno žít v domácnosti s rodiči.

Socialistickým státům se do 80. let povedlo vybudovat poměrně hustou síť jeslí a školek. Podle Mureșan a kol. (2008) však nebyly v Rumunsku počtem ani kvalitou uspokojivé. Cílem budování institucionalizované péče o děti v raném věku bylo umožnit ženám vrátit se co nejdříve do zaměstnání. Stát tak podporoval ekonomickou aktivitu žen, která v roce 1985 dosahovala v obou zemích 60 % (Todorova, 2000). Zdánlivá rovnost pohlaví nebyla v socialistických státech výsledkem emancipace žen jako v západní Evropě, ale výsledkem snahy o zvýšení jejich ekonomické aktivity. Přijetí role ženy jako pracující, a zároveň pečující o domácnost a děti však ženám neumožnilo dosáhnout stejného postavení jako mužům (Todorova, 2000).

Souběh podobných opatření se v obou zemích objevil především v 70. letech, kdy byly zpřísnovány interrupční zákony, zvyšovány přídavky na děti a porodné. Obě země však podporovaly odlišně velké rodiny. Bulharsko nejvíce zvýhodňovalo rodiny se třemi dětmi a od 70. let se proto zaměřilo na podporu rodin prostřednictvím odstupňování porodného, délky mateřské dovolené a výše přídávků na děti podle pořadí (Spéder, 2009). Početnější rodiny nebyly výrazněji podporovány z důvodu ohrožení chudobou a finanční náročnosti pro stát.

Rumunsko přistoupilo k podpoře rodin odlišně. Mateřská dovolená byla velmi krátká, činila pouze 112 dnů nezávisle na počtu dětí. Od roku 1966, kdy byla rodinná politika v Rumunsku zreformována, dostávaly nejvyšší příspěvky rodiny s více než třemi dětmi. Porodné bylo dokonce zavedeno až od třetího dítěte. Rumunsko se tedy zaměřilo v rámci pronatalitním populační politiky na motivaci k zakládání co nejpočetnějších rodin⁶.

Placená dovolená na péči o dítě byla v Bulharsku zavedena již v roce 1968 (Spéder, 2009). Oproti tomu v Rumunsku byla uzákoněna až v roce 1990 (Mureșan et al., 2008). Systém mateřské dovolené a dovolené na péči o dítě byl tedy příznivěji nastaven v Bulharsku. Úlevy na dani byly naopak významnějším nástrojem v Rumunsku, kde měly rodiny s pěti a více dětmi nárok až na 50% úlevy.

5.1 Porodné a rodinné přídavky

Porodné a přídavky na děti byly v Bulharsku od 70. do konce 90. let maximální pro děti třetího pořadí. Nejnižší rodinné dávky dostávaly prvorozené děti a děti od čtvrtého pořadí (Koytcheva a Philipov, 2008). Porodné bylo v roce 1970 stanoveno na prvorozeného 20 leva (cca šestina průměrného měsíčního platu), na druhé dítě 200 leva (cca 1,5 průměrného měsíčního platu), na třetí dítě 500 leva (přibližně 4 měsíční platy) a na čtvrté a další děti opět jen 20 leva (Stefanov a Naoumov, 1974). Výše měsíčních přídávků na děti dosahovala pro prvorozeného 5 leva, pro druhé dítě 15 leva, pro třetí dítě štedrých 35 leva a pro čtvrté a další děti 5 leva (Stefanov

⁶ Rozdílný přístup Rumunska a Bulharska k podpoře plodnosti dále dokazuje i oceňování rumunských matek, které porodily 5 a více dětí. Existovalo několik úrovní čestných titulů podle počtu dětí, nejvyšším byl „matka hrdinka“ (heroine mother) pro ženy, které porodily 10 a více dětí (Mureșan a Copil, 1974, s. 376).

a Naoumov, 1974). Přídavky byly poskytovány do věku 16 let věku dětí a pouze pokud byli oba rodiče zaměstnaní.

V Rumunsku bylo usilováno o to, aby ženy měly co nejvyšší počet dětí. Od roku 1966 se proto porodné vyplácelo až při třetím a dalším dítěti. Částka činila 1 000 lei (Mureșan a Copil, 1974). Přídavky na dítě tvořily v Rumunsku v roce 1966 5 % ze mzdy na prvorozeného a 8 % na děti dalšího pořadí (Zeman, 1998). V roce 1968, 1972, 1979 a 1982 se dávky zvyšovaly (Zeman, 1998). Byla také zavedena diference podle příjmu rodiny a bydliště. Ve městech byly přídavky na děti o čtvrtinu až tři čtvrtiny vyšší než na venkově. Příspěvky se vyplácely do 16 let věku dítěte (Zeman, 1998).

5.2 Mateřská a rodičovská dovolená

Mateřská dovolená v Bulharsku byla stejně jako porodné a přídavky na děti zohledněna podle počtu dětí. Na prvorozené dítě nebo dítě čtvrtého a dalšího pořadí činila 120 dnů, na druhorozené 150 dnů a za narození třetího dítěte měly matky nárok na 180 dnů mateřské dovolené (Spéder, 2009). Z celkové délky mohlo být čerpáno před termínem porodu 45 dní a nezáviselo na tom, zda a jak dlouho byla žena před pobíráním dovolené ekonomicky aktivní.

Placená dovolená na péči o dítě byla zavedena v roce 1968 Dekretem na podporu porodnosti (MLSP, 2006). Délka dovolené se lišila podle počtu dětí. Na šestiměsíční placenou dovolenou na péči o dítě měly nárok ženy s prvním dítětem (případně se čtvrtým a dalším). S druhým dítětem mohly dávku čerpat 7 měsíců a s třetím dítětem 8 měsíců. Výše příspěvku odpovídala minimální mzdě (Stefanov a Naoumov, 1974). Od roku 1986 mohla být dovolená na péči o dítě uplatněna do jeho 2 let věku a bylo možné ji bez příspěvků prodloužit o rok. Bulharsko, zřejmě jako jediná země v Evropě, měla a dosud má poměrně liberální přístup k tomu, kdo na rodičovskou dovolenou může nastoupit. Není to pouze rodič (ať už matka nebo otec), ale i prarodič, pokud byl v době nástupu na tuto dovolenou ekonomicky aktivní (Spéder, 2009).

V Rumunsku měly ženy během socialistického režimu nárok na mateřskou dovolenou o délce 112 dnů, což byla jedna z nejkratších dovolených v Evropě (Zeman, 1998). Od roku 1977 dostávaly ženy 50–90% náhradu mzdy podle doby zaměstnání u daného zaměstnavatele a od třetího dítěte měly nárok na plnou náhradu mzdy. Ženy zaměstnané v zemědělství mohly placenou mateřskou dovolenou čerpat pouze 60 dnů (Zeman, 1998). Neplacená dovolená mohla být poskytována do jednoho roku dítěte. Dovolená na péči o dítě byla v Rumunsku zavedena až v roce 1990 (Mureșan et al., 2008).

5.3 Interrupční zákony

Umělé potraty na žádost ženy byly v Bulharsku schváleny 27. dubna 1956 s platností od 1. ledna 1957 (Pamporov, 2010). Interrupci bylo možné provést na žádost ženy do 12. týdne těhotenství. Pokud se umělé přerušení těhotenství provádělo opakovaně, musela být dodržena doba alespoň 6 měsíců od předchozí interrupce. Nárůst počtu umělých potratů totalitní vládu brzy znepokojil a došlo k restrikcím, které ovlivnily úroveň porodnosti. Od února 1968 byly interrupce v Bulharsku přísně omezené bezdětným ženám. Umělý potrat byl umožněn pouze v případě zachování života ženy. Ženy s jedním nebo dvěma dětmi mohly získat povolení k interrupci pouze od komise. Povolení bylo vydáváno i v případě těhotenství v důsledku znásilnění, pokud byla dívka nezletilá nebo žila v extrémní chudobě. Umělý potrat bylo možné provést jen do 10. týdne, pokud později nenastaly závažné lékařské důvody (UN, 1992). K dalšímu zpřísnění došlo v dubnu 1973, kdy bylo právo na umělé přerušení těhotenství odebráno i ženám s jedním dítětem. Výjimkou bylo znásilnění, incest, závažné zdravotní důvody, nezletilost ženy nebo věk nad 45 let s nejméně jedním dítětem. V roce 1974 byly umělé potraty povoleny nevdaným ženám do 10. týdne těhotenství (UN, 1992). Tento krok byl pro ně zásadní, neboť jim teoreticky umožňoval zabránit narození neplánovaného nebo nechtěného dítěte a vyhnout se nucenému sňatku.

V Rumunsku byla umělá přerušení těhotenství legalizována 30. září 1957 zákonem č. 463. Interrupce mohla být provedena na žádost ženy do 12 týdnů od početí, a to pouze ve státních zdravotnických institucích. K drastickému a náhlému zákazu potratů došlo v říjnu 1966 Dekretem č. 770 (Zeman, 1998). Potraty byly umožněny pouze ze závažných zdravotních důvodů ženy (ohrožení života ženy, dědičná choroba, těžká fyzická nebo psychická vada, věk nad 45 let). V souladu s pronatalitní politikou proklamovanou Ceaușescem byl zároveň znemožněn přístup k moderní antikoncepci, protože se ani nedovážela, ani přímo v Rumunsku nevyráběla (Bradatan, 2009). Důsledkem bylo nenadálé obrovské zvýšení počtu narozených dětí v roce 1966. Následně se Rumunsko potýkalo s nedostatečnou kapacitou školek, škol a zdravotnických zařízení. V období 1986–1991, kdy lidé z generací 1967–1969 dospěli, začal být pracovní trh přesycen a rostl problém nezaměstnanosti (Bradatan, 2009).

Zákonem č. 63 z 16. února 1972 byly v Rumunsku k závažným zdravotním důvodům přidány sociální důvody. Pokud měla žena nejméně 4 nezaopatřené děti či k těhotenství došlo znásilněním nebo incestem, bylo možné interrupci legálně provést do 12. týdne těhotenství, v případě ohrožení života ženy do 24. týdne (Zeman, 1998). O rok později sice došlo ke snížení věkové hranice pro možné provedení interrupce na 40 let, ale zároveň se v roce 1974 zpřísnila kontrola nad dodržováním zákonů o interrupci.

V roce 1984 byl lékařům omezen možný počet provedení interrupcí. Docházelo k odkládání vyšetření žen často až do doby, kdy interrupci nebylo možné provést. Věková hranice byla opět zvýšena na 42 let (Zeman, 1998). Neúčinnost těchto pronatalitních opatření Ceaușesca vyprovokovala k dalším represím. 26. prosince 1985 byl opět zpřísněn interrupční zákon. Umělý potrat mohl být proveden ženám starším 45 let nebo ženám s nejméně 5 nezaopatřenými dětmi. Byly zavedeny povinné měsíční gynekologické prohlídky a lékaři, gynekologové a často i pacientky byly šikanovány tajnou policií (Zeman, 1998).

O přísnosti interrupčních zákonů, které neodpovídaly potřebám společnosti, svědčí jejich rychlá liberalizace po pádu Ceaușesca (22. prosince 1989). Již čtyři dny po svržení diktátora a převzetí vlády Národní frontou spásy, byly umělé potraty opět povoleny. Jejich provedení bylo možné do 12. týdne stáří plodu, v případě znásilnění nebo incestu do 24. týdne (Zeman, 1998).

Kapitola 6

Vývoj rodinné politiky od 90. let

Bulharsko i Rumunsko se začalo v 90. letech potýkat s nepříznivou demografickou situací. Po rozpadu Sovětského svazu došlo k několikanásobnému nárůstu emigrace. Porodnost v obou zemích dlouhodobě klesala. Po několik let čelilo Bulharsko i Rumunsko období velmi nízké plodnosti (pod 1,3 dítěte na ženu). Přesto rodinná politika během 90. let setrvala spíše na okraji pozornosti politiků. Bylo navíc zapotřebí přizpůsobit ji nové, demokratické společnosti. První snahou v rodinné politice bylo snížit ekonomickou závislost obyvatel na dávkách od státu a podporovat soběstačnost rodin. Ukázalo se však, že je složitým úkolem najít rovnováhu mezi mírou příspěvků od státu a mírou vlastní aktivity a zodpovědnosti, resp. mezi principem solidarity a záslužnosti.

S problémem snižování chudoby pomocí státních příspěvků se obě země zatím potýkají spíše neúspěšně (Pamporov, 2010; Rat, 2010). Rodinné dávky nebyly po změnách politických režimů efektivní, neboť po vysoké inflaci v 90. letech došlo k výraznému poklesu jejich reálné hodnoty (Mureșan et al., 2008). Výše příspěvků byla sice aktualizovaná, ale dodnes je jejich význam značně omezený (Koytcheva a Philipov, 2008). Důsledkem bylo ekonomicky nepříznivé rodinné prostředí a zchudnutí domácností se závislými dětmi.

Politika zaměřená na podporu a zvýšení porodnosti (kvantity) v obou zemích ustoupila podpoře rodinného života a péče o matku a dítě (Koytcheva a Philipov, 2008). Cílem je podpořit plodnost žen ze střední třídy a nepovzbuzovat plodnost žen s nízkým společenským a vzdělanostním statutem (Rat, 2010). V bulharských i rumunských médiích se totiž v 90. letech objevovaly nacionalisticky zaměřené diskuze o etnických rozdílech⁷ mezi plodností majority a Romů (Koytcheva a Philipov, 2008; Rat, 2010). Úhrnná plodnost Bulharek v roce 2000 byla pouze 1,1 dítěte na ženu v porovnání s plodností Turkyň 2,1–2,3 a Romek 3,0 (Koytcheva a Philipov, 2008). V Rumunsku byl rozdíl podobný, neboť Rumunky a Maďarky měly v roce 2002 úhrnnou plodnost 1,63 a 1,61, zatímco Romky 2,45 (Rat, 2010). Rodinná politika má však na chudou a nezaměstnanou skupinu obyvatel značně omezený vliv (Koytcheva, 2006; Rat, 2010).

⁷ V Bulharsku žije 84 % Bulharů, 9,4 % Turků a 4,7 % Romů. V Rumunsku žije 89,5 % Rumunů, 6,6 % Maďarů a 2,5 % Romů. (CIA, 2012).

Bulharská vláda schválila v roce 1996 dokument Národní demografická strategie a populační politika⁸, který měl za cíl zpomalit nepříznivé demografické procesy. Za počátek současného nastavení bulharské rodinné politiky můžeme považovat rok 2002 a zákon o rodinných dávkách na děti (Sb. 32/2002). Bulharská rodinná politika se od tohoto roku zaměřuje na podporu dvoudětných rodin a motivuje rodiče s jediným dítětem k rozšíření rodiny. Zároveň bylo tímto zákonem zrušeno již neaktuální Nařízení na podporu porodnosti ze 70. let. Rumunsko se v poslední době snaží klást větší důraz na podporu plánovaného rodičovství a omezení počtu nechtěných dětí než na zvýšení nízké míry plodnosti (Rat, 2010). Mureșan a kol. (2008) zdůrazňuje nutnost v Rumunsku zlepšit materiální a existenční podmínky pro život rodin a rovnováhu pracovní kariéry a soukromého života žen.

Při srovnání jednotlivých dávek v obou zemích došlo k podobným změnám porodného po roce 2000. V Bulharsku bylo porodné v roce 2002 pro děti narozené do třetího pořadí zdvojnásobeno. Nejvyšší částka je určena pro druhorozené. V Rumunsku bylo porodné v roce 2001 upraveno a doplněno o finanční příspěvek na výbavu. Tento příspěvek dohromady s porodným poskytuje srovnatelnou finanční podporu, jako je tomu v Bulharsku. Rozdílem však je, že výše porodného v Rumunsku není zohledněna podle počtu dětí.

Mateřská dovolená je delší v Bulharsku, kde byla v roce 2009 výrazně prodloužena z 315 na 410 dnů (Spéder, 2009). Na placenou rodičovskou dovolenou do 2 let věku dítěte mají rodiče v obou zemích nárok pouze na první 3 děti. Při dalších dětech dostávají rodiče v Bulharsku příspěvek jen 6 měsíců (COE, 2009). V Rumunsku však rodiče se čtvrtým a dalším dítětem nárok na rodičovský příspěvek v žádné podobě nemají. Výše rodičovského příspěvku byla do roku 2009 významnější v Rumunsku, neboť v Bulharsku se odvozuje od minimální mzdy. V roce 2009 došlo v Rumunsku podle Cristiny Rat (2010) ke zhoršení situace, neboť byl změněn výpočet rodičovského příspěvku z celostátní průměrné mzdy na průměrnou mzdu konkrétního rodiče. Většina rodičů (87,5 %), však měla svůj průměrný příjem nižší, než byla celostátní průměrná mzda, a fakticky proto došlo ke snížení rodičovského příspěvku (Rat, 2010).

Oproti Bulharsku existuje v Rumunsku finanční podpora novomanželům. Částka v přepočtu přibližně 5 300 Kč je poskytnuta každému z manželů, který se poprvé vdá nebo ožení a má trvalý pobyt v Rumunsku (COE, 2009). V bulharské ani rumunské rodinné politice zatím nejsou zohledněna nesezdaná soužití nebo situace mimomanželských dětí. Neúplné rodiny mají v obou zemích pouze procentuálně vyšší sazby v příspěvcích na děti a v Rumunsku se příspěvky ještě zvyšují při nároku na sociální pomoc (COE, 2009; Pamporov, 2010).

⁸ Národní strategie z roku 1996 byla aktualizována v roce 2006, jejím hlavním cílem je nově zvýšit lidský kapitál společnosti zlepšením vzdělání a zdravotní péče a trvale zpomalit pokles populace.

6.1 Porodné a rodinné přídavky

6.1.1 Bulharsko

Porodné v Bulharsku představuje jednorázovou univerzální dávku, která nezáleží na výši příjmu rodiny. Do roku 2002 činilo 80 leva (1 260 Kč) nezávisle na počtu dětí. Významnou změnu přinesl zákon o rodinných dávkách na děti, který byl uveden v platnost 1. dubna 2002. Došlo v něm k více než zdvojnásobení porodného na částku 200 leva (2 900 Kč) pro děti do třetího pořadí a ke zvýšení na 100 leva (1 460 Kč) pro děti narozené ve čtvrtém a dalším pořadí. Od roku 2006 je porodné (100 leva) sníženo již od třetího dítěte (viz tabulka 1). V roce 2008 došlo k jasné deklaraci podpory dvoudětného rodinného modelu, a to když bylo porodné pro prvorozeného zvýšeno na 250 leva (3 250 Kč), pro druhorozeného na 600 leva (7 850 Kč) a za děti dalšího pořadí mají matky nárok na 200 leva, tedy 2 600 Kč (Spéder, 2009). Toto opatření má také za cíl snižovat závislost nízko-příjmových skupin obyvatel na sociálních dávkách (Pamporov, 2010).

Přídavky na děti byly do roku 2002 univerzální dávkou. Podle zákona o rodinných dávkách na děti se staly testovanou dávkou podle příjmu rodiny. Přídavky byly poskytovány na děti do doby, než dokončily střední školu, avšak ne déle než do jejich 18 let. Výše přídavků může být každoročně upravována zákonem o státním rozpočtu. V roce 2006 byl příspěvek zvýšen pro druhé a další dítě a navíc byl prodloužen do 20 let dítěte (MLSP, 2006; Spéder, 2009). Další zvýšení proběhlo v roce 2008 a 2009. Od roku 2010 je výše přídavků stejná pro všechny děti, nezávisle na pořadí narození (viz tabulka 1). Přídavky na děti jsou poskytovány, pokud rodinný příjem na osobu nepřesahuje 350 leva, neboli 4 570 Kč (Spéder, 2009). Vývoj nastavení porodného a přídavků na děti je přehledněji popsán v tabulce 1.

Od 1. července 2004 platí dodatek k zákonu o rodinných dávkách na děti, kterým byly zavedeny nové dávky jednorázové pomoci v těhotenství a cílené pomoci pro žáky v první třídě (v České republice známé pod názvem „pastelkovné“). Dodatek zavedl i sankce rodičům. Pokud děti mají ve škole více než 5 neomluvených absencí v měsíci, vyplácení rodinných příspěvků se pozastavuje (COE, 2009).

Testované dávky⁹ podle průměrného příjmu domácnosti na osobu za posledních 12 měsíců¹⁰ (COE, 2009):

- jednorázová pomoc v těhotenství (150 leva, přibližně 2 000 Kč)
- měsíční příspěvek dětem do dokončení střední školy do 20 let (35 leva, tedy 460 Kč), měsíční příspěvek postiženým dětem (200 % základní výměry příspěvku), měsíční příspěvek dvojčatům (150 % základní výměry)
- měsíční příspěvek na výchovu dítěte do 1 roku (100 leva, asi 1 350 Kč)
- příspěvek při nástupu do 1. třídy (120 leva neboli 1 600 Kč pro školní rok 2008/2009)

⁹ Jednotlivé částky platí pro rok 2009, není-li uvedeno jinak.

¹⁰ Hranici rodinného příjmu na osobu, pod níž má rodina nárok na příspěvky, je každoročně stanovena v zákonu o státním rozpočtu. V období 2004–2007 činila 200 leva, v roce 2008 300 leva a v letech 2009 a 2010 350 leva.

Tabulka 1 – Vývoj porodného, přídavků na děti a příspěvku dětem v první třídě v Bulharsku

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Porodné (Kč)							
dítě 1. pořadí	1 350	2 900	2 900	2 900	3 250	3 250	3 250
dítě 2. pořadí	1 350	2 900	2 900	2 900	7 850	7 850	7 850
dítě 3. pořadí	1 350	2 900	1 450	1 450	2 600	2 600	2 600
dítě 4. pořadí	1 350	1 460	1 450	1 450	2 600	2 600	2 600
Maximální měsíční příjem pro pobírání dávek na péči o děti (Kč)	2 720	2 930	2 930	2 930	3 830	4 570	4 570
Výše přídavků na děti do absolvování střední školy (Kč)							
dítě 1. pořadí	145	265	265	265	320	460	460
dítě 2. pořadí	145	265	293	293	320	460	460
dítě 3. pořadí	145	265	293	293	320	460	460
dítě 4. pořadí	145	265	293	293	480	690	460
Jednorázový příspěvek dětem v první třídě (Kč)	-	1 170	1 170	1 170	1 580	1 580	.

Poznámka: Výše jednotlivých dávek byla přepočtena podle průměrného kurzu ČNB za jednotlivé roky, případně období, kdy se výše dávek neměnila.

Zdroj: Spéder (2009), EU (2011)

6.1.2 Rumunsko

První zjištěnou výši porodného v Rumunsku od roku 1990 je údaj za rok 2001, kdy mají ženy za první 4 děti nárok na částku kolem 200 lei, v přepočtu 1 600 Kč (Mureșan et al., 2008). Za děti narozené v pátém a dalším pořadí se porodné nevyplácí (Mureșan et al., 2008; Rat, 2010). Ženy s pěti a více dětmi jsou po změně režimu vnímány jako ty, které cíleně zůstávají mimo pracovní trh a zneužívají státní dávky. To je důvodem, proč společně se ženami, které nebyly před porodem zaměstnány, dostávají rodinné dávky omezeně (Rat, 2010). Od roku 2007 bylo porodné doplňováno poukazem na výbavu. V roce 2010 byl tento poukaz změněn do podoby finančního příspěvku na výbavu, který činí v přepočtu kolem 2 200 Kč (Rat, 2010). Porodné v roce 2010 činilo 230 lei, což odpovídá 1 380 Kč.

Legislativa ohledně přídavků na děti se v Rumunsku změnila až v roce 1993. V období 1990–1993 byly přídávky na děti podmíněny zaměstnáním obou rodičů, a proto mnoho rodin ztratilo z důvodu nezaměstnanosti nárok na vyplácení těchto dávek (Rat, 2010). Během transformace sloužily přídávky na děti jako nejefektivnější nástroj snižování chudoby, přestože se snížil jejich podíl na průměrném platu z 10 % v roce 1989 na 3 % v 90. letech (Stănculescu a Berevoescu, 2003). V roce 1993 došlo ke změně zákona a dávky se staly plošnými a nezáviselo na tom, zda rodič pracoval nebo ne (Rat, 2010). Podmínkou však bylo, že děti do 18 let chodily do školy. Od ledna 2007 již přídávky na děti nejsou podmíněny docházkou do školy. Jejich výše je navíc rozlišena podle věku. Děti do 2 let věku dostávají 200 lei (1 200 Kč) zatímco děti od 2 do 18 let jen 49 lei¹¹ (300 Kč v roce 2010). Pro postižené děti je částka vyplácena až do 3 let věku a je o 100 % vyšší (EU, 2011).

¹¹ Měsíční přídávky na děti od 2 let věku se v posledních letech často měnily. Od 1. ledna 2008 do 29. února 2008 činily 32 lei, od 1. března 2008 do 31. prosince 2008 byly zvýšena na 40 lei (COE, 2009).

Testované dávky podle příjmu¹² na člena rodiny za měsíc (COE, 2009):

- sociální přídavky na děti do 18 let podle velikosti rodiny – pro rodinu s 1 dítětem 38 lei (240 Kč), s 2 dětmi 44 lei (270 Kč), s 3 dětmi 49 lei (305 Kč) pro rodinu se 4 a více dětmi 54 lei (340 Kč), výše dávky roste o 25 % při pobírání sociální pomoci pro dosažení minimálního garantovaného příjmu
- příspěvek na topení

Srovnání nastavení porodného a přídavek na děti v roce 2010 je provedeno v příloze 2, kde je pro úplnost a lepší představu čtenáře zahrnuta i Česká republika.

6.2 Mateřská a rodičovská dovolená

6.2.1 Bulharsko

K první změně mateřské dovolené po pádu komunismu došlo až v roce 2001 změnou Zákoníku práce. Mateřská dovolená byla sjednocena na 135 dnů bez ohledu na pořadí dítěte a byla kompenzována 90 % vlastní průměrné mzdy z posledních 6 měsíců před porodem (Spéder, 2009). V roce 2007 došlo k prodloužení mateřské dovolené pro pojištěné ženy na 315 dnů. Počet dnů, který mohl být čerpán před porodem, zůstal stejný (45 dnů). Výše mateřské dovolené se odvozovala z 90 % průměrné denní mzdy za posledních 6 měsíců. Nesměla však být nižší než minimální mzda (v přepočtu 3 120 Kč v roce 2007 a 3 240 Kč v roce 2009).

V roce 2008 byl vydán program Podpora mateřství, jehož cílem je zlepšit rovnováhu mezi soukromým a profesním životem. V souvislosti s jeho plněním je mateřská dovolená od 1. ledna 2009 prodloužena na 410 dnů. Bulharsko se tak společně se Srbskem a Bosnou a Hercegovinou stalo zemí s nejdelší mateřskou dovolenou v Evropě (COE, 2009). Před porodem má matka nárok na 45 dnů mateřské dovolené, po porodu na 90 dnů a zbylých 275 dnů může čerpat pouze po podání žádosti zaměstnavateli (Pamporov, 2010). Princip průměrné denní mzdy i její podíl (90 %) byl ponechán, nicméně období, ve kterém matka musí být zaměstnána a odvádět sociální pojištění bylo prodlouženo na 12 měsíců (Pamporov, 2010). Pokud se žena rozhodne nečerpat mateřskou dovolenou a vrátit se do zaměstnání dříve než uplyne 410 dnů, nemá nárok na náhradní příspěvek kromě svého platu.

Otec se do čerpání rodičovských dávek může zapojit až po ukončení mateřské dovolené, na kterou nemá nárok (Kovatcheva a Pancheva, 2003). Od ledna 2008 má však nárok na patnáctidenní placenou otcovskou dovolenou, která se započítává ode dne propuštění novorozence z porodnice. Její výše se odvozuje podle stejného principu jako pro mateřskou dovolenou (Pamporov, 2010).

Rodičovská dovolená je poskytována do třetího pořadí dítěte do 2 let jeho věku. Rodiče dětí vyššího pořadí mají nárok na placenou rodičovskou dovolenou pouze 6 měsíců (Pamporov, 2010). Nezaměstnané ženy mají od roku 2002 nárok na jednoletou rodičovskou dovolenou s měsíčním příspěvkem jen 100 leva (1 350 Kč). Po souhlasu matky může být rodičovská dovolená nárokována otcem nebo prarodičem dítěte. Možnost čerpat rodičovskou dovolenou prarodičem upevňuje mezigenerační vazby v rodině a v případě nezletilých matek mohou

¹² Do roku 2009 byla nároková hranice nastavena na 184 lei (přibližně 1 150 Kč) na člena rodiny za měsíc. Od roku 2009 je nárokovou hranicí testovaných dávek minimální čistá mzda (COE, 2009).

prarodiče s péčí o dítě své dceři pomoci. Finanční kompenzace během rodičovské dovolené je rovna minimální mzdě (zhruba 3 240 Kč v roce 2009 a 4 330 Kč v roce 2010).

Pokud oba rodiče pracují a nevyužívají rodičovskou dovolenou, je zaměstnavatel povinen platit matce k jejímu platu 50 % minimální mzdy navíc. Toto opatření má podporovat dřívější návrat matek do zaměstnání (Spéder, 2009). Od července 2004 se zkrátila doba, kdy mohou rodiče zůstat na neplacené rodičovské dovolené, z 1 roku na 6 měsíců. Rodiče si však mohou tento půlrok nárokovat flexibilně do 8 let věku dítěte (EU, 2010).

Tabulka 2 – Vývoj mateřské dovolené a výše rodičovského příspěvku v Bulharsku

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Délka mateřské dovolené (dny)	135	135	135	315	315	410	410
Výše příspěvku za péči o dítě do 2 let věku (Kč)	-	2 000	2 300	2 500	2 800	3 250	4 330

Zdroj: Spéder (2009), EU (2010)

6.2.2 Rumunsko

Mateřská dovolená je hrazena z fondu sociálního a zdravotního pojištění a může ji čerpat nejen matka, ale i otec dítěte. Dovolená je vyplácena, pokud byl rodič zaměstnán a přispíval do fondu pojištění minimálně 12 měsíců před narozením dítěte (stejně jako v Bulharsku). Výše příspěvku v mateřství činila v roce 2010 85 % z průměrného měsíčního platu z posledních 12 měsíců. Nárok na placenou dovolenou mají rodiče pouze na první 3 děti (Rat, 2010). V roce 2000 došlo k prodloužení mateřské dovolené ze 112 na 126 dnů. Minimální délka mateřské dovolené po porodu je 42 dnů (COE, 2009). Nárok na ni má i žena, která přišla o zaměstnání, ale porodila do 9 měsíců od jeho ztráty (COE, 2009).

Pětidenní dobrovolná otcovská dovolená byla zavedena v roce 1999 (Rat, 2010). Otec má nárok na 100% výši své mzdy. Pokud absolvoval kurz péče o dítě, délka dovolené se zvyšuje na 10 dnů (Rat, 2010).

Tabulka 3 – Vývoj mateřské dovolené a výši rodičovského příspěvku v Rumunsku

	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Délka mateřské dovolené (dny)	126	126	126	126	126	126
Výše rodičovského příspěvku na péči o dítě do 2 let věku (Kč)	6 400	4 500	4 500	85 % z vlastní průměrné mzdy za posledních 12 měsíců, 3 750–25 000 Kč	85 % z vlastní průměrné mzdy za posledních 12 měsíců, 3 750–25 000 Kč	75% z vlastní průměrné mzdy za posledních 12 měsíců, jednoletá varianta: 3 600–20 400 Kč, dvouletá: 3 600–7 200 Kč

Zdroj: COE (2009), EU (2011), Ordonanță de urgență Nr. 111 (2010)

Dovolená na péči o dítě byla zavedena až v lednu 1990. Po dobu 1 roku na ni měly nárok zaměstnané matky s maximálně 4 dětmi. Finanční náhrada činila 65 % platu ženy v době podání žádosti (Mureșan et al., 2008). Podmínky byly změněny v roce 1997, kdy byla rodičovská dovolená prodloužena na 2 roky. Na dvouletou placenou rodičovskou dovolenou měly nárok ženy, které pracovaly alespoň 6 měsíců před porodem. Podle Mureșan et al. (2008) mělo

prodloužení pozitivní dopad spíš na snížení nezaměstnanosti žen, než na přitažlivost mateřství pro pracující ženy. Od roku 1997 si matka mohla vzít placenou rodičovskou dovolenou místo na čtyři děti pouze na tři (Mureşan et al., 2008). Výše rodičovské dovolené byla 85 % z platu, který ženy dostávaly 6 měsíců před porodem. Od roku 1999 můžou dovolenou čerpat oba rodiče (Stănculescu a Berevoescu, 2003).

V roce 2003 mohly matky uzavírat volitelné pojištění, které po 5 týdnech od podepsání zvyšovalo přídavky na péči o děti. Ještě tentýž rok, 31. prosince 2003, byl tento zákon o pojištění nahrazen zákonem, který rodičovskou dovolenou stanovil jako 85 % z hrubé průměrné národní mzdy (Mureşan et al., 2008). K 1. lednu 2006 byl nárok na rodičovskou dovolenou omezen pouze na osoby, které pracovaly v posledních 12 měsících před narozením dítěte. Příspěvky byly vypláceny plošně z průměrné mzdy, v roce 2006 ve výši 800 lei (6 400 Kč). Vláda dále zavedla prémii 300 lei (2 400 Kč) rodičům, kteří se do práce vrátí dřív (Mureşan et al., 2008). Již v roce 2007 byl zákon upraven. Rodičovský příspěvek poklesl na 600 lei (4 500 Kč) měsíčně a příspěvek za dřívější odchod do práce se snížil na 100 lei (830 Kč) měsíčně (COE, 2009). Změny výše rodičovského příspěvku jsou od roku 2006 uvedeny v tabulce 3.

Od 1. ledna 2009 se rodičovský příspěvek počítá opět konkrétně jako 85 % z vlastní průměrné mzdy za posledních 12 měsíců (viz tabulka 3). Znevýhodnění jsou touto změnou rodiče, kteří nemají stabilní práci. Na druhou stranu již nejsou diskriminováni rodiče s vyšším příjmem. Výše příspěvku se navíc flexibilně přizpůsobuje hladině inflace a více tak odpovídá reálným příjmům (Mureşan et al., 2008). Podle Cristiny Rat (2010) stoupá podíl otců na rodičovské dovolené. Ten je mnohem vyšší na venkově (30 %) než ve městech (12 %). Tradiční genderové role jsou přitom pevněji ukotvené na venkově. Rat (2010) tuto zvláštnost vysvětluje tvrzením, že zaměstnaný otec na venkově sice čerpá rodičovskou dovolenou, ale pracuje zároveň na černo a rozdělení genderových rolí tak zůstává tradiční.

Od 1. ledna 2011 je podle Ordonanță de urgență Nr. 111 (Mimořádného nařízení č. 111) na výběr rodičovská dovolená ve 2 variantách. Kratší variantou je dovolená do 1 roku dítěte s příspěvkem 75 % čistého příjmu rodiče v předchozích 12 měsících, v rozmezí 3 600–20 400 Kč¹³. Delší, dvouletá rodičovská dovolená je také hrazena 75 % čistého příjmu, ale je omezena 3 600–7 200 Kč. Především ve dvouleté variantě tak došlo k výraznému snížení výše rodičovského příspěvku.

Porovnání mateřské a rodičovské dovolené pro Bulharsko, Rumunsko a Českou republiku je uvedeno v příloze 2.

¹³ V případě postiženého dítěte platí 3 roky.

6.3 Zařízení péče o děti

V obou zemích důležitost jeslí v 90. letech oproti socialistickému období významně poklesla. Důvodem byl odklon od předškolní institucionální péče z důvodu psychologického rozvoje dětí a zavedení dovolené na péči o dítě¹⁴. Možnost zůstat s dítětem doma, což bylo v 90. letech hojně využíváno i kvůli vysoké nezaměstnanosti, snížila potřebnost jeslí. To však vedlo k jejich rušení. Poplatky za jesle navíc v 90. letech významně vzrostly. Mnohé rodiny dnes čelí problému, že z důvodu nedostatečné kapacity jeslí nebo jejich příliš vysoké ceně tam své dítě nemohou umístit.

V Bulharsku a Rumunsku fungují jesle především ve městech, kde je po nich i největší poptávka. V Bulharsku existovalo v roce 2009 630 jeslí s kapacitou 21 000 dětí (COE, 2009). Jejich počet však dlouhodobě klesá. Nejvíce předškolních zařízení zaniká na venkově (Spéder, 2009). V Rumunsku byl zaveden příspěvek na jesle, který od roku 2007 může zaměstnavatel poskytovat jako náhradu za rodičovskou dovolenou. Výhoda ve výši 300 lei (1 800 Kč) však zatím není rozšířená (Rat, 2010). V Bulharsku podobný příspěvek neexistuje.

Závažnější problém představuje špatná dostupnost mateřských školek. Nedostatečná kapacita státních školek je ve městech z části zmírňována budováním soukromých školek. Poplatky za soukromé školky jsou však ve srovnání s průměrným příjmem domácností příliš vysoké. Pamporov (2010) navíc upozorňuje na současný růst počtu dětí v předškolním věku a pokles počtu školek v Bulharsku. V Rumunsku se cena soukromých školek pohybuje kolem 2 500–12 500 Kč měsíčně a je pro mnoho rodin nepřijatelná (Mureșan et al., 2008). Proto se mnoho dětí z venkovských oblastí nebo z chudých poměrů předškolního vzdělávání vůbec neúčastní a nastupuje až do 1. třídy. To je však oproti ostatním dětem ještě více znevýhodňuje.

6.4 Interrupční zákony

Dekretem č. 2 Ministerstva zdravotnictví jsou v Bulharsku od 1. února 1990 interrupce opět legální (Pamporov, 2010). Pokud umělé přerušení těhotenství nepředstavuje nebezpečí pro zdraví ženy, je možné ho provést po podání žádosti do 12. týdne těhotenství. Dívky mladší 18 let potřebují souhlas rodičů a lékařské vyšetření provedené kontrolním výborem. Dívky ve věku 12–16 let mají právo těhotenství uměle ukončit do 20. týdne. Za kriminální čin se považuje, pokud byla interrupce provedena v pokročilejším stupni těhotenství nebo mimo zdravotnické zařízení (Pamporov, 2010).

V Rumunsku byla umělá přerušení těhotenství znovu povolena již několik dnů po pádu Ceaușesca, 26. prosince 1989. Další změna v zákoně o interrupcích byla přijata až 5. listopadu 1996. Umělé přerušení těhotenství může být provedeno do 12. týdne těhotenství se souhlasem ženy v takovém zdravotnickém zařízení, které je pro tento účel schválené. Pozdější interrupce může být provedena pouze v souladu s právními předpisy ze závažných zdravotních důvodů, jinak hrozí sankce 3 až 6 měsíců vězení pro ženu a suspendování lékaře. Pakliže lékař provedl interrupci bez souhlasu ženy, může být odsouzen ke 2 až 7 letům vězení (WHO, 2004).

¹⁴ V Bulharsku byla dvouletá dovolená na péči o dítě zavedena již v roce 1986, v Rumunsku v délce 2 let až v roce 1997.

Vzhledem k neinformovanosti mládeže v oblasti sexuální výchovy se Ministerstvo zdravotnictví a rodiny snažilo rozšířit povědomí o moderní antikoncepci a představit pojem plánovaného rodičovství. Sociálně znevýhodněným skupinám obyvatel je dokonce antikoncepce dotována nebo zdarma distribuována (WHO, 2004).

Kapitola 7

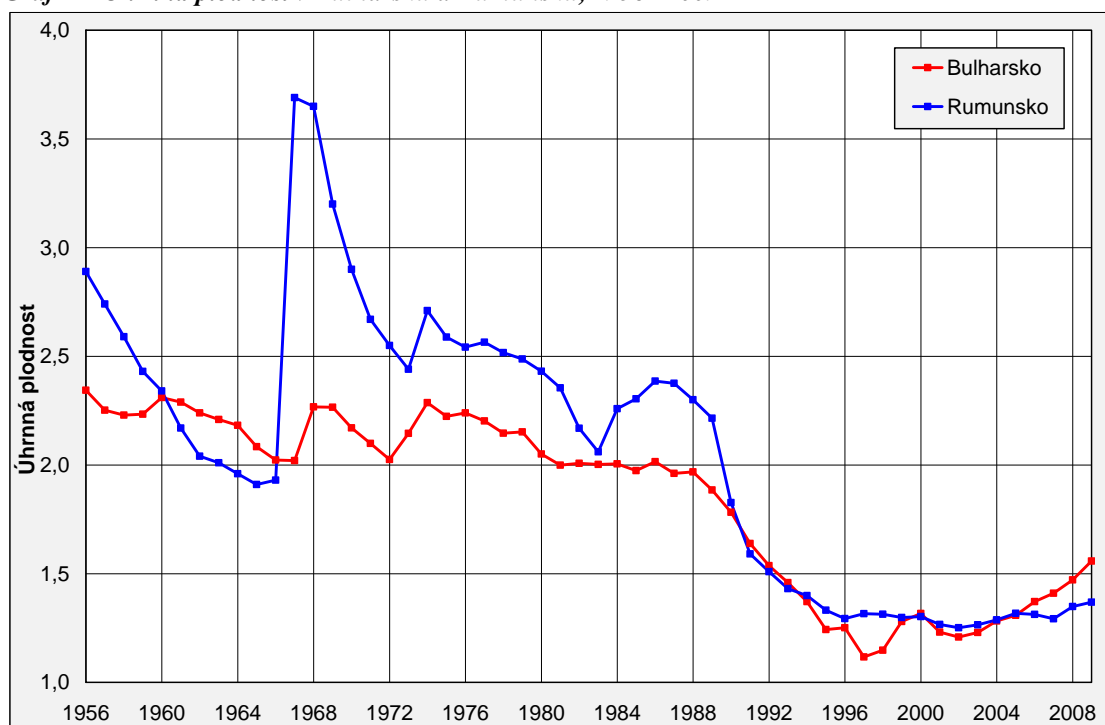
Analýza plodnosti

7.1 Transverzální pohled

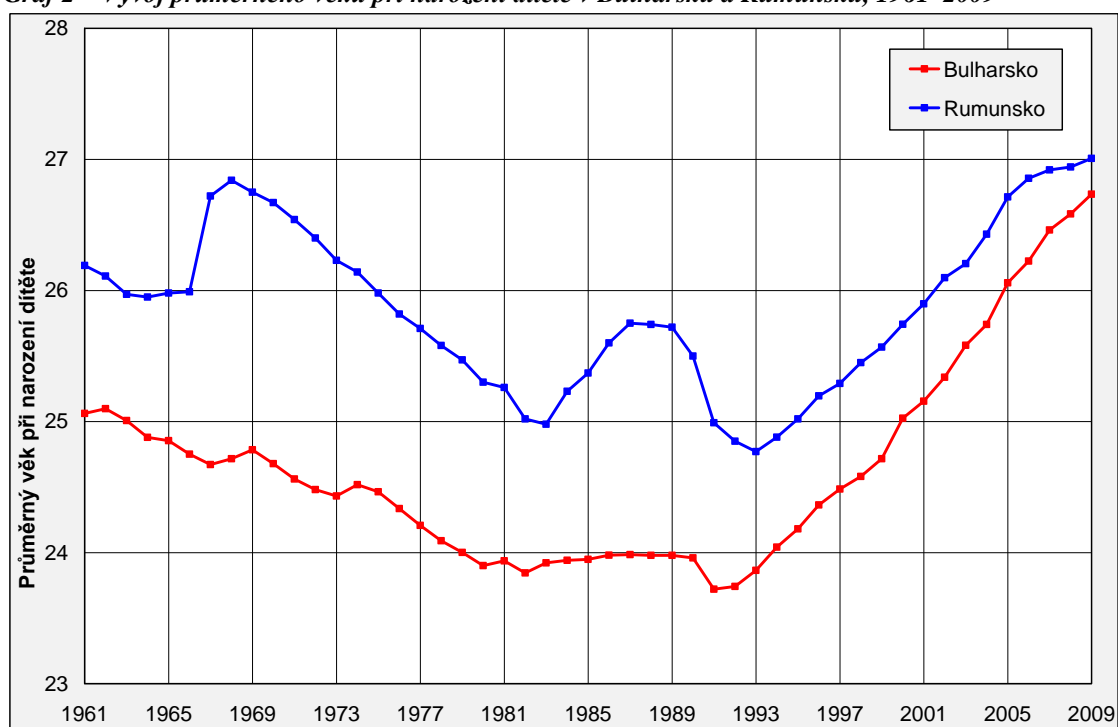
Na úvod této kapitoly je zařazeno grafické porovnání vývoje úhrnné plodnosti a průměrného věku při narození v Bulharsku a Rumunsku (graf 1 a 2). Z vývoje úhrnné plodnosti je na první pohled patrný vliv výše zmíněných opatření rodinné politiky od 60. do konce 80. let. V Rumunsku, kde byly výkyvy největší, se po přijetí zákazu umělých přerušování těhotenství zvýšila úhrnná plodnost v roce 1967 téměř dvakrát. Také ale došlo k růstu průměrného věku při narození dítěte, což bylo způsobeno znepřístupněním interrupcí i pro starší matky s více dětmi (viz další části kapitoly).

Omezení interrupcí v Bulharsku (zákaz umělých přerušování těhotenství bezdětným ženám a zřízení potratových komisí) je viditelné v roce 1968. Úhrnná plodnost v Bulharsku následně také vzrostla, nicméně mnohem méně než v Rumunsku, kde byl zákaz interrupcí téměř absolutní. Od 70. let si lze všimnout podobného vývoje obou srovnávaných zemí, který je přerušen pouze v 80. letech vývojem v Rumunsku. Po dalším opatření zpřísňujícím interrupce totiž v Rumunsku došlo k čtyřletému růstu úhrnné plodnosti i průměrného věku při narození dítěte.

Od 90. let byl v obou zemích zaznamenán velmi prudký pokles plodnosti. Tento pokles souvisel nejen s uzákoněním interrupcí, ale také s nepříznivým vývojem ekonomik během transformace. Nejprudší pokles plodnosti proběhl v Rumunsku, ale vzhledem k předchozí vysoké úrovni plodnosti a rozvolnění striktní interrupční legislativy, bylo možné takový vývoj předpokládat. Nejnižší hodnoty úhrnné plodnosti dosáhlo Bulharsko v roce 1997 (1,12 dítěte na ženu). Po dosažení tohoto minima následoval krátkodobý nárůst, který se v Rumunsku neobjevil. Od roku 2002 roste úhrnná plodnost v Bulharsku mnohem rychleji než v Rumunsku. Podrobněji je vývoj plodnosti vysvětlen v dalších částech této kapitoly.

Graf 1 – Úhrnná plodnost v Bulharsku a Rumunsku, 1956–2009

Zdroj: pro Rumunsko v období 1956–1974 Zeman (1998), ostatní vlastní výpočty z dat Eurostatu (2012) a Human Fertility Database (2011)

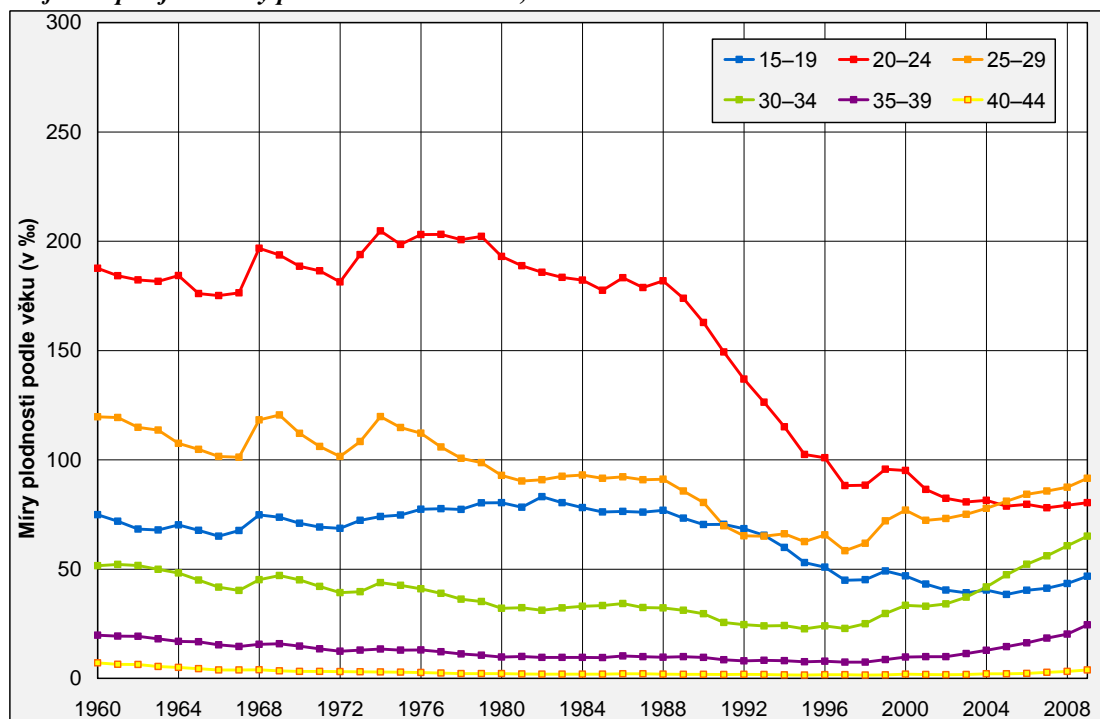
Graf 2 – Vývoj průměrného věku při narození dítěte v Bulharsku a Rumunsku, 1961–2009

Zdroj: pro Rumunsko v období 1961–1974 Zeman (1998), ostatní vlastní výpočty z dat Eurostatu (2012) a Human Fertility Database (2011)

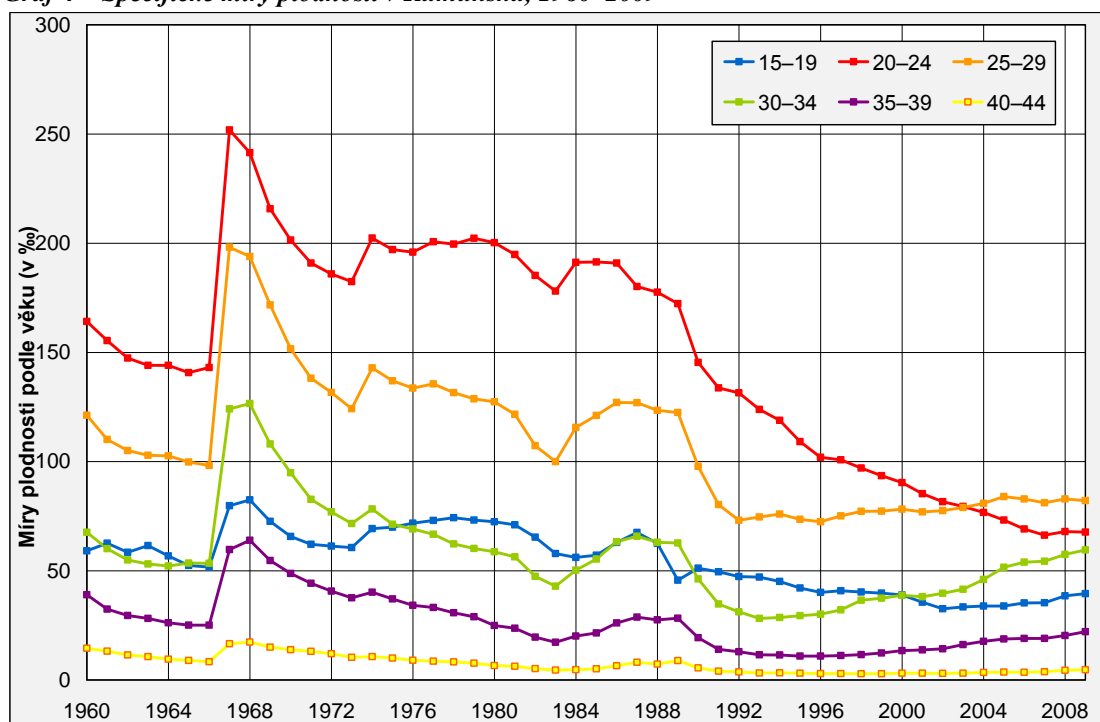
V postkomunistických zemích nedošlo po roce 1990 pouze ke změnám úrovně plodnosti, ale také ke změnám její struktury. Maximum plodnosti se přesunulo z věku 21–22 let do vyšší a širší věkové skupiny 25–29 let (viz příloha 4 a 5). Z vývoje specifických plodností v obou sledovaných zemích (graf 3 a 4) je patrné, že plodnost byla propopulačními opatřeními více ovlivněna v Rumunsku. V Bulharsku se vliv opatření odrazil jen v mírném zvýšení plodnosti žen ve věku 20–24 a 25–29 let. Naopak propopulační opatření měla v Rumunsku velký dopad na ženy v celém reprodukčním věku. V Bulharsku nebyla propopulační opatření tak drastická a možnost interrupce zůstala zachována ženám s více než 2 dětmi.

Teprve po roce 2004 byla plodnost žen ve věku 20–24 let v obou zemích nižší než plodnost 25–29letých. Rozdíl mezi plodností bulharských žen ve věku 20–24 let byl do 90. let oproti jiným věkovým skupinám větší než v Rumunsku. Velký rozdíl mezi oběma zeměmi je u plodnosti žen ve věku 15–19 let. V Bulharsku měly tyto ženy do roku 1991 a opět v období 1994–2003 třetí největší podíl na plodnosti. V období 1991–1993 dokonce krátkodobě převýšily plodnost žen ve věku 20–24 let. Od roku 2004 je v souvislosti s posunem plodnosti do pozdějšího věku vyšší plodnost žen ve věku 30–34 let. V Rumunsku byla plodnost skupiny 15–19 let vyšší než plodnost žen ve věku 30–34 let jen do roku 1965 a poté až v období 1976–1985 a 1990–1999. Důvodem těchto výkyvů bylo přijetí protipotrátového zákona v roce 1967 a jeho zpřísnění v roce 1984. Tato opatření způsobila vyšší nárůst plodnosti žen ve věku 25–29 a 30–34 let než u mladších žen. Plodnost žen ve věkové skupině 40–44 byla v Bulharsku i Rumunsku nízká a poměrně stabilní. Výkyvy se objevily pouze v Rumunsku v roce 1967 a v období 1985–1989.

Jak již bylo částečně nastíněno, dochází v obou zemích k posunu rození dětí do pozdějšího věku (viz graf 2–4). Zároveň je však plodnost ve vyšších věkových skupinách nízká. Kompenzace ve vyšším věku je slabá a nestačí k zachování stejné úrovně plodnosti.

Graf 3 – Specifické míry plodnosti v Bulharsku, 1960–2009

Zdroj: vlastní výpočty z dat Human Fertility Database (2011)

Graf 4 – Specifické míry plodnosti v Rumunsku, 1960–2009

Zdroj: období 1960–1974 Zeman (1998), 1975–2009 vlastní výpočty z dat Eurostatu (2012)

7.1.1 Vývoj úhrnné plodnosti podle pořadí

Plodnost prvního a druhého pořadí byla v Bulharsku v období 1960–2009 vyšší než v Rumunsku (viz graf 5 a 6), s výjimkou výkyvu v letech 1967–1968 v Rumunsku. Naopak plodnost třetího a dalšího pořadí byla převážnou část období 1961–2009 vyšší v Rumunsku.

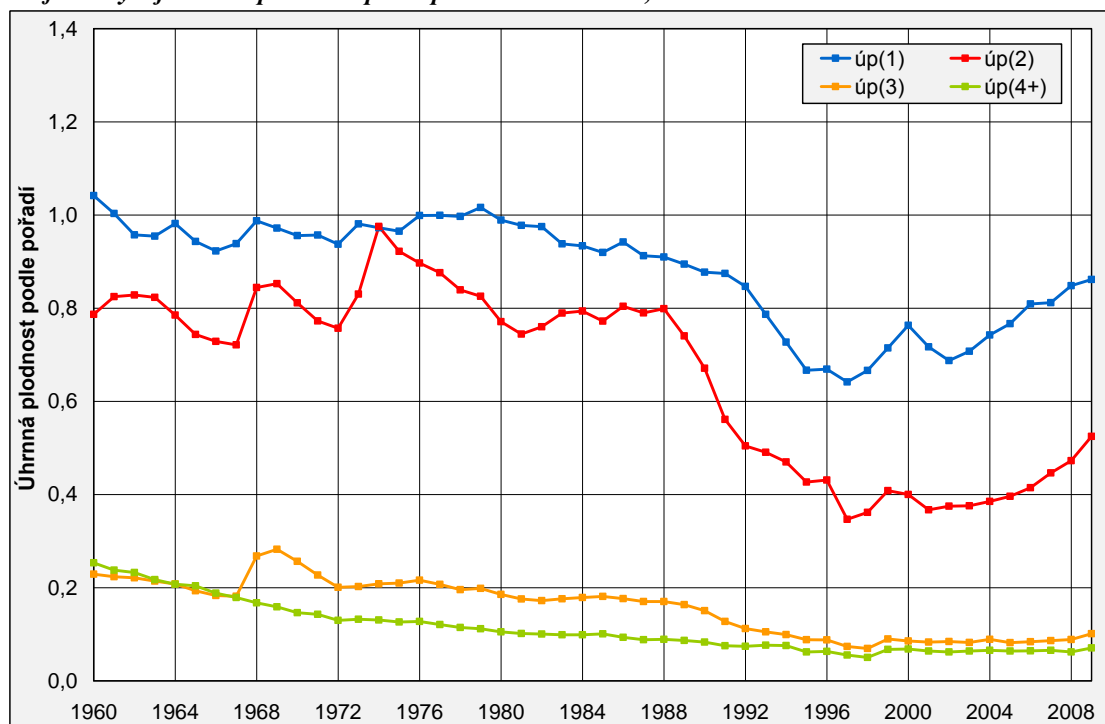
Důvodem jsou zřejmě přijatá opatření rodinné politiky a podpora co nejpočetnějších rodin v Rumunsku oproti podpoře maximálně tříčlenných rodin v Bulharsku.

V Bulharsku nejvíce kolísala plodnost druhého pořadí. Poměrně často, ale méně, se měnila plodnost prvního pořadí. V roce 1968 bylo v Bulharsku zaznamenáno krátkodobé zvýšení plodnosti prvního až třetího pořadí (viz graf 5). Tento nárůst je potřeba vidět v souvislosti s omezením interrupcí bezdětným ženám, zřízením interrupčních komisí a vydáním Dekretu na podporu porodnosti ve stejném roce. Přijatá opatření měla větší dopad na plodnost druhého a třetího pořadí, ale po jejím dvouletém nárůstu následoval i prudký propad do roku 1972. V období 1972–1974 plodnost druhého pořadí v Bulharsku rychle stoupala. Důvodem krátkodobého nárůstu bylo omezení práva na interrupci bezdětným ženám a ženám s jedním dítětem. Po vrcholu v roce 1974 se plodnost druhého pořadí až do roku 1981 prudce snižovala a zároveň klesal i průměrný věk při narození druhého dítěte (viz příloha 6).

Plodnost prvního pořadí dosáhla v Bulharsku nejvyšší úrovně v roce 1979. Poté dlouhodobě klesala s výkyvem v roce 1986. V této době byla prodloužena dovolená na péči o dítě na 2 roky, a zřejmě tak plodnost ovlivnila. V období 1981–1984 můžeme v Bulharsku spatřovat protichůdný vývoj klesající plodnosti prvního pořadí a rostoucí plodnosti druhého pořadí. V roce 1986 došlo ke společnému jednoletému zvýšení obou plodností a poté k poklesu. Ten byl u plodnosti druhého pořadí velmi prudký a nastoupil až po roce 1988. Pokles plodnosti prvního pořadí se výrazně zrychlil po roce 1992 a zároveň rychle rostl průměrný věk matky při narození prvního dítěte (viz příloha 6). V roce 1995 plodnost prvního pořadí klesla na hodnotu 0,67 a v roce 1997 až na minimum 0,64. Plodnost druhého pořadí klesla z hodnoty 0,88 v roce 1988 na 0,5 v roce 1992 a 0,34 v roce 1997. Pokles byl u obou pořadí krátkodobě zastaven mezi lety 1995–1996.

Plodnost třetího pořadí krátkodobě vzrostla po roce 1967 a poté zůstala poměrně stabilní. Její pokles se zrychlil koncem 80. let. Plodnost čtvrtého a dalšího pořadí pozvolna klesala v období 1960–1999 a interrupčními zákony nebyla významně ovlivněna. Od konce 80. let se k sobě plodnost třetího pořadí a čtvrtého a dalšího pořadí začaly přibližovat. V posledních deseti letech je jejich vývoj stabilní.

Po roce 1997 došlo v Bulharsku ke zvýšení plodnosti všech pořadí. Nejvýraznější nárůst se objevil u plodnosti prvního a druhého pořadí. Po dosažení jejich vrcholu v roce 1999 došlo u obou plodností k dvouletému poklesu a poté opět k nárůstu, který trval až do roku 2009. Tento nárůst, z části způsobený realizací odložené plodnosti do pozdějšího věku, mohl být umocněn zdvojnásobením porodného pro děti narozené do třetího pořadí a celkovým zlepšením reprodukčních podmínek v Bulharsku. V roce 2008 došlo k urychlení růstu plodnosti druhého pořadí. Ve stejném roce bylo porodné zvýšeno z 2 900 Kč na 7 850 Kč pro děti druhého pořadí. Změna výše porodného mohla mít vliv i na zvýšení plodnosti třetího a čtvrtého pořadí.

Graf 5 – Vývoj úhrnné plodnosti podle pořadí v Bulharsku, 1960–2009

Zdroj: vlastní výpočty z dat Human Fertility Database (2011)

V Rumunsku byl vývoj plodnosti na první pohled méně stabilní než v Bulharsku (graf 6). K nejvyššímu nárůstu došlo v roce 1967. Plodnost třetího pořadí se ztrojnásobila, plodnost druhého, čtvrtého a dalšího pořadí se zdvojnásobila a plodnost prvního pořadí stoupla 1,5×. Důvodem náhlého zvýšení plodnosti bylo drastické omezení interrupcí pouze na závažný zdravotní důvod ženy (Zeman, 1998). Průměrný věk matky se po tomto opatření zvýšil při druhém a třetím pořadí dítěte (viz příloha 7). Prudký nárůst vystřídal prudký pokles plodnosti, který se do roku 1973 nedotkl pouze plodnosti čtvrtého a dalšího pořadí. Zavedení interrupcí ze sociálních důvodů v roce 1972 přišlo v době, kdy plodnost v Rumunsku klesala. Mezi lety 1973 a 1974 došlo opět k nárůstu plodnosti, jehož důsledky u prvního a druhého pořadí trvaly déle než u ostatních pořadí. V této době bylo provádění interrupcí velmi přísně kontrolováno. Plodnost prvního pořadí v Rumunsku mírně rostla v období 1974–1979 a v období 1979–1983 naopak rychle klesala. Plodnost druhého pořadí byla v období 1974–1981 stabilní mimo mírné zvýšení v roce 1977. Pokles následoval až v roce 1982 a 1983, tedy později než u plodnosti prvního pořadí. Plodnost třetího pořadí v období 1974–1983 trvale klesala.

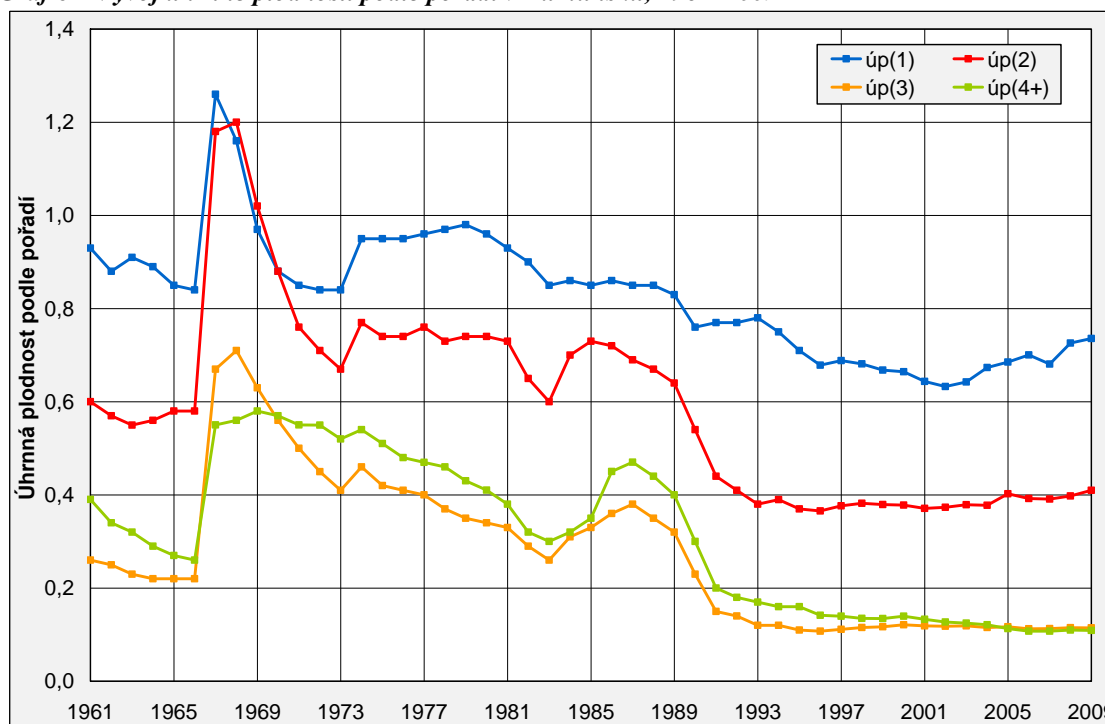
Přijatá opatření v roce 1977 na podporu početných rodin tak zřejmě neměla vliv na plodnost třetího a dalšího pořadí. Na druhou stranu je možné, že napomohla zvýšení plodnosti druhého pořadí. U plodnosti prvního a druhého pořadí se zdá, že přijatá propopulační opatření pokles plodnosti oddálila. Během celých 70. let klesal průměrný věk matky při narození druhého a třetího dítěte (příloha 7).

V období 1983–1989 zůstávala plodnost prvního pořadí v Rumunsku stabilní. U ostatních pořadí se po roce 1985 objevil nárůst, což je opět spojeno se zpřísněním interrupcí. Žena měla právo na interrupci, pokud byla starší 45 let nebo měla alespoň 5 nezaopatřených dětí. Po tomto zpřísnění došlo opět k nárůstu průměrného věku při narození druhého a třetího dítěte (viz příloha 7). Bezdětné manželské páry a svobodní v reprodukčním věku byli navíc povinni od

tohoto roku platit speciální daně. Je možné, že toto daňové opatření do roku 1990 přispělo ke stabilizaci plodnosti prvního pořadí, zatímco plodnost ostatních pořadí klesala.

Změna společenského systému v roce 1989 měla v Rumunsku nejmenší dopad na plodnost prvního pořadí. Pokles plodnosti druhého pořadí probíhal velmi podobně jako v Bulharsku. Začal již v roce 1986 a zrychlil se v období 1989–1993. Po roce 1993 se hodnoty plodnosti druhého pořadí pohybovaly na stejné hladině zhruba 10 let. Plodnost třetího a dalšího pořadí prudce klesala v období 1988–1991 a její pokles se postupně během 90. let zastavil. U plodnosti prvního pořadí došlo k poklesu jen mezi lety 1989 a 1990. Další pokles byl zaznamenán až v období 1993–1996. Poté byl vývoj do roku 2002 poměrně stabilní, s pozvolným snižováním. Od roku 2002, s výjimkou jednoletého poklesu v roce 2007, dochází v Rumunsku k růstu plodnosti prvního pořadí. Plodnost druhého pořadí pozvolna roste od roku 2004. Nárůst plodnosti prvního i druhého pořadí mohl být ovlivněn změnou výpočtu výše rodičovské dovolené, která od roku 2003 vycházela z průměrné národní mzdy místo z průměru vlastního příjmu. Tímto opatřením totiž došlo u většiny rodičů pobírajících rodičovský příspěvek ke zvýšení jejich příjmu (Rat, 2010).

Graf 6 – Vývoj úhrnné plodnosti podle pořadí v Rumunsku, 1961–2009

Zdroj: období 1961–1995 Zeman (1998), 1996–2009 vlastní výpočty z dat Eurostatu (2012)

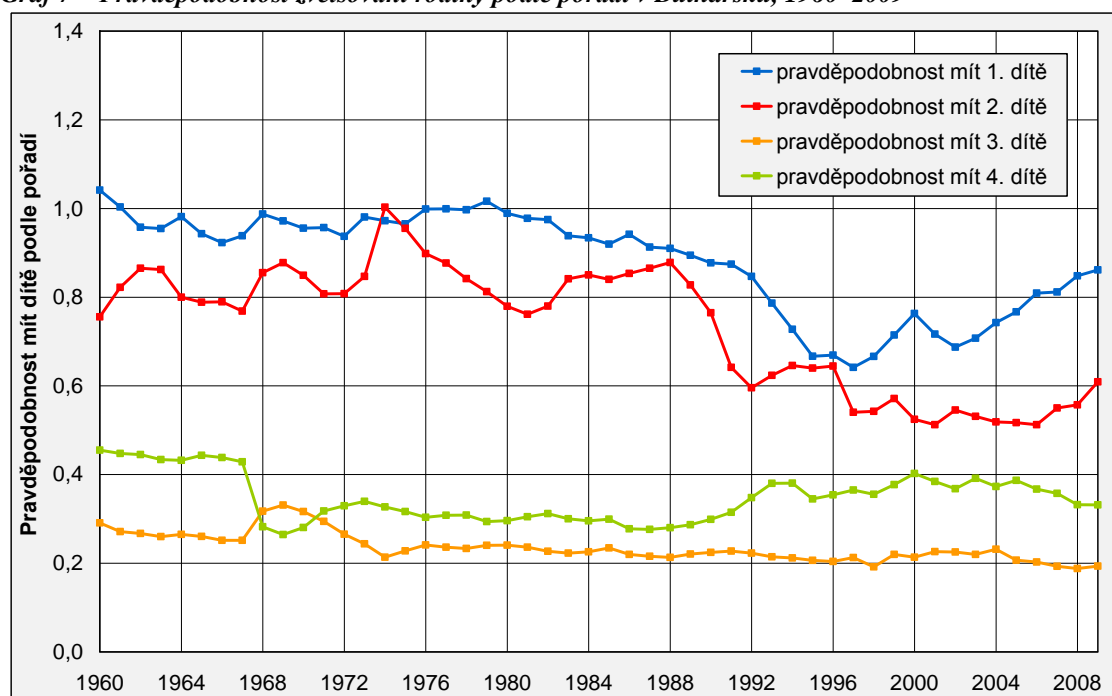
7.1.2 Vývoj pravděpodobnosti zvětšování rodiny

Dalším z transverzálních ukazatelů, kterým lze znázornit okamžikový vývoj struktury plodnosti, je pravděpodobnost zvětšování rodiny (graf 7 a 8). Výkyvy v jednotlivých pravděpodobnostech jsou obdobné vývoji plodnosti podle pořadí a odpovídají změnám v interrupční legislativě. Objevují se však určité anomálie, kdy je např. v Bulharsku pravděpodobnost mít čtvrté dítě po většinu období 1960–2009 vyšší, než pravděpodobnost mít třetí dítě.

Ve vývoji pravděpodobnosti mít druhé dítě jsou výkyvy ze všech pořadí nejvýraznější. Tato pravděpodobnost v Bulharsku převyšovala v roce 1974 pravděpodobnost mít první dítě (graf 7). Vysvětlení anomálie lze najít v omezení interrupcí roku 1973, které se týkalo především žen s jedním dítětem. Plodnost druhého pořadí tehdy rychle rostla, zatímco plodnost prvního pořadí se výrazně neměnila. Pravděpodobnost mít druhé dítě po roce 1974 prudce klesala a naopak v období 1985–1988 vykazovala rostoucí trend. Po roce 1988 došlo k velmi prudkému poklesu pravděpodobnosti mít druhé dítě, zatímco u pravděpodobnosti mít prvorozeného tento pokles započal až v roce 1991. Opačně se vyvíjela pravděpodobnost mít čtvrté dítě, která v letech 1986–1993 mírně rostla.

Pravděpodobnost mít čtvrté dítě byla v Bulharsku kromě let 1968–1970 po celé období vyšší, než pravděpodobnost mít třetí dítě. To je překvapivé vzhledem k tomu, že nejpodporovanější rodinou v Bulharsku byla rodina se třemi dětmi. Může to však být způsobeno zvyšováním plodnosti druhého pořadí na úkor třetího pořadí, tedy různým tempem změn plodnosti podle pořadí. Nicméně svědčí to o skutečnosti, že rodiny, které se rozhodly pro třetí dítě, se nebránily tomu mít i čtvrté dítě. Pokles pravděpodobnosti mít čtvrté dítě v roce 1968 byla zapříčiněn poklesem plodnosti čtvrtého pořadí a zároveň růstem plodnosti třetího pořadí.

Graf 7 – Pravděpodobnost zvětšování rodiny podle pořadí v Bulharsku, 1960–2009

Zdroj: vlastní výpočty z dat Human Fertility Database (2012)

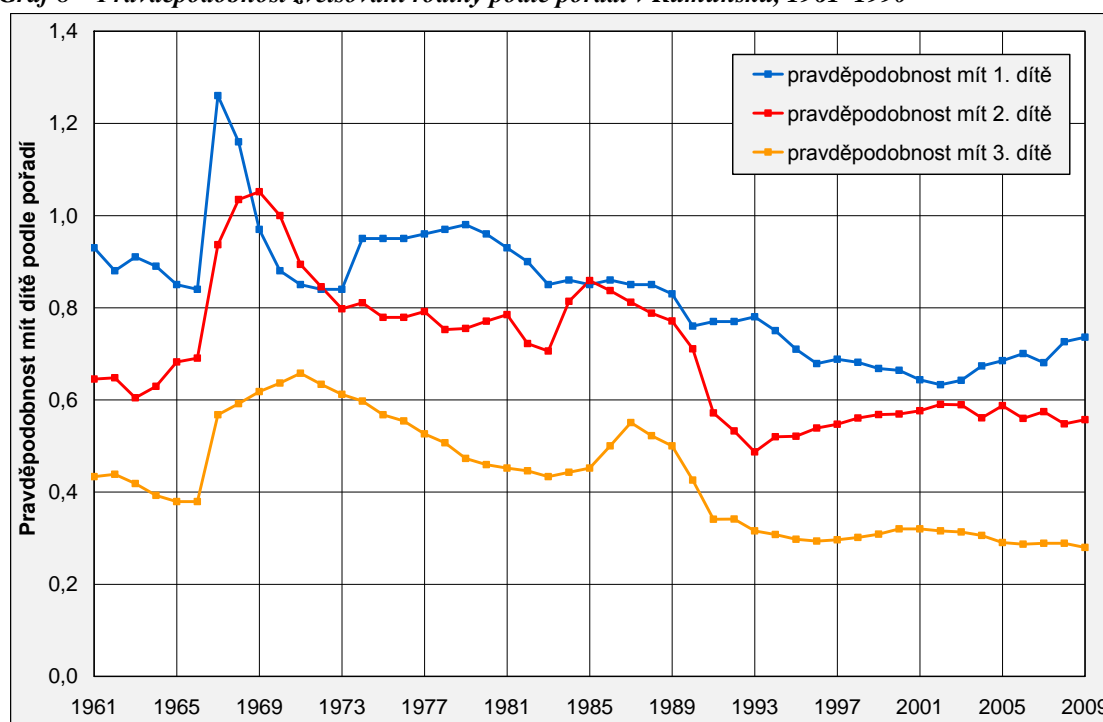
Pravděpodobnost mít druhé dítě v Rumunsku od roku 1963 rostla, zatímco pravděpodobnost mít první a třetí dítě klesala (graf 8). Zákaz umělých přerušení těhotenství v roce 1966 ovlivnil vývoj plodnosti všech pořadí, nejvíce plodnost druhého pořadí. V jeho důsledku pravděpodobnost mít druhé dítě převýšila v období 1969–1972 pravděpodobnost mít první dítě. Zpřísnění kontrol dodržování legislativy ohledně umělých přerušení těhotenství v roce 1974 se projevilo především na zvýšení pravděpodobnosti mít první dítě. Ta mírně rostla až do roku 1979, poté do roku 1983 klesala. Větší propad této pravděpodobnosti mít první dítě nastal v letech 1990 a 1994–1996.

Pravděpodobnost mít druhé dítě prudce klesala v období 1970–1973. Poté se její pokles zpomalil. V roce 1984 se díky svému nárůstu přiblížila pravděpodobnosti mít první dítě a v roce 1985 ji i převýšila. Tento vývoj souvisel s dalším zpřísněním interrupcí v letech 1984 a 1985. Velmi prudký pokles nastal po roce 1990. V období 1994–2003 pravděpodobnost mít druhé dítě opět rostla, zatímco pravděpodobnost mít první dítě stále klesala.

Pravděpodobnost mít třetí dítě po roce 1972 klesala, přestože byl kladen důraz na početnost rodin. Tento vývoj byl zapříčiněn poklesem plodnosti třetího pořadí a stabilní plodností druhého pořadí. V polovině 80. let došlo podobně jako u druhého pořadí ke krátkodobému zvýšení pravděpodobnosti mít třetí dítě. Po následném krátkodobém poklesu zůstala od roku 1991 pravděpodobnost mít třetí dítě stabilní.

Od roku 2003 pravděpodobnost mít první dítě v Rumunsku rostla a pravděpodobnost mít druhé a třetí dítě spíše klesá. Pravděpodobnost zvětšování rodiny bylo možné pro Rumunsko vypočítat pouze do třetího dítěte. Důvodem byla nespolehlivost dat (viz kapitola 2).

Graf 8 – Pravděpodobnost zvětšování rodiny podle pořadí v Rumunsku, 1961–1990

Zdroj: období 1961–1995 Rumunsko Zeman (1998), 1996–2009 vlastní výpočty z dat Eurostatu (2012)

7.2 Longitudinální pohled

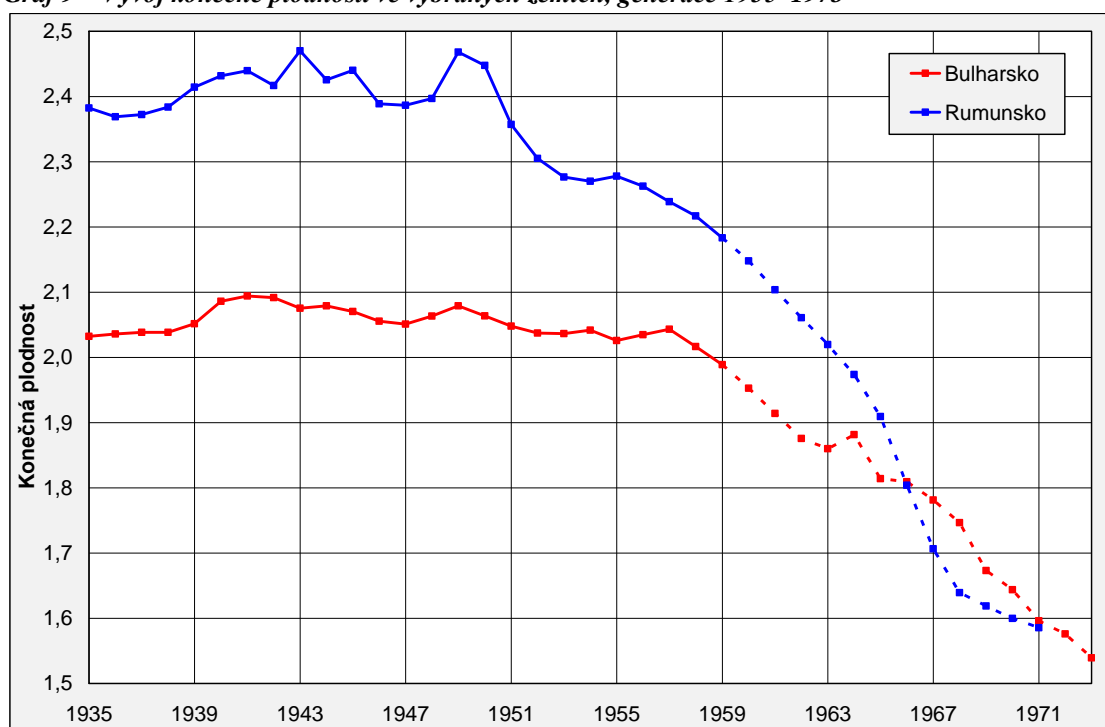
Přesnější výpověď o vývoji plodnosti podává ukazatel konečná plodnost. Konečnou plodnost ovlivňují činitelé tak, jak to odpovídá skutečnosti – každou generaci zastihne určitá změna v různém věku. Poslední ukončenou plodností v grafech 9–12 jsou hodnoty generace 1959. Neukončená plodnost je vyznačena přerušovanou křivkou. Posledně zde uvedená (a neukončená) plodnost žen z generace 1973 zahrnuje plodnost uskutečněnou do jejich 35 let věku.

Nejvyšší úroveň konečné plodnosti (až do generace 1964) a zároveň největších výkyvů dosahovalo Rumunsko (graf 9). Takto vysoké výchylky konečné plodnosti svědčí o výrazných

změnách v reprodukčních podmínkách. Absolutně nejvyšší plodnost byla zaznamenána u generace 1943 a 1949 (2,47 dítěte na ženu). Rumunsko zažilo pokles konečné plodnosti pod hranici 2,1 až u generace narozené v roce 1962, zatímco Bulharsko mělo po celé sledované období konečnou plodnost vždy nižší než 2,1 dítěte na ženu.

Na rozdíl od Rumunska, kde konečná plodnost výrazně kolísala, zaznamenaly generace 1943–1947 v Bulharsku pokles konečné plodnosti vlivem rozdílných opatření. U generací 1948–1949 došlo v obou zemích ke shodnému nárůstu. V Rumunsku však bylo toto zvýšení konečné plodnosti mnohem větší, poté však následoval až do generace 1953 výrazný pokles. Počínaje generací 1956 docházelo v Rumunsku k trvalému snižování konečné plodnosti. V Bulharsku se začátek obdobného vývoje opozdil o 2 roky s výchylnou u generace 1964. Generace 1966 a mladší mají zatím v Bulharsku vyšší konečnou plodnost než v Rumunsku. Tam se však pokles konečné plodnosti od generace 1968 postupně zpomalil. Podrobnější vysvětlení změn konečné plodnosti následuje v dalších odstavcích.

Graf 9 – Vývoj konečné plodnosti ve vybraných zemích, generace 1935–1973

Zdroj: COE (2002), Mureşan et al. (2008) a vlastní výpočty z dat Human Fertility Database (2011)

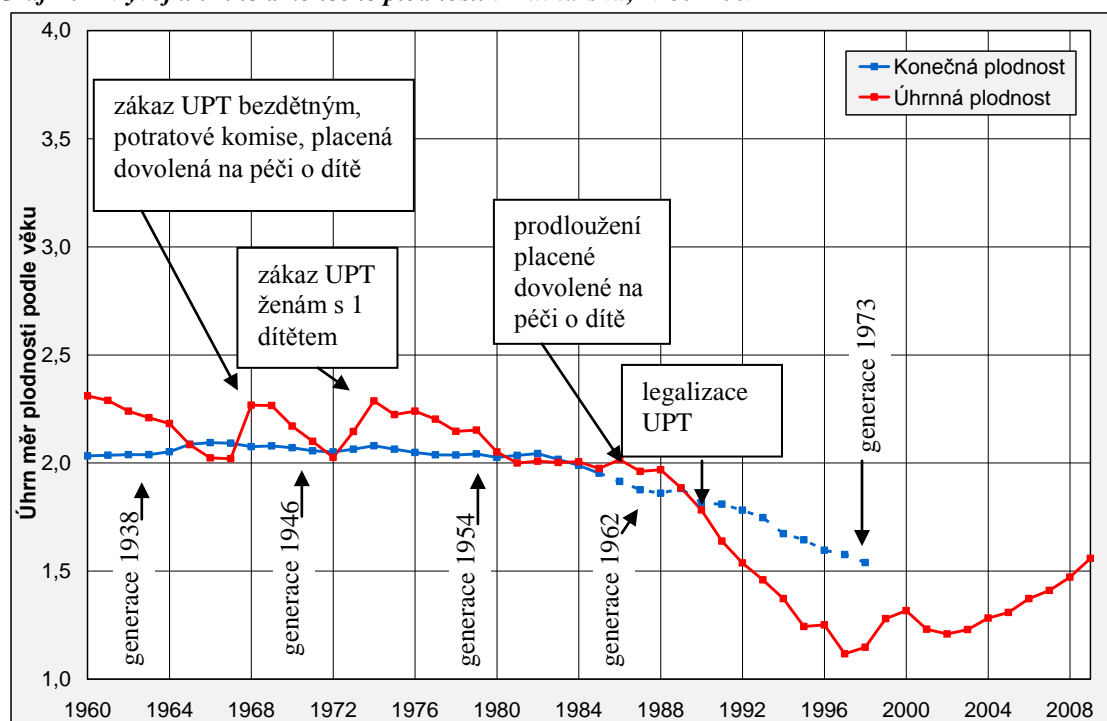
Generační plodnost byla v Bulharsku ovlivněna jednotlivými pronatalitními opatřeními poměrně málo (graf 10). Konečná plodnost generace 1940 se oproti předchozím generacím mírně zvýšila na hodnotu 2,09 dítěte na ženu a zůstala více méně stabilní až do generace narozené v roce 1957. Od generace 1947 mělo na plodnost pozitivní a poměrně dlouhodobý vliv další zpřísnění legislativy ohledně interrupcí (1974). Počínaje generací 1958, měla konečná plodnost v Bulharsku jednoznačně klesající trend.

Generace 1959 byla za sledované období první, jejíž plodnost klesla pod hranici 2 dětí na ženu. Tyto ženy již měly po 30 letech věku možnost uměle ukončit těhotenství podle nového zákona z roku 1990 a část svého reprodukčního období prožívaly v nových, demokratických podmínkách. Ekonomická nejistota zároveň způsobila, že ženy narozené po roce 1959 zakládaly

méně početné rodiny. Důkazem je vývoj konečné plodnosti podle pořadí zachycený v grafu 11, kde výrazně klesá plodnost druhého pořadí a krátkodobě i prvního pořadí.

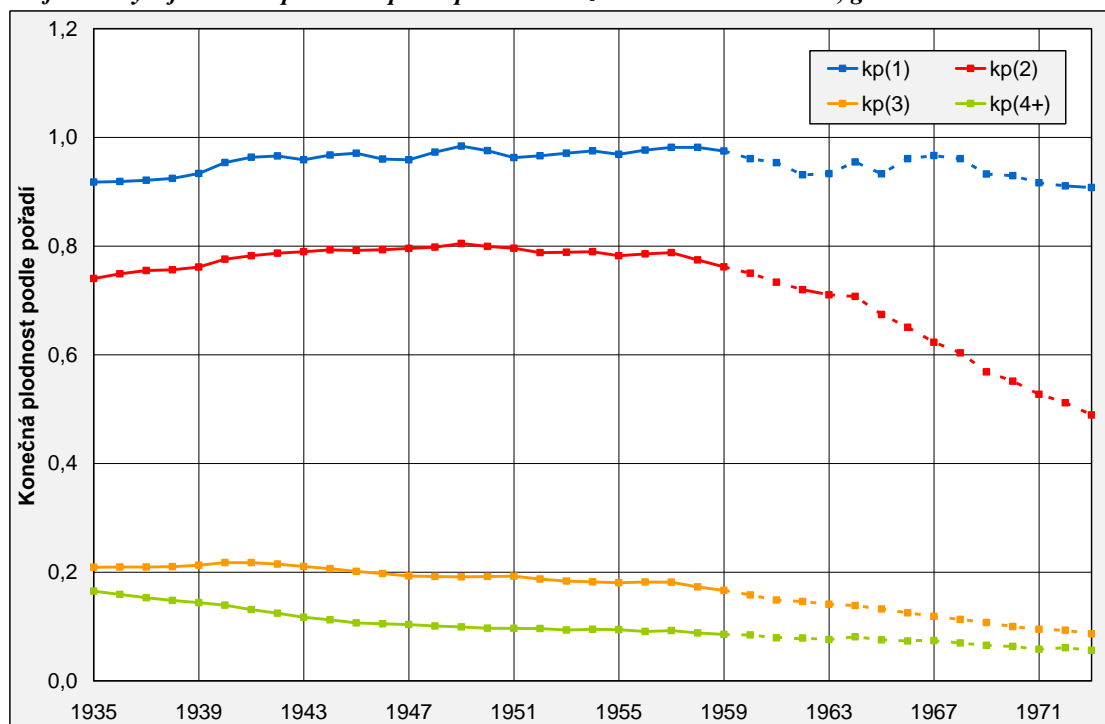
Pokles konečné plodnosti se zastavil u generace narozené v roce 1963. Generace narozená o rok později svou plodnost dokonce mírně zvýšila. Tento vývoj je poměrně zajímavý vzhledem k tomu, že generace 1964 mohla od svých 26 let věku využívat liberálně uzákoněných interrupcí a podstatnou část svého reprodukčního věku prožívala v nepříznivých ekonomických podmínkách během transformace. Zvýšení celkové konečné plodnosti generace 1964 bylo zapříčiněno nárůstem plodnosti prvního a druhého pořadí (graf 11). Ze zjištěných přijatých opatření rodinné politiky mohl mít na plodnost této generace vliv prodloužení placené dovolené na péči o dítě v roce 1986 (tedy v době, kdy těmto ženám bylo 22 let). Plodnost prvního pořadí mírně vzrostla u generací žen 1966–1968. Tento nárůst souvisí s prudkým poklesem plodnosti druhého pořadí a přechodem na častější rodinu s jediným dítětem (graf 11).

Graf 10 – Vývoj úhrnné a konečné plodnosti v Bulharsku, 1960–2009

Poznámka: Hodnoty konečné plodnosti jsou posunuty o průměrný věk matky při narození dítěte za období 1961–2009.

Zdroj: vlastní výpočty z dat Human Fertility Database (2011)

Graf 11 – Vývoj konečné plodnosti podle pořadí narození dítěte v Bulharsku, generace 1935–1973

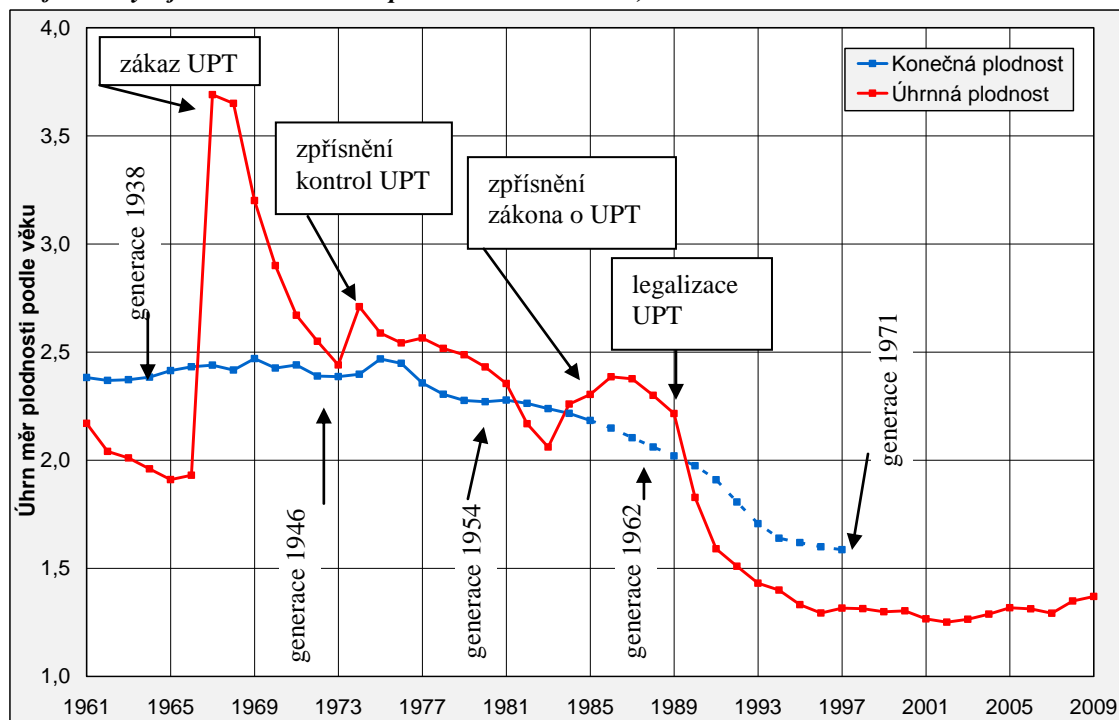
Zdroj: vlastní výpočty z dat Human Fertility Database (2011)

Konečná plodnost byla v Rumunsku po většinu období vyšší a také více ovlivněna pronatalitními opatřeními než v Bulharsku. Výkyvy konečné plodnosti (a samozřejmě i úhrnné) jsou v Rumunsku nesrovnatelně větší. Analýza konečné plodnosti podle pořadí není v případě Rumunska možná z důvodu nedostupnosti dat.

Nejvyšší plodnosti dosáhly generace 1943 a 1949. Vliv na plodnost těchto generací měl zákaz umělých přerušení těhotenství (1966), který byl uzákoněn v jejich 23, resp. 17 letech a další zpřísnění (1973), které je zastihlo ve věku 30, resp. 24 let. Reformu rodinné politiky (1977) tyto ženy zažily ve věku 34 let, resp. 28 let, a poslední zpřísnění interrupcí (1985) ve věku 42 nebo 36 let. Opatření přijatá v roce 1973, 1977 a 1985 zřejmě měla významný vliv na konečnou plodnost generací 1953–1955, neboť došlo k zastavení poklesu konečné plodnosti. Dalším generacím však výše zmíněná opatření již nezabránila v rychlém snižování konečného počtu dětí na jednu ženu.

Pokles konečné plodnosti byl v Rumunsku pro generace narozené po roce 1963 oproti Bulharsku prudší, plodnost však klesala z vyšších hodnot. Nejrychlejší pokles byl zaznamenán mezi generacemi 1965 a 1966. Přestože se těchto generací ještě dotklo zpřísnění interrupcí v roce 1985, již o 4 roky později, tedy ve věku 25 let, byly umělé potraty plně legalizovány bez ohledu na věk ženy nebo počet dětí. Vedle nové možnosti zabránění narození nechtěného dítěte interrupcí významně působily i nepříznivé ekonomické podmínky v 90. letech.

Graf 12 – Vývoj úhrnné a konečné plodnosti v Rumunsku, 1960–2009

Poznámka: Hodnoty konečné plodnosti jsou posunuty o průměrný věk při narození dítěte za období 1961–2009.

Zdroj: pro úhrnnou plodnost 1961–1974 Zeman (1998), 1975–2009 vlastní výpočty z dat Eurostatu (2012), pro konečnou plodnost COE (2002) a Mureşan et al. (2008)

7.3 Dekompozice kohortního vlivu a vlivu daného období z transversálních měr plodnosti

Pro hodnocení vlivu populačního klimatu na plodnost byla použita metoda dekompozice kohortního vlivu a vlivu daného období. Pro obě země byla vypočítána průměrná plodnost za období 1960–1995 a 1996–2009. Vysvětlení principu metody dekompozice a zdůvodnění zvoleného období je uvedeno v kapitole 2.

Z rozkladu odchylek od průměrné plodnosti jasně vystupují roky významných propopulačních opatření. Odchytky se postupně s rostoucím věkem žen zmenšovaly. Nejmenší odchylky se objevily u skupin žen nad 35 let. Jako ovlivňující činitel celkových odchylek v pozdějším reprodukčním věku žen navíc převládala kohortní složka. Proto byly do analýzy zahrnuty plodnosti žen jen do věkové skupiny 35–39 let.

7.3.1 Bulharsko

V Bulharsku se objevily významné výkyvy vlivu daného období v letech 1968 a 1974–1976. Jedná se o období změn interrupčních zákonů a nařízení, která měla dopad na všechny věkové skupiny žen. V 70. letech bylo navíc zavedeno vysoké porodné a přídavky na děti, které měly povzbuzovat k zakládání rodin se třemi dětmi a zřejmě měly na nárůstu plodnosti také určitý podíl. Daným rokem byly nejvíce ovlivněné věkové skupiny žen 20–24 a 25–29 let. Kohortní vliv byl u těchto skupin zároveň nejméně významný. Vliv daného období byl v 80. letech blízký nule, avšak od roku 1989 došlo u všech skupin k velkému propadu. Použití jiného období průměrné plodnosti (1996–2009) v roce 1996 způsobilo ve vývoji křivek zlom. Kohortní vliv se krátkodobě výrazně propadl (kromě skupiny žen ve věku 15–19 let) a naopak vzrostl vliv daného období. Po jednoletém propadu však kohortní vliv pokračoval v započatém rostoucím trendu. Vliv daného období měl po roce 1996 u všech věkových skupin žen v Bulharsku stejný vývoj. Přibližně od roku 2004 působí na plodnost příznivě.

Ve věkové skupině žen 15–19 let působil kohortní vliv proti vlivu daného roku téměř po celé sledované období. Poměrně překvapivým se zdá růst kohortního vlivu této skupiny v období 1990–1993. Ve stejném období zároveň klesal kohortní vliv skupiny 20–24 let, což ukazuje na přesun plodnosti do mladší věkové skupiny žen na počátku 90. let. Od roku 1994 kohortní vliv u skupiny žen 15–19 let klesá. Po roce 2000 naopak roste vliv daného období. Ten byl do roku 1988 nevýznamný a na plodnost této věkové skupiny žen působil silně negativně až do poloviny 90. let.

Ve věkové skupině žen 20–24 let působil kohortní vliv také proti vlivu daného roku. Výjimkou bylo období 1991–1997, během něhož oba vlivy klesaly. Určujícím vlivem této věkové skupiny byl vliv daného roku, který vykazoval velké výkyvy v době přijatých propopulačních opatření. K obrovskému propadu vlivu daného prostředí došlo po roce 1988 (jako u všech ostatních věkových skupin). Vliv daného období působil na plodnost záporně až do roku 2004, v posledních letech se však vývoj obrátil. Zároveň docházelo k posunu plodnosti do pozdějšího věku.

Vývoj odchylek od průměrné plodnosti věkové skupiny žen 25–29 let se podobal výchylkám skupiny žen 20–24 let. Rozdílem však byl pokles kohortního vlivu od roku 1975 do

začátku 80. let, podobně jako u věkové skupiny žen 30–34 let. Tento protichůdný trend ve srovnání s věkovými skupinami žen 15–19 let a 20–24 let v 70. letech ukazuje na změnu struktury plodnosti podle věku, konkrétně na posun plodnosti do mladšího věku žen. Začátkem 90. let docházelo k růstu kohortního vlivu u žen starších 25 let. Vliv na plodnost věkových skupin žen 30–34 let a 35–39 let byl poměrně nevýznamný. Po roce 2004 však postupně narůstal, a to díky vlivu daného roku i kohortnímu vlivu.

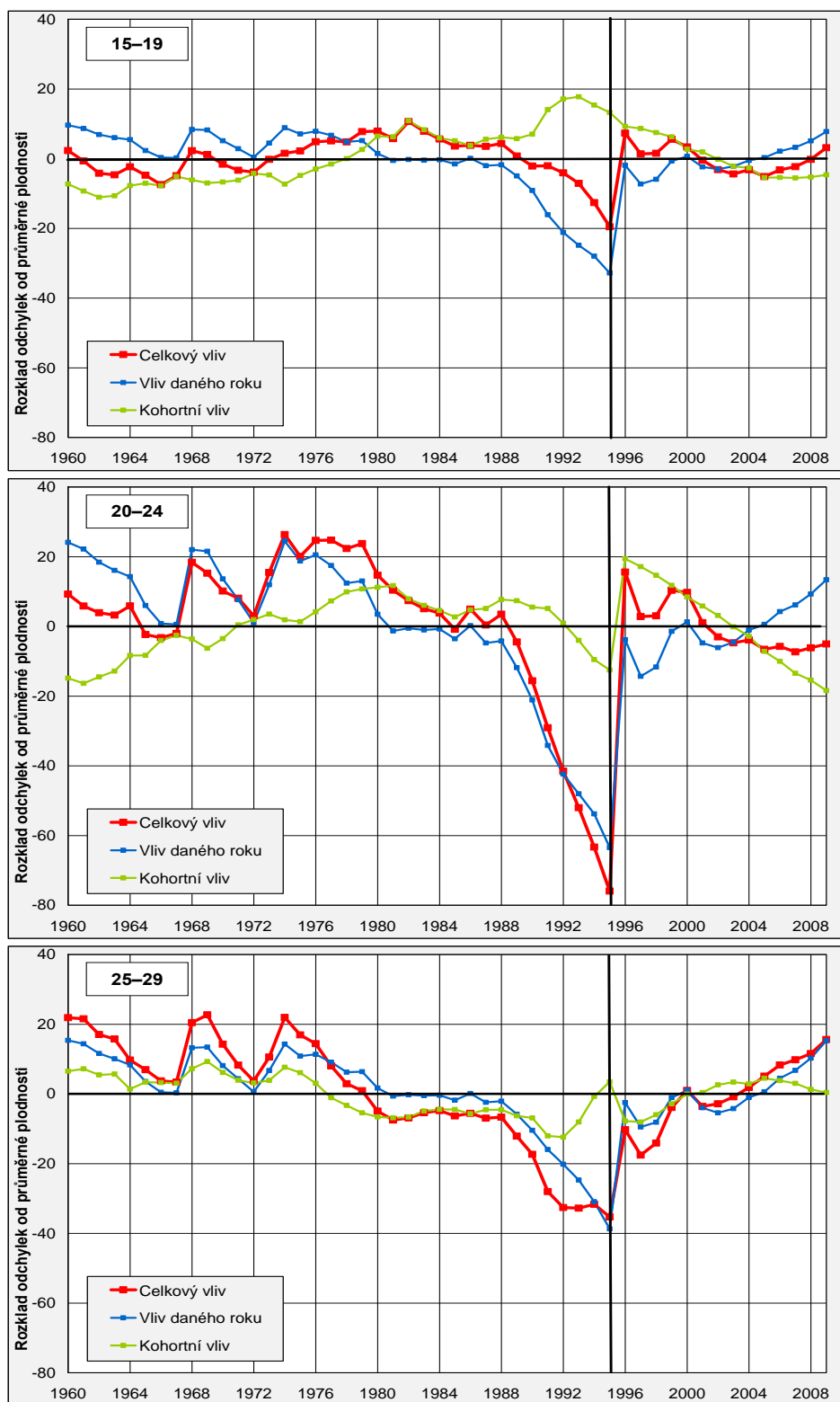
Vliv daného roku klesal v období 1989–1995. K největšímu propadu došlo u věkové skupiny žen 20–24 let, nejméně prudký byl naopak u skupin žen 30–34 a 35–39 let. Rok 1990 představoval pro státy bývalého socialistického bloku velkou změnu v podmínkách zakládání rodin. Rozpad totalitních systémů a přechod na nové společenské uspořádání se projevil dezorientací části obyvatel, velkou mírou nejistoty, nárůstem nezaměstnanosti a krátkodobým poklesem životní úrovně obyvatel¹ (Kovatcheva a Pancheva, 2003).

Další záporný výkyv, který se objevil v roce 1997 a 1998 v Bulharsku u všech věkových skupin, zřejmě souvisel s tamní ekonomickou krizí. Největší dopad měla na plodnost žen ve věku 20–24 let a 25–29 let. Pokles pokračoval až do roku 2002. V tomto roce bylo zdvojnásobeno porodné do třetího dítěte. Od roku 2002 roste vliv daného období, a proto lze tento rok považovat za začátek období zlepšování podmínek pro zakládání rodiny.

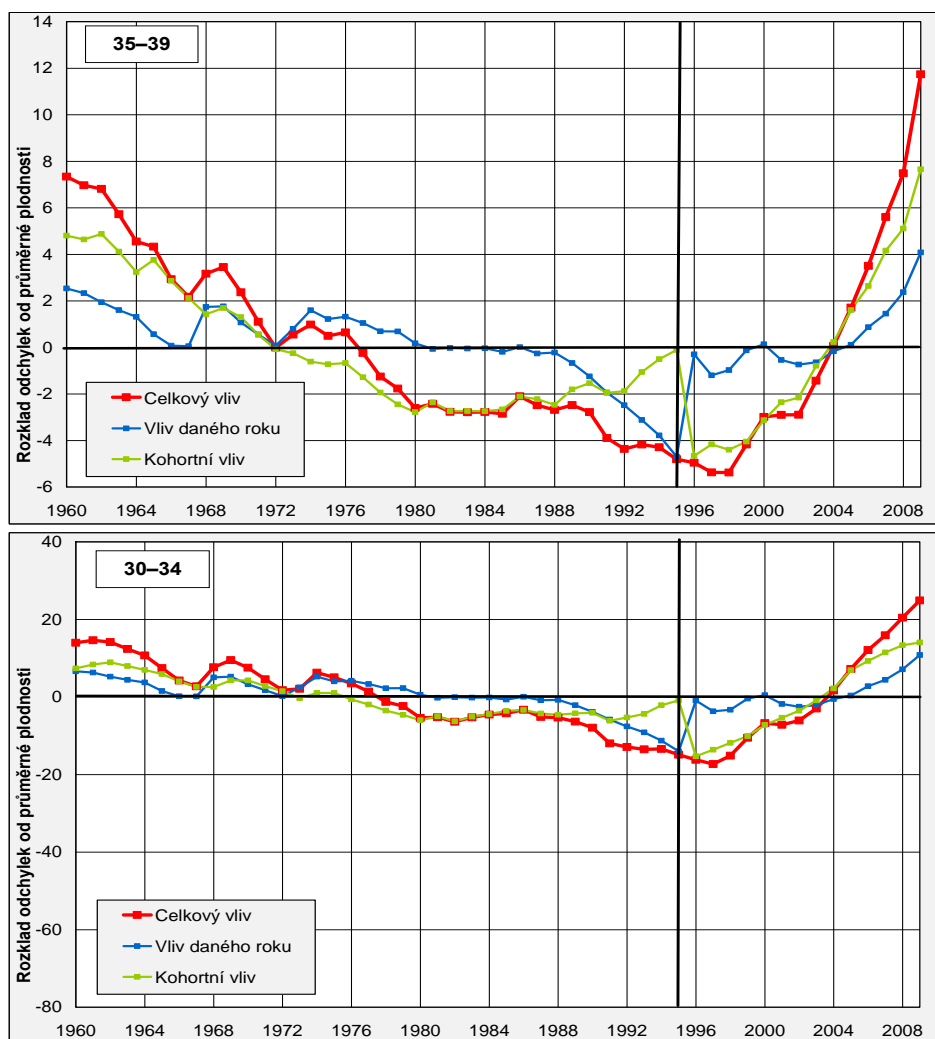
Vliv daného roku se dostal do kladných hodnot po roce 2005 a rychle rostl. Po roce 2006 došlo k zavedení řady opatření na podporu života rodin s dětmi. V roce 2007 a 2009 byla výrazně prodloužena mateřská dovolená (na konečných 410 dnů), od roku 2008 vláda klade větší důraz na zlepšení rovnováhy soukromého a pracovního života a navíc bylo významně zvýšeno porodné (především na druhé dítě). Lze se domnívat, že tato opatření přispěla ke zlepšení populačního klimatu v Bulharsku a posílila vliv daného období na růst plodnosti.

¹ Hyperinflace zasáhla Bulharsko v roce 1991 a 1996–1997 (přesáhla 1 000 %). Nezaměstnanost dosahovala začátkem 90. let až 20 %. Nejvíce postihovala mladé lidi, Romy (neklesla pod 35 %) a Turky (Koytcheva, 2006). Etnické rozdíly v nezaměstnanosti jsou spjaty s rozdílnou vzdělanostní skladbou jednotlivých menšin a také jejím geografickým rozmístěním. Turci žijí často na venkově a v horách, což jsou oblasti, které byly nezaměstnaností v 90. letech významně poznamenány (Koytcheva, 2006).

Graf 13 – Rozklad odchylek od průměrné plodnosti 1960–2009, Bulharsko

Poznámka: V grafu jsou pro výpočet průměrné plodnosti použity dvě odlišná období: 1960–1995 a 1996–2009. Změna období je zdůrazněna předělem.

Poznámka: V grafu jsou pro výpočet průměrné plodnosti použity dvě odlišná období: 1960–1995 a 1996–2009. Změna období je zdůrazněna předělem.

7.3.2 Rumunsko

V Rumunsku odpovídá velikost odchylek od průměru zavedení striktního interrupčního zákona. Z toho důvodu dosahují odchylky několikanásobně vyšších hodnot než v Bulharsku. V souladu s předpoklady došlo k nejvyššímu rozdílu skutečné plodnosti od očekávané plodnosti v roce 1967, kdy začal platit zákaz interrupcí vyjma zdravotních důvodů ženy. Další výchylka způsobená vlivem daného roku se projevila v roce 1974, kdy se začaly provádět velmi přísné kontroly dodržování předpisů ohledně interrupcí a uměle se prodlužovaly lhůty až do doby, kdy interrupci nebylo možné provést (Zeman, 1998). Poměrně malý dopad však mělo zpřísnění z prosince 1985, jehož působení je jasně patrné na růstu křivky po záporném lokálním maximu v roce 1983. Dopad daného opatření ovlivnil především ženy ve věku 20–24 let.

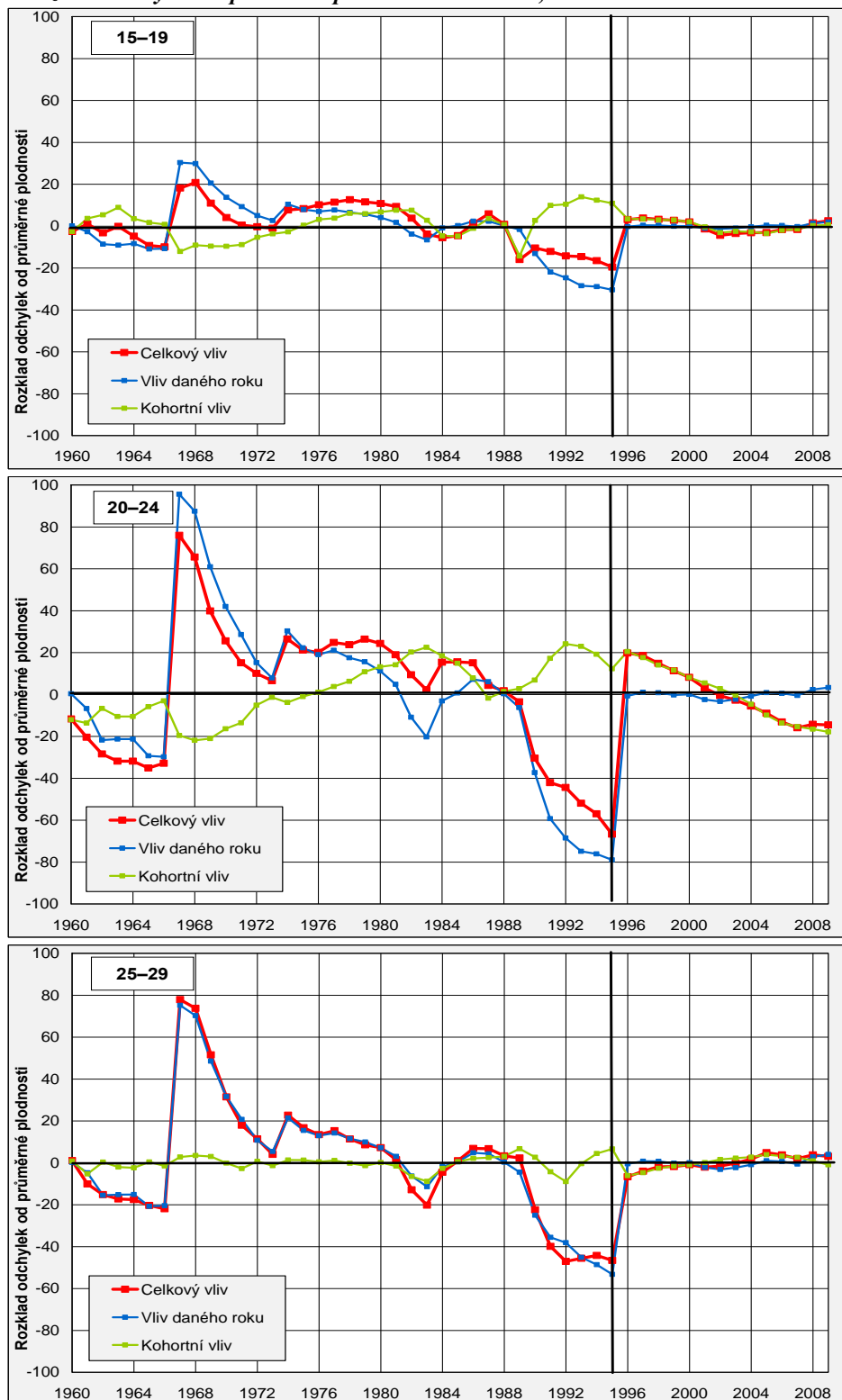
Přijatá opatření měla v Rumunsku pochopitelně větší vliv na starší ženy než v Bulharsku, neboť interrupce zde byla možná nejdříve od 40 let věku ženy, nebo od 4, později 5 nezaopatřených dětí. Největší změny plodnosti způsobené vlivem daného roku byly opět zaznamenány u věkové skupiny žen 20–24 let a 25–29 let, nicméně oproti Bulharsku měly velký dopad i ve skupinách žen 30–34 let a 35–39 let.

U věkové skupiny žen 15–19 let a především u žen ve věku 20–24 let výrazně stoupal v období 1968–1983 kohortní vliv. Svým vývojem působil proti vlivu daného roku. Opačný průběh kohortního vlivu nastal u žen starších 30 let. Podobně jako v Bulharsku v 70. letech, docházelo také v Rumunsku k přesunu plodnosti do mladšího věku žen. U věkové skupiny žen 25–29 let byl kohortní vliv na změny plodnosti nevýznamný. U věkové skupiny žen 20–24 let je nejvíce vidět záporné působení daného roku v roce 1983, které u mladších žen (do 24 let) působilo proti kohortnímu vlivu. Podobně jako v Bulharsku došlo v Rumunsku u věkových skupin žen 15–19 a 20–24 let k nárůstu kohortního vlivu v období 1989–1992, který působil proti prudkému poklesu vlivu daného období². Plodnost se v tomto období přesouvala do mladšího věku žen, neboť u ostatních věkových skupin došlo k opačnému vývoji kohortního vlivu. Po roce 1993 se vývoj obrací a začíná růst podíl starších věkových skupin na plodnosti (nejvyšší u skupiny 30–34 let). Tento trend zatím není v Rumunsku tak výrazný jako v Bulharsku.

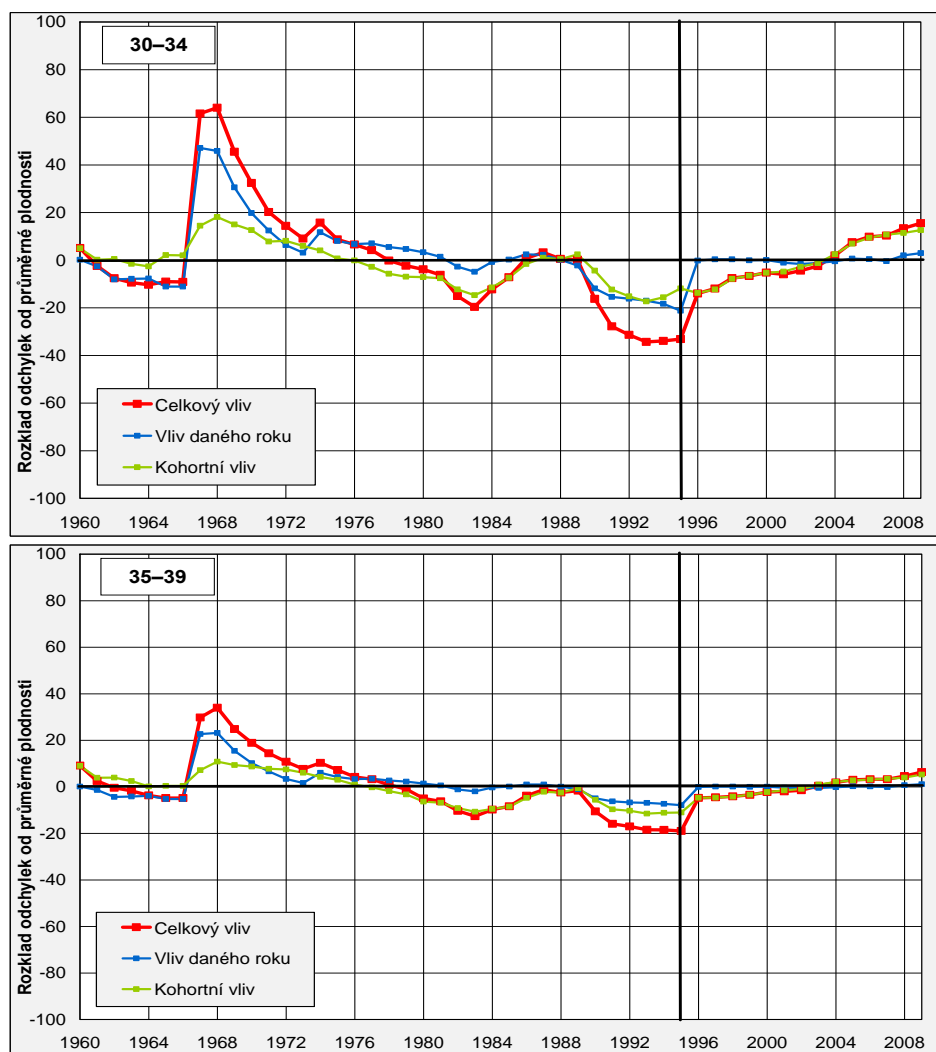
Po roce 1996, kdy jsou v grafu opět znázorněny odchylky od jiné průměrné plodnosti (za období 1996–2009), je vliv daného roku u všech věkových skupin žen v Rumunsku málo významný. Velmi mírného záporného výkyvu si můžeme všimnout v letech 2001 a 2002. Od roku 2008 přešel vliv daného roku do kladných hodnot, nicméně stále blízkých nule. Potvrzuje se tím, že změny opatření rodinné politiky v Rumunsku dosud nepřispěly ke zlepšení populačního klimatu a neovlivnily úroveň plodnosti.

² Rumunsko prodělalo v období 1991–1994 a v roce 1997 hyperinflaci (situace byla mírně lepší než v Bulharsku). Nezaměstnanost dosáhla vrcholu v roce 1994 (13 %), což je však spojené s podhodnocením tohoto ukazatele začátkem 90. let (Stănculescu a Berevoescu, 2003).

Graf 14 – Rozklad odchylek od průměrné plodnosti 1960–2009, Rumunsko

Poznámka: V grafu jsou pro průměry použity 2 odlišná období 1960–1995 a 1996–2009. Změna období je zdůrazněna předělem.

Poznámka: V grafu jsou pro průměry použity 2 odlišná období 1960–1995 a 1996–2009. Změna období je zdůrazněna předělem.

Kapitola 8

Závěrečné zhodnocení vývoje plodnosti a rodinné politiky v Bulharsku a Rumunsku

Během socialistického období se rodinná politika v Bulharsku a Rumunsku vyvíjela velmi podobně, především co se týče načasování opatření stejného typu. Jednoznačně nejdůležitější se pro vývoj plodnosti stala interrupční legislativa. Legalizace interrupcí proběhla v souladu s vývojem v Sovětském svazu (v Bulharsku v roce 1956 a v Rumunsku o rok později). Rychlý pokles plodnosti však následně vyprovokoval úpravu interrupčních zákonů. Obě země se značně lišily v přísnosti přijímaných restrikcí. Přesto úhrnná plodnost v Bulharsku a Rumunsku vykazovala v období 1960–1980 stejné vývojové trendy, jen se pohybovala v jiných hodnotách.

V Rumunsku, kde se úroveň plodnosti propadala velmi rychle, došlo od roku 1967 k omezení možnosti interrupce pouze na zdravotní důvody ženy (Zeman, 1998). Toto opatření přineslo ve svém důsledku dramatické navýšení úhrnné plodnosti, i když pouze krátkodobě. Výrazně se odrazilo ve věkové struktuře a ze všech opatření rodinné politiky mělo na plodnost absolutně největší vliv.

Stejně opatření proti poklesu plodnosti v Bulharsku, platící od roku 1968, se týkalo pouze bezdětných žen (Spéder, 2009). Z toho důvodu došlo pouze k mírnému zvýšení úhrnné plodnosti a stejně jako v Rumunsku se tato vyšší úroveň plodnosti udržela pouze 2 roky. Opatření přijímaná v Bulharsku měla vliv spíše na plodnost mladších žen do 29 let, zatímco v Rumunsku vyvolaly změny interrupčních zákonů odezvu v nárůstu plodnosti všech žen v reprodukčním věku. Vzhledem ke krátkodobé účinnosti zmíněných opatření byly podmínky interrupcí v 70. letech v Bulharsku zpříšňovány. K bezdětným ženám, které měly nárok na interrupci pouze ze zdravotních důvodů, se přidaly ženy s jedním dítětem. To bylo důvodem nárůstu plodnosti v Bulharsku v roce 1973 a 1974. Zmíněná opatření z roku 1968 a 1972–1973 měla na plodnost v Bulharsku největší vliv.

Na rozdíl od Bulharska nebylo možné více znesnadnit dostupnost interrupcí v Rumunsku. V roce 1972 byly v Rumunsku ke zdravotním důvodům přidány sociální důvody a věková hranice byla snížena na 40 let (Zeman, 1998). Začátkem 70. let se tedy přijímané podmínky interrupcí v obou zemích rozcházely. V roce 1974 byly interrupce v Bulharsku povoleny nevdaným ženám (Spéder, 2009). Naopak ve stejném roce se v Rumunsku z důvodu dalšího poklesu zpřísnily kontroly prováděných interrupcí. Proto došlo k jednoletému navýšení úhrnné plodnosti, podobně jako již v roce 1973 v Bulharsku, i když tam se plodnost zvýšila z jiného

důvodu. K dalšímu zpřísnění podmínek interrupcí došlo již pouze v Rumunsku. V roce 1984 a 1985 byla opakovaně zvýšena věková hranice nároku na interrupci až na 45 let společně (Zeman, 1998). Tato opatření způsobila v polovině 80. let čtyřletý růst úhrnné plodnosti na úroveň 2,4 dětí na ženu. V Bulharsku ke změně podmínek nedošlo a úhrnná plodnost se v průběhu 80. let držela na stabilní úrovni (2 děti na ženu).

Soustavná snaha o zvýšení plodnosti v Rumunsku byla v roce 1985 podpořena zavedením daní pro svobodné občany starší 25 let a bezdětné manželské páry po 2 letech manželství. Daň se rovnala 10 % ze mzdy (Zeman, 1998). Tento druh represivního opatření platil v Bulharsku již od roku 1951 (Pamporov, 2010). Míra zdanění se lišila podle věkových skupin 21–34 let (5 % hrubé mzdy), 35–45 let u žen a 35–50 let u mužů (15 % hrubé mzdy).

Přestože byla opatření restriktivního charakteru v obou zemích podobná, Bulharsko nikdy nepodporovalo co největší rodiny. Za ideální se považovala rodina se 3 dětmi, protože početnější rodiny byly výrazně ohroženy chudobou. Rumunsko naopak oceňovalo rodiny s maximálním počtem dětí. Porodné bylo vypláceno až od třetího dítěte a matky s 5 a více dětmi dostávaly různé záslužné tituly. Podmínky pro rodiny v Rumunsku byly nastaveny zcela nevhodně. Před kvalitou života rodin a životní úrovní obyvatel stát upřednostňoval kvantitu (počty narozených dětí). Toto tvrzení potvrzuje i fakt, že mateřská dovolená v Rumunsku byla jedna z nejkratších v Evropě (112 dnů) a dovolená na péči o dítě až do roku 1990 neexistovala (Zeman, 1998). Bulharsko tuto dovolenou zavedlo v roce 1968 a nepochybně tím přispělo ke zlepšení kvality rodinného života. Zda mělo zavedení této dovolené vliv na plodnost, se však zjistit nedá, neboť byla zavedena společně s omezením dostupnosti interrupcí.

Během posledních 20 let se přístup k rodinné politice v obou zemích zásadně proměnil. Autoritativní zásahy na podporu porodnosti s cílem zajistit početní růst země již v demokratických podmínkách nemají místo. Možnosti rodinné politiky jako ovlivňujícího činitele porodnosti se značně zúžily. Rodinná politika v totalitním režimu měla na plodnost větší vliv než dnes. Podle metody dekompozice byl vliv tehdejších opatření překonán pouze změnou režimu po roce 1989, a to jen v Bulharsku. V Rumunsku bylo období po roce 1989 naopak méně významné než vliv interrupčních opatření ze 60. let.

Současná rodinná politika již není restriktivní a zaměřuje se na finanční kompenzaci vyšších nákladů rodin s dětmi. Je zohledněna v rámci dalších státních politik (např. zaměstnanosti, bydlení, vzdělávání). S přihlédnutím k období rychlého poklesu plodnosti a její velmi nízké úrovni do roku 2004 však můžeme populační klima považovat spíše za nepříznivé. V posledních letech se však především v Bulharsku zlepšuje. Je na místě zdůraznit, že v propadu plodnosti existují mezi oběma zeměmi podstatné rozdíly. V Bulharsku byla plodnost nižší než 1,3 dítěte na ženu v období 1995–2004 (výjimku činí rok 2000) s minimem v roce 1997 (1,12). V Rumunsku nastalo toto období později (1999–2004), trvalo kratší dobu a minimum (1,25) nekleslo tak nízko jako v Bulharsku. Tento rozdíl lze vysvětlit odlišným dopadem hospodářské transformace, protože ekonomická krize v polovině 90. let postihla více Bulharsko. V Bulharsku navíc žije mnohem větší podíl obyvatel ve městech³. Další vysvětlení, proč plodnost hlouběji poklesla v Bulharsku, můžeme najít v rozdílné kulturní zkušenosti.

³ V roce 2011 byla urbanizace v Bulharsku 72,5 % oproti 52,8 % v Rumunsku (UN, 2012).

Cílené zvyšování porodnosti za totalitního režimu nebylo v Bulharsku tolik prosazované jako v Rumunsku. Lze říci, že bulharské rodiny omezily počet svých dětí mnohem snáze než rodiny v Rumunsku, kde přechod k menším rodinám trval déle.

K zásadnějším změnám rodinných dávek docházelo v obou zemích po pádu režimu až po roce 2000. Obě země dnes volí rozdílný přístup k podpoře rodin. Například k prodloužení mateřské dovolené došlo v Rumunsku již v roce 2000, avšak mateřská dovolená stále patří k velmi krátkým. Bulharsko ji prodloužilo v roce 2000, 2007 a 2009 a mateřská dovolená je jedna z nejdelších v Evropě. Odlišně mají obě země nastavené také porodné a přídavky na děti. Porodné bylo v Bulharsku zvýšeno v roce 2002 a podstatně v roce 2008, avšak v Rumunsku je mnohem nižší. Přídavky na děti jsou v Bulharsku testované a celkově nízké, zatímco v Rumunsku představují důležitou rodinnou dávku (jsou univerzální a do 2 let věku dítěte i vysoké). Rumunsko zavedlo oproti Bulharsku více dávek na podporu nízkopříjmových rodin a zároveň je více dávek omezených počtem dětí (např. porodné a rodičovský příspěvek). Omezení počtu dětí pro nárok na rodinné dávky kontrastuje s rodinnou politikou před rokem 1989.

V posledních letech je rodinná politika příznivěji nastavená v Bulharsku, kde pozitivně působí na rostoucí plodnost žen. Matky mají nárok na vyšší porodné, delší mateřskou dovolenou a rodičovskou dovolenou mohou čerpat i ekonomicky aktivní prarodiče. Rodičovský příspěvek odpovídá minimální mzdě, zatímco v Rumunsku je diverzifikován podle průměrného platu rodiče v posledních 12 měsících. Nastavení rodinných dávek v Rumunsku je méně stabilní a mnohé změny působí spíše negativně (např. změna nastavení rodičovského příspěvku).

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- BRADATAN, C. 2009. Large, But Adaptable? A Successful Population Policy and Its Long Term Effects. *Population Research and Policy Review* [online]. August 2009, vol. 28, no. 4 [cit. 2012-03-03]. Dostupný z WWW: <<http://ideas.repec.org/a/kap/poprpr/v28y2009i4p389-404.html>>. ISSN 1573-7829.
- Central Intelligence Agency. 2012. *The World Factbook* [online]. Washington (D. C.) : CIA, 2012 [cit. 2012-04-25]. Dostupný z WWW: <<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2075.html>>. ISSN 1553-8133
- Council of Europe. 2002. *Demographic Yearbook* [online]. Strasbourg : COE, 2002 [cit. 2012-03-07]. Romania. Dostupný z WWW: <http://www.coe.int/t/e/social_cohesion/population/demographic_year_book/2002_edition/apnat2002%20%20romania%20e.asp#P1029_14979>.
- Council of Europe. 2009. *Family Policy Database* [online]. Strasbourg : COE, Last Updated 04/30/2009. 2009 [cit. 2012-03-08]. Dostupný z WWW: <http://www.coe.int/t/dg3/familypolicy/Database/default_en.asp>.
- European Commission. 2012. *Eurostat* [online]. Luxembourg : EC, 2012, Last Updated 3. 4. 2012 [cit. 2012-03-14]. Statistics. Dostupný z WWW: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database>.
- European Union. 2010. *European Alliance For Families* [online]. EU, 2010, Last Updated December 2010 [cit. 2012-03-05]. Country Profiles: Bulgaria. Dostupný z WWW: <http://ec.europa.eu/employment_social/emplweb/families/index.cfm?id=4&policyId=6&langId=en&countryId=19>.
- European Union. 2011. *European Alliance For Families* [online]. EU, 2011, Last Updated December 2011 [cit. 2012-03-05]. Country Profiles: Romania. Dostupný z WWW: <http://ec.europa.eu/employment_social/emplweb/families/index.cfm?id=4&policyId=6&langId=en&countryId=19>.
- FREJKA et al. 2008. Summary and general conclusions: Childbearing trends and policies in Europe. *Demographic Research* [online]. July 2008, vol. 19, no. 2 [cit. 2012-04-06]. Dostupný z WWW: <<http://www.demographic-research.org/Volumes/Vol19/2/>>. ISSN 1435-9871.

- GAUTHIER, A. H. 2007. The impact of family policies on fertility in industrialized countries : a review of literature. *Population Research and Policy Review* [online]. 2007, vol. 26, no. 3 [cit. 2012-05-05]. Dostupný z WWW: <<http://www.springerlink.com/content/x747333p032700np/>>. ISSN 1573-7829.
- HOEM, J. M. 2008. The impact of public policies on European fertility. *Demographic Research* [online]. July 2008, vol. 19, no. 10 [cit. 2012-05-05]. Dostupný z WWW: <<http://www.demographic-research.org/Volumes/Vol19/10/>>. ISSN 1435-9871.
- HÖHN, Ch. 1988. Population Policies in Advanced Societies : Pronatalist and Migration Strategies. *European Journal of Population* [online]. 1988, vol. 3, no. 3–4 [cit. 2012-04-28]. Dostupný z WWW: <<http://www.springerlink.com/content/nl39g8l5n4254211/>>. ISSN 0168-6577.
- Institutul National de Statistica. 2007. *Anuarul Statistic al României : Populație* [online]. Bucuresti : INS, 2007 [cit. 2012-04-20]. Dostupný z WWW: <<http://www.insse.ro/cms/files/pdf/en/cp2.pdf>>.
- KOCOURKOVÁ, J. 2002. Leave arrangements and childcare services in Central Europe : policies and practices before and after the transition. *Community, Work and Family* [online]. 2002, vol. 5, no. 3 [cit. 2012-04-28] Dostupný z WWW: <<http://ehis.ebscohost.com/eds/detail?sid=143c9430-cbff-4ba6-8ff7-78cce7c7d0ac%40sessionmgr13&vid=1&hid=23&bdata=Jmxhbm9Y3Mmc2l0ZT1lZHMtOGI2ZQ%3d%3d#db=bth&AN=8747423>>. ISSN 1469-3615.
- KOCOURKOVÁ, J. 2006. Proč a jaká rodinná politika v ČR : postoje české veřejnosti k pronatalitním opatřením. In KOCOURKOVÁ, J.; RABUŠIC, L. (ed.). *Sňatek a rodina: zájem soukromý nebo veřejný?* Praha : Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra demografie a geodemografie, 2006, s. 139–158. ISBN 80-86561-93-3.
- KOCOURKOVÁ, J. 2007. Populační klima a rodinná politika. In Populační vývoj České republiky 2001–2006. Praha : Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra demografie a geodemografie, 2007, s. 95–106. ISBN 978-80-86561-77-6.
- KOCOURKOVÁ, J. 2010. Rodinná politika a její pronatalitní význam. In BURCIN, B.; FIALOVÁ, L.; RYCHTAŘÍKOVÁ, J. a kol. *Demografická situace České republiky : Proměny a kontexty 1993–2008*. Praha : Sociologické nakladatelství (SLON), 2010, s. 169–180. ISBN 978-80-7419-024-7.
- KOHLER, H. P.; BILLARI, F. C.; ORTEGA, J. A. 2002. The Emergence of Lowest-Low Fertility in Europe During the 1990s. *Population and Development Review* [online]. December 2002, vol. 28, n. 4 [cit. 2012-04-12], p. 641–680. Dostupný z WWW: <http://web.usal.es/~jaortega/invest/KBO_pdr2002.pdf>. ISSN 1728-4457.
- KOVACHEVA, S.; PANCHEVA T. 2003. Chapter Seven: Bulgaria. In Wallace, C. (ed.). *Country Contextual Reports: Demographic trends, labour market and social policies* [online]. Viena : Institute For Advanced Studies, 2003 [cit. 2012-02-26]. Dostupný z WWW: <http://www.hwf.at/project_report02.html>. ISSN 1682-9131.

- KOYTCHIEVA, E.; PHILIPPOV, D. 2008. Bulgaria: Ethnic differentials in rapidly declining fertility. *Demographic Research* [online]. July 2008, vol. 19, no. 13 [cit. 2012-02-15]. Dostupný z WWW: <<http://www.demographic-research.org/Volumes/Vol19/13/>>. ISSN 1435-9871.
- KOYTCHIEVA, E. 2006. *Social-Demographic Differences Of Fertility And Union Formation In Bulgaria Before And After The Start Of The Societal Transition* [online]. Rostock: Universität Rostock, březen 2006. [cit. 2012-02-15]. 329 s. Disertační práce (PhD.). Universität Rostock. Wirtschafts- und Sozialwissenschaftliche Fakultät. Dostupný z WWW: <http://www.demogr.mpg.de/publications%5Cfiles%5C2318_1153389353_1_Full%20Text.pdf>.
- LESTHAEGHE, R. 2010. The Unfolding Story of the Second Demographic Transition. *Population and Development Review* [online]. June 2010, vol. 36, no. 2 [cit. 2012-04-08], p. 211–251. Dostupný z WWW: <<http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1728-4457.2010.00328.x/abstract>>. ISSN 1728-4457.
- MATĚJKOVÁ, B.; PALONCYOVÁ, J. 2005. *Rodinná politika ve vybraných evropských zemích s ohledem na situaci v České republice*. 1. vydání. Brno : Masarykova univerzita v Brně, 2005. 79 s. ISBN 80-210-3630-3.
- Max Planck Institute for Demographic Research; Vienna Institute of Demography. 2007. *Human Fertility Database* [online]. Rostock, Vienna : MPIDR, VID, 2007, Last Updated 2011-11-01. [cit. 2012-01-31]. Bulgaria. Dostupný z WWW: <<http://www.humanfertility.org/cgi-bin/country.php?country=BGR&tab=si&t1=1&t2=2>>.
- McDONALD, P. F. 2004. Možnosti státní politiky k udržení plodnosti. *Demografie* [online]. 2004, roč. 46, č. 1, s. 1–21 [cit. 2012-04-05]. Dostupný z WWW: <http://www.scitani.cz/csu/2004edicniplan.nsf/publ/1803-04-1_2004>. ISSN 0011-8265.
- Ministerstvo práce a sociálních věcí. 2004. *Národní zpráva o rodině* [online]. Praha : MPSV, 2004. [cit. 2012-04-10]. Dostupný z WWW: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/899/zprava_b.pdf>.
- Ministry of Labour and Social Policy of Republic of Bulgaria. 2006. *National Demographic Strategy Of The Republic Bulgaria 2006–2020*. [online]. Sophia : MLSP, c2006 [cit. 2012-02-15]. Dostupný z WWW: <<http://www.mlsp.government.bg/en/docs/index.htm>>.
- MUREȘAN, C. et al. 2008. Romania: Childbearing metamorphosis within a changing context. *Demographic Research* [online]. July 2008, vol. 19, no. 23 [cit. 2012-02-26]. Dostupný z WWW: <<http://www.demographic-research.org/volumes/vol19/23/19-23.pdf>>. ISSN 1435-9871.
- MUREȘAN, P.; COPIL, I. M. 1974. Romania. In BERELSON, B. (ed.). *Population Policy in Developed Countries*. New York : Population Council, 1974, s. 355-384. ISBN 0-07-004833-4.
- NEYER, G. 2003. *Family Policies and Low Fertility in Western Europe* [online]. Rostock : MPIDR, July 2003 [cit. 2012-05-03]. Dostupný z WWW: <<http://www.demogr.mpg.de/papers/working/wp-2003-021.pdf>>.

- NEYER, G. 2009. Rodinná politika a plodnost v Evropě : pronatalitní politika v souvislosti s politikou genderovou, politikou zaměstnanosti a opatřeními týkajícími se péče o děti. *Demografie* [online]. 2009, roč. 51, č. 4 [cit. 2012-05-03]. Dostupný z WWW: <http://www.demogr.mpg.de/publications%5Cfiles%5C3749_1267699917_1_Neyer%20Demografie%2051%204%202009.pdf>. ISSN 0011-8265.
- PAMPOROV, A. 2010. Family, Marriage and Childbirth Developments in Bulgaria after 1989. *Family Patterns and Demographic Development* [online]. 2010, no. 1 [cit. 2012-02-15], p. 25–34. Dostupný z WWW: <http://www.gesis.org/fileadmin/upload/dienstleistung/fachinformationen/series_ssee_01/Family_Patterns_and_Demographic_Development.pdf#page=28>. ISSN 1868-9477.
- PAVLÍK, Z. 2006. Dilemata populační politiky. In KOCOURKOVÁ, J.; RABUŠIC, L. (ed.). *Sňatek a rodina: zájem soukromý nebo veřejný?* Praha : Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra demografie a geodemografie, 2006, s. 95–106. ISBN 80-86561-93-3.
- PAVLÍK, Z.; RYCHTAŘÍKOVÁ, J.; ŠUBRTOVÁ, A. 1986. *Základy demografie*. 1. vydání. Praha : Academia, 1986, 736 s.
- PHILIPPOV, D.; SPÉDER, Z.; BILLARI, F. C. 2006. Soon, later or ever? The impact of anomie and social capital on fertility intentions in Bulgaria (2002) and Hungary (2001). *Population Studies : A Journal of Demography* [online]. 2006, vol. 60, no. 3 [cit. 2012-02-05]. Dostupný z WWW: <<http://www.jstor.org/discover/10.2307/30040493?uid=3737856&uid=2129&uid=2&uid=70&uid=4&sid=21100730354691>>. ISSN 1477-4747.
- Population Reference Bureau. 2010. *2010 World Population Data Sheet* [online]. Washington (D. C.) : PRB, 2010 [cit. 2012-03-08]. Dostupný z WWW: <<http://www.prb.org/Publications/Datasheets/2010/2010wpds.aspx>>.
- RAT, C. 2010. Disciplining Mothers: Fertility Threats and Family Policies in Romania. *Family Patterns and Demographic Development* [online]. 2010, no. 1 [cit. 2012-02-26], p. 75–86. Dostupný z WWW: <http://www.gesis.org/fileadmin/upload/dienstleistung/fachinformationen/series_ssee_01/Family_Patterns_and_Demographic_Development.pdf#page=28>. ISSN 1868-9477.
- Rumunsko. Ordonanță de urgență Nr. 111 din 8 decembrie 2010 privind concediul și indemnizația lunară pentru creșterea copiilor. [Mimořádné nařízení č. 111 ze dne 10. prosince 2010 o dovolené a zvýšení měsíčního příspěvku na děti]. In Monitorul oficial. 2010, nr. 830. Dostupný z WWW: <http://www.mmuncii.ro/pub/imagemanager/images/file/Legislatie/ORDONANTE-DE-GUVERN/OUN%20111_2010.pdf>.

- RYCHTAŘÍKOVÁ, J.; SUGAREVA M. 1983. Nový pohled na vývoj plodnosti v letech 1965–1980 v Bulharsku a v Československu. *Demografie*. 1983, roč. 25, č. 4, s. 326–333. ISSN 0011-8265.
- RYCHTAŘÍKOVÁ, J. 1991. Plodnost. *Demografie*. 1991, roč. 33, č. 1, s. 10–14. ISSN 0011-8265.
- RYCHTAŘÍKOVÁ, J. 1996. Současné změny charakteru reprodukce v České republice a mezinárodní situace. *Demografie*. 1996, roč. 38, č. 2, s. 77–89. ISSN 0011-8265.
- RYCHTAŘÍKOVÁ, J. 1999. Is Eastern Europe experiencing a second demographic transition? *Acta Universitatis Carolinae Geographica*. 1999, roč. XXXIV, č. 1, s. 19–44. ISSN 0300-5402.
- RYCHTAŘÍKOVÁ, J. 2003. Generační plodnost na základě sčítání. *Demografie*. 2003, roč. 45, č. 4, s. 255–267. ISSN 0011-8265.
- RYCHTAŘÍKOVÁ, J. 2010. Nová demografická situace v České republice od počátku devadesátých let. In Burcin, B.; Fialová, L.; Rychtaříková, J. a kol. *Demografická situace České republiky : Proměny a kontexty 1993–2008*. Praha : Sociologické nakladatelství (SLON), 2010, s. 37–46. ISBN 978-80-7419-024-7.
- SPÉDER, Z. 2009. *A comparative analysis of fertility behaviour: Bulgaria and Hungary* [online]. 2009, needitovaná verze [cit. 2012-02-15]. Dostupný z WWW: <<http://www.oeaw.ac.at/vid/repro/assets/docs/Bulgaria&Hungary.pdf>>.
- STĂNCULESCU, M. S.; BEREVOESCU I. 2003. Chapter Eight: Romania. In Wallace, C. (ed.). *Country Contextual Reports: Demographic trends, labour market and social policies* [online]. Viena : Institute For Advanced Studies, 2003 [cit. 2012-02-26]. Dostupný z WWW: <http://www.hwf.at/project_report02.html>. ISSN 1682-9131.
- STEFANOV, I.; NAOUMOV, N. 1974. Bulgaria. In BERELSON, B. (ed.). *Population Policy in Developed Countries*. New York : Population Council, 1974, s. 149-170. ISBN 0-07-004833-4.
- TODOROVA, V. 2000. Family Law in Bulgaria: Legal Norms and Social Norms. *International Journal of Law, Policy and the Family* [online]. August 2000, vol. 14, no. 2, [cit. 2012-02-21]. Dostupný z WWW: <<http://lawfam.oxfordjournals.org/content/14/2.toc>>. ISSN 1464-3707.
- United Nations. 1992. *Abortion Policies : A Global Review. Volume I, Afghanistan to France*. New York : UN, 1992. Chapter IV, Country Profiles, Bulgaria, str. 62–64. ISBN 92-1-151246-8.
- United Nations. 2012. *The World Urbanization Prospects : The 2011 Revision* [online]. New York : UN, 2012 [cit. 2012-04-25]. Dostupný z WWW: <<http://esa.un.org/unpd/wup/CD-ROM/Urban-Rural-Population.htm>>.

- World Health Organization. 2004. *Abortion and contraception in Romania: a strategic assessment of policy, programme and research issues* [online]. Geneva : WHO, 2004 [cit. 2012-03-08]. Dostupný z WWW: <<http://whqlibdoc.who.int/publications/2004/9739953166.pdf>>. ISBN 973-99531-6-6.
- ZEMAN, K. 1998. *Populační politika v Rumunsku a její dopad na reprodukční chování 1966–1989*. Praha, 1998. 78 s. Diplomová práce (Mgr.). Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Katedra demografie a geodemografie.

PŘÍLOHY

SEZNAM PŘÍLOH

- Příloha 1 – Srovnání porodného a přídavků na děti v roce 2010 v Bulharsku, Rumunsku a České republice
- Příloha 2 – Srovnání mateřských, otcovských a rodičovských dávek v roce 2010 v Bulharsku, Rumunsku a České republice
- Příloha 3 – Srovnání hlavních finančních nástrojů rodinné politiky v roce 2010 v Bulharsku, Rumunsku a České republice
- Příloha 4 – Vývoj plodnosti podle věku v Bulharsku, v letech 1979, 1989, 1999 a 2009
- Příloha 5 – Vývoj plodnosti podle věku v Rumunsku, v letech 1979, 1989, 1999 a 2009
- Příloha 6 – Vývoj průměrného věku matky při narození dítěte podle pořadí v Bulharsku, 1961–2009
- Příloha 7 – Vývoj průměrného věku matky při narození dítěte podle pořadí v Rumunsku, 1961–2009
- Příloha 8 – Úhrnná plodnost podle pořadí a pravděpodobnost zvětšování rodiny v Bulharsku, 1960–2009
- Příloha 9 – Úhrnná plodnost podle pořadí a pravděpodobnost zvětšování rodiny v Rumunsku, 1960–2009
- Příloha 10 – Vývoj průměrného věku matky při narození dítěte podle pořadí, 1960–2009
- Příloha 11 – Vývoj konečné plodnosti generací 1935–1973 v Bulharsku a Rumunsku

Příloha 1 – Srovnání porodného a přídavků na děti v roce 2010 v Bulharsku, Rumunsku a České republice

	Bulharsko	Rumunsko	Česko
Porodné	nárok nezávisí na pořadí dítěte	pro první 4 děti	pouze pro prvorozené
Podmínky nároku	univerzální, ale výše podle pořadí	univerzální	rodinný příjem v kalendářním čtvrtletí před porodem nepřesahuje 2,4násobek životního minima
Výše porodného	1. dítě 3 250 Kč, 2. dítě 7 850 Kč, 3. a další dítě 2 600 Kč	1 380 Kč	13 000 Kč, v případě vícečetného porodu 19 000 Kč
Přídavky na děti	do dokončení střední školy, max. však do věku 20 let	do 18 let	do 15 let, v případě pokračování ve studiu až do 26 let
Podmínky nároku	průměrný měsíční příjem na rodinného příslušníka za posledních 12 měsíců nižší nebo roven každoročně stanovené částce (4 730 Kč v roce 2010)	univerzální	rodiny s dětmi, které nemají rodinný příjem vyšší než 2,4násobek životního minima.
Výše přídavků na děti	460 Kč	do 2 let 1 200 Kč, dítě starší 2 let 300 Kč	děti do 6 let 500 Kč, 6–15 let 610 Kč, 15–26 let 700 Kč

Poznámka: Výše jednotlivých dávek byla přepočtena podle průměrného kurzu ČNB v roce 2010.

Zdroj: EU (2010), EU (2011), COE (2009)

Příloha 2 – Srovnání mateřských, otcovských a rodičovských dávek v roce 2010 v Bulharsku, Rumunsku a České republice

	Bulharsko	Rumunsko	Česko
Podmínky nároku mateřské dovolené	odvádění pojištění alespoň 12 měsíců	odvádění pojištění nejméně 1 měsíc v průběhu posledních 12 kalendářních měsíců	odvádění nemocenského pojištění nejméně kalendářních 270 dnů v posledních 2 letech před porodem
Délka nároku mateřské dovolené (dny)	410	126	196, v případě vícečetného porodu 259 dnů
Výše mateřských dávek	90 % z vlastního příjmu z posledních 12 měsíců, ne nižší než minimální mzda a vyšší než průměrný čistý plat	85 % průměrného měsíčního platu z posledních 6 měsíců	70 % denního vyměřovacího základu z posledních 12 měsíců
Otcovská dovolená	ano	ano	ne
Délka nároku otcovské dovolené (dny)	15	5, po absolvování kurzu péče o dítě 10 dnů	×
Výše otcovských dávek	90 % otcova příjmu z posledních 18 měsíců	plná náhrada platu	×
Příspěvky na péči o dítě	do 2 let dítěte	do 2 let dítěte	do 4 let věku dítěte, na výběr dvouletá, tříletá a čtyřletá varianta
Podmínky nároku	každý rodič nebo prarodič na rodičovské dovolené s max. 3 dětmi, zaměstnaný v předchozích 12 měsících, rodič dítěte vyššího pořadí má nárok na příspěvky 6 měsíců.	každý rodič na rodičovské dovolené s max. 3 dětmi, který byl v předchozích 12 měsících zaměstnan a platil daň z příjmu	nepodmíněno placením daně z příjmu, avšak v takovém případě povinná čtyřletá varianta, lze čerpat současně oběma rodiči, dítě do 2 let může navštěvovat zařízení předškolní péče až do 46 hodin v kalendářním měsíci (v případě zdravotního postižení nebo nezaměstnanosti rodičů je počet hodin nižší)
Výše příspěvků na péči o dítě	minimální mzda, 2010 4330 Kč	85 % průměrného příjmu rodiče v posledních 12 měsících, 3750-25000 Kč	70 % 30násobku denního vyměřovacího základu pro stanovení peněžitě pomoci v mateřství, standardní čerpání: 7 600 Kč, rychlejší varianta: 11 400 Kč, pomalejší varianta: do 9 měsíců dítěte 7 600 Kč a poté 3 800 Kč do 4 let dítěte

Poznámka: Výpočet denního vyměřovacího základu v České republice se provádí z hrubé měsíční mzdy. Do 825 Kč na den se vyplácí 100 % dávky, v rozmezí 825–1237 Kč 60 %, 1 237–2 474 Kč 30 %, vyšší příjmy nejsou zohledněny.

Zdroj: EU (2010) a EU (2011)

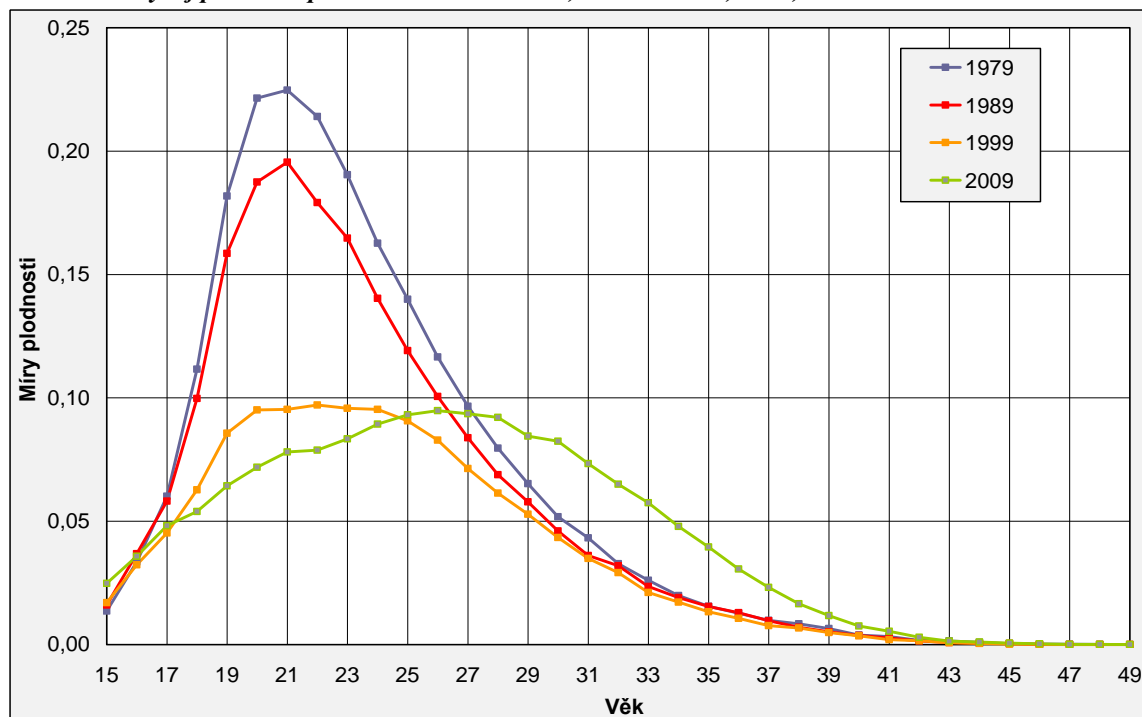
Příloha 3 – Srovnání hlavních finančních nástrojů rodinné politiky v roce 2010 v Bulharsku, Rumunsku a České republice

	Bulharsko	Rumunsko	Česko
Délka mateřské dovolené (dny)	410	126	196
Výše mateřské dovolené	90 % průměrné denní mzdy z posledních 12 měsíců	85 % průměrného měsíčního platu z posledních 6 měsíců	70 % denního vyměřovacího základu z posledních 12 měsíců
Délka otcovské dovolené (dny)	15	5	-
Délka rodičovské dovolené	do 2 let dítěte	na výběr do 1 roku dítěte/do 2 let dítěte	na výběr dvouletá, tříletá a čtyřletá varianta
Výše rodičovského příspěvku	4 330 Kč	75 % vlastního čistého příjmu v předchozích 12 měsících, 3600–20 400 lei/3600–7200 Kč	70 % 30násobku denního vyměřovacího základu pro stanovení peněžité pomoci v mateřství, 7 600–11 500 Kč
Porodné	univerzální		pokud rodinný příjem v kalendářním čtvrtletí předcházejícím porodu nepřesahuje 2,4 násobek životního minima, pouze na první živě narozené dítě (vícerčata)
dítě 1. pořadí	3 250 Kč	1 380 Kč	13 000 Kč (při vícečetném porodu 19 500 Kč)
dítě 2. pořadí	7 850 Kč	1 380 Kč	-
dítě 3. pořadí	2 600 Kč	1 380 Kč	-
dítě 4. pořadí	2 600 Kč	1 380 Kč	-
Přídavky na děti	Rodiny s dětmi do 20 let, které nemají rodinný příjem na osobu vyšší než 4 570 Kč	Plošné, pro rodiny s dětmi do 18 let	Rodiny s dětmi, které nemají rodinný příjem vyšší než 2,4násobek životního minima
	460 Kč	do 2 let 200 lei	do 6 let 500 Kč
		starší 2 let 49 lei	6–15 let 610 Kč 15–26 let 700 Kč

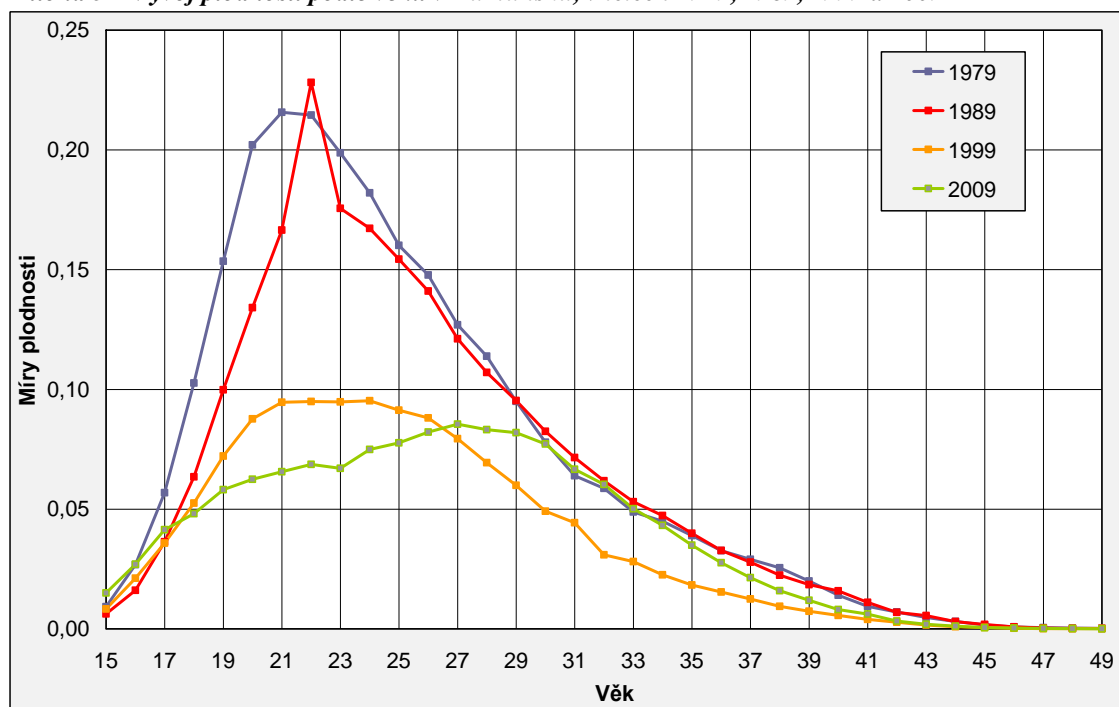
Poznámky: Placená mateřská a rodičovská dovolená v Rumunsku může být nárokována pouze pro první 3 živě narozené děti.

Rodičovská dovolená v Rumunsku byla změněna k 1. lednu 2011 (viz kap. 5.4).

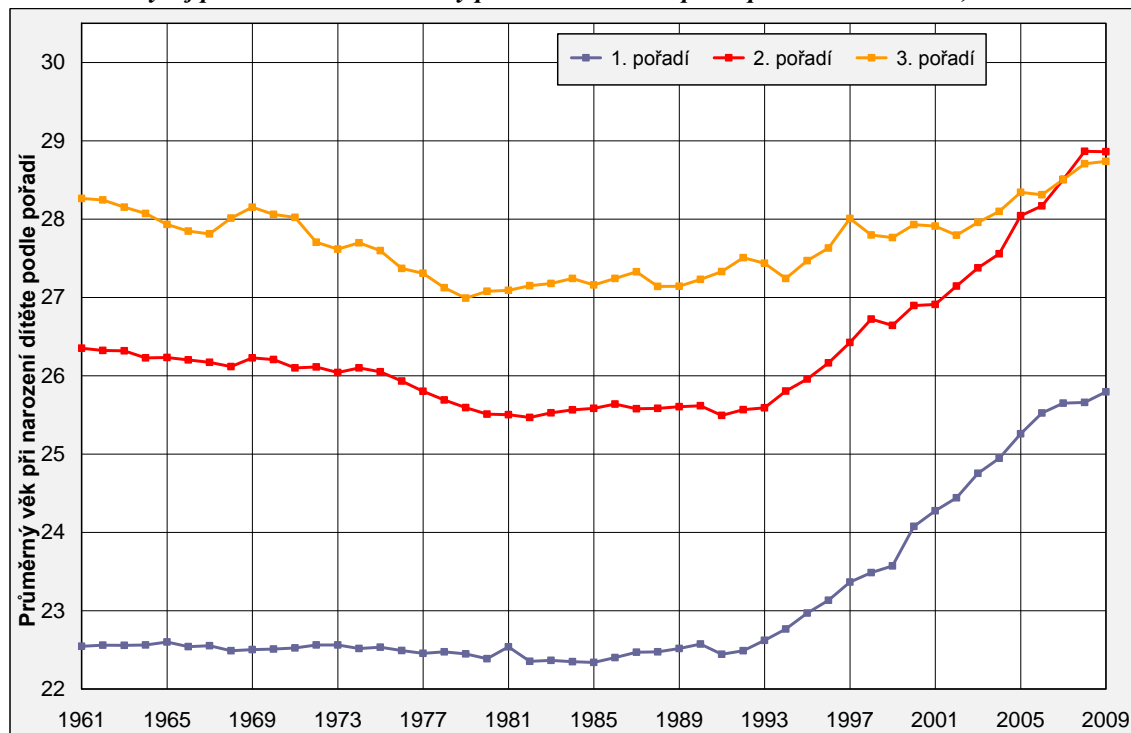
Zdroj: EU (2010) a EU (2011)

Příloha 4 – Vývoj plodnosti podle věku v Bulharsku, v letech 1979, 1989, 1999 a 2009

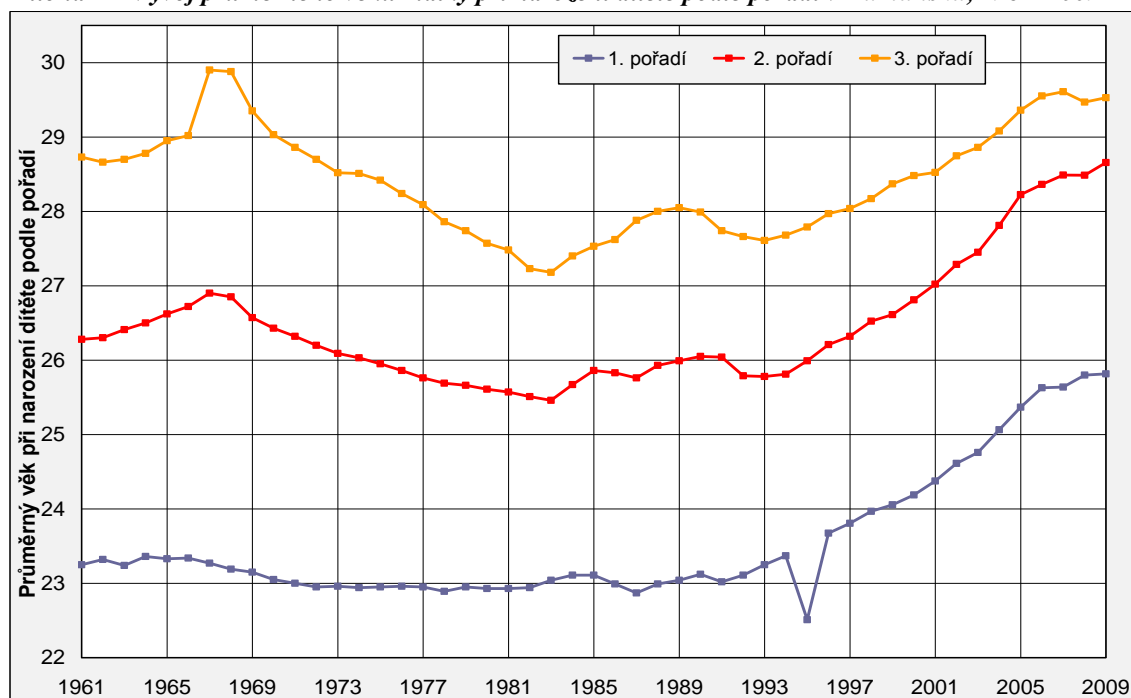
Zdroj: vlastní výpočty z dat Human Fertility Database (2011)

Příloha 5 – Vývoj plodnosti podle věku v Rumunsku, v letech 1979, 1989, 1999 a 2009

Zdroj: vlastní výpočty z dat Eurostatu (2012)

Příloha 6 – Vývoj průměrného věku matky při narození dítěte podle pořadí v Bulharsku, 1961–2009

Zdroj: vlastní výpočty z dat Human Fertility Database (2011)

Příloha 7 – Vývoj průměrného věku matky při narození dítěte podle pořadí v Rumunsku, 1961–2009

Zdroj: období 1961–1995 Zeman (1998), ostatní vlastní výpočty z dat Eurostatu (2012)

Příloha 8 – Úhrnná plodnost podle pořadí a pravděpodobnost zvětšování rodiny v Bulharsku, 1960–2009

	úp	úp ¹	úp ²	úp ³	úp ⁴⁺	a ₀	a ₁	a ₂	a ₃
1960	2,31	1,04	0,79	0,23	0,25	1,04	0,76	0,29	0,46
1961	2,29	1,00	0,82	0,22	0,24	1,00	0,82	0,27	0,45
1962	2,24	0,96	0,83	0,22	0,23	0,96	0,87	0,27	0,44
1963	2,21	0,95	0,82	0,21	0,22	0,95	0,86	0,26	0,43
1964	2,18	0,98	0,78	0,21	0,21	0,98	0,80	0,26	0,43
1965	2,08	0,94	0,74	0,19	0,20	0,94	0,79	0,26	0,44
1966	2,02	0,92	0,73	0,18	0,19	0,92	0,79	0,25	0,44
1967	2,02	0,94	0,72	0,18	0,18	0,94	0,77	0,25	0,43
1968	2,27	0,99	0,84	0,27	0,17	0,99	0,85	0,32	0,28
1969	2,27	0,97	0,85	0,28	0,16	0,97	0,88	0,33	0,26
1970	2,17	0,96	0,81	0,26	0,15	0,96	0,85	0,32	0,28
1971	2,10	0,96	0,77	0,23	0,14	0,96	0,81	0,29	0,32
1972	2,03	0,94	0,76	0,20	0,13	0,94	0,81	0,27	0,33
1973	2,15	0,98	0,83	0,20	0,13	0,98	0,85	0,24	0,34
1974	2,29	0,97	0,98	0,21	0,13	0,97	1,00	0,21	0,33
1975	2,22	0,97	0,92	0,21	0,13	0,97	0,96	0,23	0,32
1976	2,24	1,00	0,90	0,22	0,13	1,00	0,90	0,24	0,30
1977	2,20	1,00	0,88	0,21	0,12	1,00	0,88	0,24	0,31
1978	2,15	1,00	0,84	0,20	0,11	1,00	0,84	0,23	0,31
1979	2,15	1,02	0,83	0,20	0,11	1,02	0,81	0,24	0,29
1980	2,05	0,99	0,77	0,19	0,11	0,99	0,78	0,24	0,30
1981	2,00	0,98	0,74	0,18	0,10	0,98	0,76	0,24	0,30
1982	2,01	0,97	0,76	0,17	0,10	0,97	0,78	0,23	0,31
1983	2,00	0,94	0,79	0,18	0,10	0,94	0,84	0,22	0,30
1984	2,01	0,93	0,79	0,18	0,10	0,93	0,85	0,23	0,30
1985	1,97	0,92	0,77	0,18	0,10	0,92	0,84	0,23	0,30
1986	2,02	0,94	0,80	0,18	0,09	0,94	0,85	0,22	0,28
1987	1,96	0,91	0,79	0,17	0,09	0,91	0,87	0,22	0,28
1988	1,97	0,91	0,80	0,17	0,09	0,91	0,88	0,21	0,28
1989	1,88	0,89	0,74	0,16	0,09	0,89	0,83	0,22	0,29
1990	1,78	0,88	0,67	0,15	0,08	0,88	0,76	0,22	0,30
1991	1,64	0,87	0,56	0,13	0,08	0,87	0,64	0,23	0,31
1992	1,54	0,85	0,50	0,11	0,07	0,85	0,60	0,22	0,35
1993	1,46	0,79	0,49	0,11	0,08	0,79	0,62	0,21	0,38
1994	1,37	0,73	0,47	0,10	0,08	0,73	0,65	0,21	0,38
1995	1,24	0,67	0,43	0,09	0,06	0,67	0,64	0,21	0,35
1996	1,25	0,67	0,43	0,09	0,06	0,67	0,64	0,20	0,35
1997	1,12	0,64	0,35	0,07	0,06	0,64	0,54	0,21	0,37
1998	1,15	0,67	0,36	0,07	0,05	0,67	0,54	0,19	0,36
1999	1,28	0,71	0,41	0,09	0,07	0,71	0,57	0,22	0,38
2000	1,32	0,76	0,40	0,09	0,07	0,76	0,52	0,21	0,40
2001	1,23	0,72	0,37	0,08	0,06	0,72	0,51	0,23	0,38
2002	1,21	0,69	0,37	0,08	0,06	0,69	0,55	0,23	0,37
2003	1,23	0,71	0,38	0,08	0,06	0,71	0,53	0,22	0,39
2004	1,28	0,74	0,39	0,09	0,07	0,74	0,52	0,23	0,37
2005	1,31	0,77	0,40	0,08	0,06	0,77	0,52	0,21	0,39
2006	1,37	0,81	0,41	0,08	0,06	0,81	0,51	0,20	0,37
2007	1,41	0,81	0,45	0,09	0,07	0,81	0,55	0,19	0,36
2008	1,47	0,85	0,47	0,09	0,06	0,85	0,56	0,19	0,33
2009	1,56	0,86	0,52	0,10	0,07	0,86	0,61	0,19	0,33

Poznámka: úp – úhrnná plodnost, úp¹ – úhrnná plodnost 1. pořadí, úp² – úhrnná plodnost 2. pořadí, úp³ – úhrnná plodnost 3. pořadí, úp⁴⁺ – úhrnná plodnost 4. a dalšího pořadí
a₀ – pravděpodobnost mít 1. dítě, a₁ – pravděpodobnost mít 2. dítě, a₂ – pravděpodobnost mít 3. dítě, a₃ – pravděpodobnost mít 4. dítě

Zdroj: vlastní výpočty z dat Human Fertility Database (2011)

Příloha 9 – Úhrnná plodnost podle pořadí a pravděpodobnost zvětšování rodiny v Rumunsku, 1960–2009

	úp	úp ¹	úp ²	úp ³	úp ⁴⁺	a ₀	a ₁	a ₂
1961	2,18	0,93	0,60	0,26	0,39	0,93	0,65	0,43
1962	2,04	0,88	0,57	0,25	0,34	0,88	0,65	0,44
1963	2,01	0,91	0,55	0,23	0,32	0,91	0,60	0,42
1964	1,96	0,89	0,56	0,22	0,29	0,89	0,63	0,39
1965	1,92	0,85	0,58	0,22	0,27	0,85	0,68	0,38
1966	1,90	0,84	0,58	0,22	0,26	0,84	0,69	0,38
1967	3,66	1,26	1,18	0,67	0,55	1,26	0,94	0,57
1968	3,63	1,16	1,20	0,71	0,56	1,16	1,03	0,59
1969	3,20	0,97	1,02	0,63	0,58	0,97	1,05	0,62
1970	2,89	0,88	0,88	0,56	0,57	0,88	1,00	0,64
1971	2,66	0,85	0,76	0,50	0,55	0,85	0,89	0,66
1972	2,55	0,84	0,71	0,45	0,55	0,84	0,85	0,63
1973	2,44	0,84	0,67	0,41	0,52	0,84	0,80	0,61
1974	2,72	0,95	0,77	0,46	0,54	0,95	0,81	0,60
1975	2,62	0,95	0,74	0,42	0,51	0,95	0,78	0,57
1976	2,58	0,95	0,74	0,41	0,48	0,95	0,78	0,55
1977	2,59	0,96	0,76	0,40	0,47	0,96	0,79	0,53
1978	2,53	0,97	0,73	0,37	0,46	0,97	0,75	0,51
1979	2,50	0,98	0,74	0,35	0,43	0,98	0,76	0,47
1980	2,45	0,96	0,74	0,34	0,41	0,96	0,77	0,46
1981	2,37	0,93	0,73	0,33	0,38	0,93	0,78	0,45
1982	2,16	0,90	0,65	0,29	0,32	0,90	0,72	0,45
1983	2,01	0,85	0,60	0,26	0,30	0,85	0,71	0,43
1984	2,19	0,86	0,70	0,31	0,32	0,86	0,81	0,44
1985	2,26	0,85	0,73	0,33	0,35	0,85	0,86	0,45
1986	2,39	0,86	0,72	0,36	0,45	0,86	0,84	0,50
1987	2,39	0,85	0,69	0,38	0,47	0,85	0,81	0,55
1988	2,31	0,85	0,67	0,35	0,44	0,85	0,79	0,52
1989	2,19	0,83	0,64	0,32	0,40	0,83	0,77	0,50
1990	1,83	0,76	0,54	0,23	0,30	0,76	0,71	0,43
1991	1,56	0,77	0,44	0,15	0,20	0,77	0,57	0,34
1992	1,50	0,77	0,41	0,14	0,18	0,77	0,53	0,34
1993	1,45	0,78	0,38	0,12	0,17	0,78	0,49	0,32
1994	1,42	0,75	0,39	0,12	0,16	0,75	0,52	0,31
1995	1,35	0,71	0,37	0,11	0,16	0,71	0,52	0,30
1996	1,29	0,68	0,37	0,11	0,14	0,68	0,54	0,29
1997	1,32	0,69	0,38	0,11	0,14	0,69	0,55	0,30
1998	1,31	0,68	0,38	0,12	0,13	0,68	0,56	0,30
1999	1,30	0,67	0,38	0,12	0,13	0,67	0,57	0,31
2000	1,30	0,66	0,38	0,12	0,14	0,66	0,57	0,32
2001	1,27	0,64	0,37	0,12	0,13	0,64	0,58	0,32
2002	1,25	0,63	0,37	0,12	0,13	0,63	0,59	0,32
2003	1,26	0,64	0,38	0,12	0,12	0,64	0,59	0,31
2004	1,29	0,67	0,38	0,12	0,12	0,67	0,56	0,31
2005	1,32	0,69	0,40	0,12	0,11	0,69	0,59	0,29
2006	1,31	0,70	0,39	0,11	0,11	0,70	0,56	0,29
2007	1,29	0,68	0,39	0,11	0,11	0,68	0,57	0,29
2008	1,35	0,73	0,40	0,11	0,11	0,73	0,55	0,29
2009	1,37	0,74	0,41	0,11	0,11	0,74	0,56	0,28

Poznámka: úp – úhrnná plodnost, úp¹ – úhrnná plodnost 1. pořadí, úp² – úhrnná plodnost 2. pořadí, úp³ – úhrnná plodnost 3. pořadí, úp⁴⁺ – úhrnná plodnost 4. a dalšího pořadí

a₀ – pravděpodobnost mít 1. dítě, a₁ – pravděpodobnost mít 2. dítě, a₂ – pravděpodobnost mít 3. dítě

Zdroj: období 1961–1995 Zeman (1998), ostatní vlastní výpočty z Eurostatu (2012)

Příloha 10 – Vývoj průměrného věku matky při narození dítěte podle pořadí, 1960–2009

	Rumunsko				Bulharsko			
	Celkem	1. pořadí	2. pořadí	3. pořadí	Celkem	1. pořadí	2. pořadí	3. pořadí
1960	25,07	22,08	25,80	27,71
1961	26,19	22,75	25,78	28,23	25,06	22,05	25,85	27,76
1962	26,11	22,82	25,80	28,16	25,10	22,06	25,82	27,75
1963	25,97	22,74	25,91	28,20	25,01	22,06	25,82	27,65
1964	25,95	22,86	26,00	28,28	24,88	22,06	25,73	27,57
1965	25,98	22,83	26,12	28,45	24,85	22,10	25,73	27,43
1966	25,99	22,84	26,22	28,52	24,75	22,04	25,70	27,35
1967	26,72	22,77	26,40	29,40	24,67	22,05	25,67	27,31
1968	26,84	22,69	26,35	29,38	24,72	21,99	25,62	27,51
1969	26,75	22,65	26,07	28,85	24,78	22,00	25,73	27,65
1970	26,67	22,55	25,93	28,53	24,68	22,01	25,71	27,56
1971	26,54	22,50	25,82	28,36	24,56	22,02	25,60	27,52
1972	26,40	22,45	25,70	28,20	24,48	22,06	25,61	27,20
1973	26,23	22,46	25,59	28,02	24,43	22,06	25,54	27,12
1974	26,14	22,44	25,53	28,01	24,52	22,02	25,60	27,20
1975	25,98	22,45	25,45	27,92	24,46	22,03	25,55	27,10
1976	25,82	22,46	25,36	27,74	24,34	21,99	25,43	26,87
1977	25,71	22,45	25,26	27,59	24,21	21,95	25,30	26,81
1978	25,58	22,39	25,19	27,36	24,09	21,97	25,19	26,62
1979	25,47	22,45	25,16	27,24	24,00	21,95	25,09	26,49
1980	25,30	22,43	25,11	27,07	23,90	21,89	25,01	26,58
1981	25,26	22,43	25,07	26,98	23,94	22,04	25,00	26,59
1982	25,02	22,44	25,01	26,73	23,84	21,85	24,97	26,65
1983	24,98	22,54	24,96	26,68	23,92	21,86	25,03	26,68
1984	25,23	22,61	25,17	26,90	23,94	21,85	25,06	26,74
1985	25,37	22,61	25,36	27,03	23,95	21,84	25,08	26,66
1986	25,60	22,49	25,33	27,12	23,98	21,90	25,14	26,74
1987	25,75	22,37	25,26	27,38	23,98	21,97	25,08	26,83
1988	25,74	22,49	25,43	27,50	23,98	21,97	25,08	26,64
1989	25,72	22,54	25,49	27,55	23,98	22,02	25,10	26,64
1990	25,50	22,62	25,55	27,49	23,96	22,07	25,12	26,73
1991	24,99	22,52	25,54	27,24	23,72	21,94	24,99	26,83
1992	24,85	22,61	25,29	27,16	23,74	21,99	25,07	27,01
1993	24,77	22,75	25,28	27,11	23,86	22,12	25,09	26,94
1994	24,88	22,87	25,31	27,18	24,04	22,27	25,30	26,74
1995	25,02	22,01	25,49	27,29	24,18	22,47	25,46	26,97
1996	25,19	23,17	25,71	27,47	24,36	22,63	25,66	27,13
1997	25,29	23,31	25,82	27,54	24,48	22,87	25,92	27,51
1998	25,45	23,47	26,02	27,67	24,58	22,99	26,22	27,30
1999	25,57	23,55	26,11	27,87	24,72	23,07	26,14	27,26
2000	25,74	23,69	26,31	27,98	25,02	23,58	26,39	27,43
2001	25,90	23,87	26,52	28,02	25,16	23,78	26,41	27,41
2002	26,10	24,11	26,79	28,25	25,34	23,94	26,65	27,29
2003	26,21	24,26	26,95	28,36	25,58	24,25	26,88	27,46
2004	26,43	24,56	27,31	28,58	25,74	24,45	27,06	27,60
2005	26,71	24,87	27,72	28,86	26,06	24,76	27,54	27,84
2006	26,86	25,13	27,86	29,05	26,22	25,02	27,67	27,81
2007	26,92	25,14	27,99	29,11	26,46	25,15	28,00	28,00
2008	26,94	25,30	27,99	28,97	26,58	25,16	28,36	28,21
2009	27,01	25,31	28,16	29,03	26,73	25,29	28,36	28,24

Zdroj: V období 1961–1995 Zeman (1998), ostatní vlastní výpočty z dat Eurostatu (2012) a Human Fertility Database (2011)

Příloha 11 – Vývoj konečné plodnosti generací 1935–1973 v Bulharsku a Rumunsku

	Bulharsko					Rumunsko
	kp	kp ¹	kp ²	kp ³	kp ⁴⁺	kp
1935	2,03	0,92	0,74	0,21	0,17	2,38
1936	2,04	0,92	0,75	0,21	0,16	2,37
1937	2,04	0,92	0,76	0,21	0,15	2,37
1938	2,04	0,92	0,76	0,21	0,15	2,38
1939	2,05	0,93	0,76	0,21	0,14	2,41
1940	2,09	0,95	0,78	0,22	0,14	2,43
1941	2,09	0,96	0,78	0,22	0,13	2,44
1942	2,09	0,97	0,79	0,21	0,12	2,42
1943	2,08	0,96	0,79	0,21	0,12	2,47
1944	2,08	0,97	0,79	0,21	0,11	2,43
1945	2,07	0,97	0,79	0,20	0,11	2,44
1946	2,06	0,96	0,79	0,20	0,10	2,39
1947	2,05	0,96	0,80	0,19	0,10	2,39
1948	2,06	0,97	0,80	0,19	0,10	2,40
1949	2,08	0,98	0,80	0,19	0,10	2,47
1950	2,06	0,98	0,80	0,19	0,10	2,45
1951	2,05	0,96	0,80	0,19	0,10	2,36
1952	2,04	0,97	0,79	0,19	0,10	2,30
1953	2,04	0,97	0,79	0,18	0,09	2,28
1954	2,04	0,98	0,79	0,18	0,09	2,27
1955	2,03	0,97	0,78	0,18	0,09	2,28
1956	2,03	0,98	0,79	0,18	0,09	2,26
1957	2,04	0,98	0,79	0,18	0,09	2,24
1958	2,02	0,98	0,77	0,17	0,09	2,22
1959	1,99	0,97	0,76	0,17	0,09	2,18
1960	1,95	0,96	0,75	0,16	0,08	2,15
1961	1,91	0,95	0,73	0,15	0,08	2,10
1962	1,88	0,93	0,72	0,15	0,08	2,06
1963	1,86	0,93	0,71	0,14	0,08	2,02
1964	1,88	0,95	0,71	0,14	0,08	1,97
1965	1,81	0,93	0,67	0,13	0,08	1,91
1966	1,81	0,96	0,65	0,12	0,07	1,81
1967	1,78	0,97	0,62	0,12	0,07	1,71
1968	1,75	0,96	0,60	0,11	0,07	1,64
1969	1,67	0,93	0,57	0,11	0,07	1,62
1970	1,64	0,93	0,55	0,10	0,06	1,60
1971	1,60	0,92	0,53	0,09	0,06	1,59
1972	1,58	0,91	0,51	0,09	0,06	.
1973	1,54	0,91	0,49	0,09	0,06	.

Poznámka: kp – konečná plodnost, kp¹ – konečná plodnost 1. pořadí, kp² – konečná plodnost 2. pořadí, kp³ – konečná plodnost 3. pořadí, kp⁴⁺ – konečná plodnost 4. a dalšího pořadí

Zdroj: COE (2002), Mureşan et al. (2008), vlastní výpočty z dat Human Fertility Database (2011)